

University of Groningen

Die kienders

Harryvan, Anjo

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Harryvan, A. (2015). *Die kienders: Verhalen van en over van Loons en Harryvans in de XXe eeuw*. Uitgeverij Mijndrecht.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Die kienders

**Verhalen van en over van Loons en Harryvans in
de XXe eeuw**

Anjo G. Harryvan

Die kienders

**Verhalen van en over van Loons en Harryvans in
de XXe eeuw**

Aangeboden aan Minke Harryvan – van Loon

Ter gelegenheid van haar 85^e verjaardag

11 december 2015

© Uitgeverij Mijndrecht, 2015

ISBN 978-90-367-8455-9

Inhoudsopgave

Inleiding.....	7
Jacob Lieuwe van Loon	11
Minke Harryvan – van Loon.....	65
Janna van Loon – Bolt.....	141
Gertie Dijkema – Walda.....	181

Inleiding

Elk geslacht heeft herinneringen en verhalen die de moeite waard zijn om doorverteld en opgeschreven te worden. Dat is ook wat met dit boekje is beoogd. De hoofdpersonen ervan zijn de drie kinderen van Jeltje van Loon – van der Veen (*1905 - †1993) en haar man Lieuwe van Loon (*1899 - †1975). Het gaat om Jacob van Loon (* 1929), Minke Harryvan – van Loon (* 1930) en Jelle van Loon (* 1932 - † 1995), en hun partners, Nina van Loon – Groeneveld (* 1929 - †2012), Jan Harryvan (*1929 - † 1962) en Janna van Loon – Bolt (*1936). ‘Die kienders’ (die kinderen) noemde vader Lieuwe ze, met al of niet bedoelde distantie.

Dit boek is incrementeel tot stand gekomen, zonder plan of voorafgaande opzet. Op een familiedag in de Noordoostpolder kwam ik met mijn oom Jacob te spreken over zijn jeugd. Dat deed de gedachte opkomen naar een uitvoeriger en van beide kanten voorbereid gesprek naar zijn herinneringen en levenservaringen. Het resultaat, het eerste in deze bundel vervatte gesprek, was zo inspirerend dat de gedachte postvatte om met die methodiek ook mijn moeder Minke haar verhalen te doen vertellen. Dat lukte wonderwel , zo leest u in het tweede hoofdstuk. De jongste van ‘die kienders’, Jelle van Loon, is ons in 1995 ontvallen. Zijn echtgenote, Janna van Loon – Bolt bleek bereid tot een gedachtenwisseling. Nadrukkelijk niet als spreekbuis van haar man maar op basis van haar eigen herinneringen. Inmiddels had een cliënt in de

pedicurepraktijk van mijn Margaret (de vrouw die me op de rails houdt), mevrouw Gertie Dijkema te Groningen, te kennen gegeven levendige herinneringen aan mijn grootmoeder van vaderszijde, Hermanna Harryvan – Dijkstra (* 1901 - † 1969), te koesteren. In de loop het gesprek, het vierde in deze bundel, bleek zij verrassenderwijs ook de Van Loons van dichtbij te hebben meegemaakt. Wat een treffende vergelijking tussen de twee families mogelijk maakte.

Zo leidde het ene gesprek tot het volgende en werden de verhalen verteld. Die verhalen waren er al, ze hoefden enkel nog opgeschreven te worden.

Daarmee biedt dit boekje een bronnenpublicatie, een bijdrage aan het mondeling vertelde geschiedverhaal. Een beredeneerde geschiedenis op academisch niveau van de families van Loon en Harryvan brengt het niet. Op de bijdragen heeft geen bronnenkritiek of andere vorm van kritische toetsing plaatsgevonden. De bijdragen kwamen los van elkaar tot stand, zonder dat de geïnterviewden kennis van de tekst van elkaars vraaggesprekken hadden genomen. Deze werkwijze houdt ook in dat op onderdelen de herinneringen naar chronologie of gelegde accenten van elkaar kunnen verschillen.

De drie eerste interviews zijn semi-gestructureerd afgenomen. Dat wil zeggen aan de hand van voorbereidende vragenlijsten, met daarnaast ruimte voor tijdens het gesprek opkomende aanvullende noties, vragen en observaties. In het vierde gesprek, dat met mevrouw Dijkema, stonden haar herinneringen aan mijn grootmoeder van vaderszijde centraal. Deze individuele aanpak laat onverlet dat een aantal gebeurtenissen en ontwikkelingen in drie of alle vier van de gesprekken aan de orde zijn gekomen: de verhoudingen tussen de 'kienders' en hun ouders en elkaar; de rol van godsdienst tijdens de jeugdijaren. Daarna, de oorlogservaringen en de vlucht van de van Loons naar Friesland, de

praktijk van mijn oma Harryvan als magnetiseuse, de verhoudingen tussen de twee families, de studiejaren na de oorlog en de latere levenservaringen in gezin, praktijk, school, pastorie en academia.

De in de voorliggende uitgave opgenomen teksten zijn de door de geïnterviewden geautoriseerde bewerkingen van de oorspronkelijke transcripten. De bewerkingen betreffen aanvullingen en verduidelijkingen.

Dit boekje is voor alle van Loons en Harryvans en voor iedereen met belangstelling voor hun verleden en heden. Het is evenwel in het bijzonder voor de vrouw op het kruispunt van de families Harryvan en van Loon, mijn moeder Minke Harryvan – van Loon. Ter gelegenheid van haar 85^e verjaardag op 11 december 2015. In grote dankbaarheid.

December 2015, Groningen en Amsterdam, Anjo G. Harryvan

Jacob Lieuwe van Loon

Over zijn jeugdherinneringen, familiegeschiedenis,
persoonlijke en professionele ontwikkeling
en wat het leven hem geleerd heeft.

Bevraagd door zijn neef

Anjo G. Harryvan

Maassluis, 15 augustus 2013

Maassluis, 15 augustus 2013. Vraaggesprek met de heer drs. Jacob Lieuwe van Loon, rustend huisarts. Drs. van Loon is mijn oom Jacob - of Jaap - zoals hij ook wel genoemd wordt. De interviewer ben ik, Anjo G. Harryvan. Leidend in het gesprek zijn vragen (zie bijlage achter deze transcriptie) over het gezin en de families waaruit we voortkomen en de ontwikkeling van oom Jacob als mens, als arts, zijn maatschappelijk en politiek denken, zijn waarden en normen. Het doel van dit gesprek is dat de interviewer er wat van leert, althans er wat door aangereikt krijgt; daarbij geeft het oom Jacob de mogelijkheid zijn ervaringen, zijn observaties en zijn reflecties op het leven tot nog toe te verwoorden.

Oom Jacob, kunt u wat vertellen over de verhoudingen vroeger, in de jaren dertig binnen het gezin van Loon zoals u daar in opgegroeid bent. Wat voor gezin was dat en wat voor opvoeding heeft u genoten?

In 1929 bestond het gezin uit drie personen; van de kinderen was ik toen de enige die geboren was. Mijn vader was begonnen als touwslagersknecht. Zijn eigen vader overleed op veertigjarige leeftijd en hij was nogal dominant. Hij wilde altijd het bijzondere en het mooiste en het duurste. Hij was ook een van de eersten die een auto had in Harlingen, een Ford nog wel, een T-Ford. Mijn moeder was een dochter uit een eenvoudig bakkersgezin. Die bakker had vier kinderen maar daar bleven er twee van over want, zoals zo vaak gebeurde in die tijd, overleden een broer en een zus van haar aan tuberculose. De overblijvende broer van mijn moeder was een zeeman, jouw en mijn oom Cor.

Ik weet niet precies wat voor opleiding vader en moeder gehad hebben, ik weet wel dat ze allebei een avondschool gevolgd hebben. Ze hebben elkaar getroffen op een zangkoor, dacht ik. Ze hadden beiden al een paar relaties achter de rug. Wat ze tot elkaar heeft gebracht dat weet ik niet, maar het beviel blijkbaar wel. Alhoewel mijn moeder mij wel waarschuwde dat ik met

een zekere mevrouw moest oppassen want dat was een gevaarlijk iemand, dat was een ex-vriendin van vader. Moeder heeft een verdere opleiding gehad als coupeuse. Naaien was haar liefhebberij en dat was in latere jaren ook wel nodig om ons met 'dichte portemonnee' kleren te bezorgen. Dan werd soms bestaande kleding omgekeerd en omgetoverd tot bloesjes en jasjes voor de kinderen.

Mijn vader was, als gezegd, de dominerende figuur. Mijn moeder was meer van meegaande aard, al vond ze dat ze het niet gemakkelijk had. Mijn vader hield veel van het onderhouden van contacten. Hij was eerst verzekeringsinspecteur. Later had hij een woningbureau en daarbij vervolgens een makelaardij. En daarvoor had hij veel contacten nodig en ook netwerken.

Is hij bewust met de touwslagerij gestopt?

Nee, dat is nog een heel verhaal. Die touwslagerij verdiende aanvankelijk wel goed met de tuigage van zeilschepen die naar de Oostzee voeren en naar Engeland. Harlingen was lange tijd een belangrijke aan- en afvoerhaven van melkproducten, die werden naar Engeland vervoerd en dan kwamen de schepen met kolen weer terug. De broer van mijn vader werkte bij de General Steam, de maatschappij van die zuivel en kolenvaart naar en van Engeland. De schepen die op de Oostzee voeren kwamen veel terug met hout.

Maar die vraag naar touw vanuit de scheepvaart hield natuurlijk op met de opkomst van de gemotoriseerde schepen en uiteindelijk bestond het werk alleen nog maar van het maken van hoorntouwen voor de melkerij, daarmee werden de koeien aan hun horens vastgezet als ze gemolken werden. Mijn vader heeft mij nog eens geleerd hoe je een lus aan zo'n hoorntouw moest maken (splitsen).

Kunt u vertellen hoe en waarom uw vader indertijd van Edam waar hij geboren werd in Harlingen is geraakt?

Het is andersom, eigenlijk. Mijn grootouders hadden een touwslagerij in Harlingen, die toen het wat minder ging gefuseerd werd met – of zeg maar overgenomen – door de Verto, de Verenigde Touwfabrieken. Dat was nog maar net gebeurd of de Verto-vestiging in Harlingen werd overgeplaatst naar Edam. Zo verhuisden mijn grootouders naar Edam; mijn vader was toen nog niet geboren. Maar ze hebben daar niet lang gewerkt, want op een zondag wilde de directie daar in het fabriekje kijken. Maar mijn grootvader – aldus het verhaal van mijn grootmoeder – vertikte het om het hek open te doen, omdat het zondag was. Daarop kreeg hij ontslag en keerden ze terug naar Harlingen. Maar net in de periode dat mijn grootvader in Edam gewerkt heeft, is mijn vader daar geboren in hun woning in de Gevangenpoortsteeg. Het is dus toevallig dat hij in Edam geboren is; hij had eigenlijk in Harlingen geboren moeten worden. Want sinds ongeveer 1795 ging het zo dat Lieuwe Jacob(szoon) zijn oudste zoon Jacob Lieuwe(szoon) noemde en dan weer omgekeerd en dat is zo doorgegaan tot bij mijn eigen zoon en kleinzoon. Bij mijn overgrootvader ging dat mis: de eerste Jacob Lieuwe overleed al na een week. Dat was vervelend, maar na een jaar werd een nieuwe Jacob Lieuwe geboren; die heeft drie maanden geleefd. Maar de derde Jacob Lieuwe heeft het overleefd. Dat is allemaal om de stamboom in stand te houden, blijkbaar. Mijn grootmoeder noemde mij altijd 'myn goudene, myn goudene', want ik was de stamhouder. De stamhouders hadden een bijzondere plaats in de familie. Als er familiefoto's overbleven vanwege versterven, dan kwamen er veel van naar mij toe. Ik vroeg dan: hebben de kinderen die niet nodig? Nee, jij bent de stamhouder, was dan het antwoord. Dat had natuurlijk het gevaar dat ik naast mijn schoenen ging

lopen. Bij alle mooie hoogtepunten in mijn leven zei mijn grootmoeder altijd tegen mij: 'Dat je maar niet te groats wurde'.¹

Wat was de voertaal in uw jeugd in de jaren dertig?

Stadsfries. Harlingers, dat is nog weer een variant apart. Nog minder echt Fries dan het Franekers. Met hier en daar een verfranst woord erin: avanseren, retirere....Dat kwam uit de deftige families over natuurlijk want die waren dat nog gewend om Frans te leren; en te spreken, soms wel. Zoals bij mijn oude grootmoeder van mijn vaders kant; we mochten haar niet 'beppe' noemen en ook niet 'omoe'. We moesten 'oma' zeggen, want zij had bij rijke mensen gediend; ze was linnenmeid geweest.

Voor de Franse invloeden in het Harlinger stadsfries is er nog een tweede verklaring. Is dat u bekend? Het zou komen van Waalse dijarbeiders die aan het einde van de negentiende eeuw als contractarbeiders aan het werk gesteld werden. Het gaat om een groot aantal van origine Franstalige termen. Behalve avanseren en retireren ook bij voorbeeld verinneweren. Dat is een verminking, althans overzetting van ruiner. Sprak uw moeder, mijn oma ook niet een mondje Frans?

Niet dat ik mij kan herinneren, nee. Maar dan kan ik nu ook vertellen dat mijn vader altijd bezig was om netwerken te maken; hij was veel op stap naar cafeetjes en restaurants. Hij ging ook naar huizenverkopingen. En al kocht of verkocht hij daar niets, hij verdiende er toch. Hoe dat ging, begrijp ik niet. Hij moest dan een bod doen en dan kwam hij terug en zei 'Ik heb aardig verdiend'. Een paar keer bleef hij aan zo'n huis hangen, maar meestal lukte het wel en ging het goed. Maar goed, mijn moeder vond dat niet fijn. Want ze hadden het

---

¹ Stadsfries: word maar niet te trots.

niet breed en hij gaf daar toch wel aardig wat geld aan uit. Dan klaagde ze bij mij altijd dat ze het zo slecht had en ze gooide haar portemonnee wel eens van de ene kant van de keuken naar de andere, zo van: hij kan die ook nog krijgen. Ze heeft me ook wel eens achter op de fiets meegenomen naar een cafeetje waar mijn vader zat. Hij wist zich geen houding te geven als zij dan een scene ging opvoeren. Hij zei nog: 'Vrouw kom erbij zitten'. Maar nee, dat wilde ze niet. Zij moest elk dubbeltje omdraaien om voor kleren te zorgen en hij gaf daar maar geld uit in de cafés. Dat was het punt. Maar hij deed dat ook om connecties te werven, denk ik. Dat lijkt mij zo. Dat deed hij voor zijn verzekerings-inspecteurschap en voor zijn woningbureau. Later toen we in Groningen gingen wonen werd hij ook makelaar, daar heeft hij toen zijn diploma voor gehaald.

En daarvoor, in Haren? Waar leefde de familie toen van?

Toen was hij verzekeringsinspecteur bij de firma Amstleven. Toen was hij ook veel op stap, natuurlijk. En je moest het toch hebben van connecties. Vervolgens toen het matig met hem ging heeft hij dominee Volten leren kennen, die was predikant in Haren. Die heeft hem in contact gebracht met – omdat het niet zo goed ging – met een zekere Bergsma. Dat was een woningbureauhouder en makelaar in Groningen. Vader heeft toen eerst nog een autobevrachtingskantoor gehad, de GABO, dat stond voor Groninger Auto-Bevrachtings-Onderneming – of zoiets. In die tijd werden we thuis veel gebeld voor vrachtautochauffeurs die een vrachtje moesten hebben. Maar dat werd toen al gauw een soort woningbureau en dat samen met mijnheer Bergsma en op voorspraak van dominee Volten. Zo langzamerhand is dat toen ontstaan. Vader kon toen een geschikte woning vinden in Groningen aan de Parkweg 111. Daar begon hij in de woonkamer vóór een kantoor. Hij had zelf

een bureau getimmerd. Ik hoor hem nog zeggen: 'Dat zetten we dan schuin neer, dan kunnen we door het kleine raampje de klanten zien aankomen.'

Een woningbureau was wat anders dan een makelaardij. Een woningbureau beheerde de huizen voor de eigenaars en haalde de huur voor hen op bij de bewoners. Dat heb ik ook wel gedaan en ook Jelle heeft met een grote geldtas gelopen om de huren op te halen. Om de wekelijkse zeven gulden huur te innen. Dat heette ook wel 'kwitantie lopen'. Mijn vader had toen veel kleine reders in zijn kantoorpraktijk; die belegden hun verdiende geld in huizen, voor later. Die huizen moest vader dan beheren omdat die reders zelf de hele tijd op pad waren. Onderhoud, beheer en verzekering van woningen. Toen kwamen er betere tijden aan.

In die tijd was iedereen gewend, leek het wel, in mei te verhuizen. Hele volksstammen verhuisden in mei en daar moesten we dan steeds weer nieuwe huurcontracten voor opstellen. Ik heb daar zelf ook aan meegetypt en aan de cyclostyle gedraaid. Een massale verhuiswoede in mei, dat was gewoonte. Ik heb er geen verklaring voor. Vrouw en kinderen werden dan ook ingeschakeld; we zaten dan in de voor- en achterkamer beneden huurcontracten te maken.

Weet u nog wanneer het is geweest, dat u vanuit Haren naar Groningen bent verhuisd?

Ik zat in de vierde klas van de lagere school. Dat moet eind jaren dertig geweest zijn. Eerder, in Harlingen ben ik één dag op de kleuterschool geweest. Maar toen ben ik in een kast opgesloten, omdat ik over schepjes in de zandbak had gevochten. Toen kwam ik huilend thuis en bovendien met luizen op mijn hoofd. Daarna ben ik nooit meer naar de kleuterschool geweest.

U heeft herinneringen aan dominee Volten?²

Jazeker, die kwam vaak bij ons thuis. En de kindertjes Volten kwamen ook bij ons thuis spelen. En dan hadden ze een dubbeltje kerkgeld meegenomen, maar zeiden tegen mijn moeder dat ze dat vergeten hadden. Dat hadden ze niet gekregen of zoiets. En dat moest mijn moeder ze een cent of een stuiver geven of zoiets en dan hadden ze toch wat verdiend. Dat waren de twee jongetjes Volten. Ik had een klein rood fietsje. Omdat je geen fietsenstalling had bij de school met den bijbel stond dat fietsje dan tegen de muur op het schoolpleintje. En dan moest ik tot mijn leedwezen vanuit het klaslokaal zien hoe die jongens op mijn fiets rondreden. Peter Volten en zijn oudere broer Bernard Volten, die laatste pikte mijn fiets in.

Er is ook een apocrief verhaal dat grootvader, uw vader, een van de uitvinders van de balpen zou zijn geweest?

Ja! Hij had dat gezien, dat wonder van een balpen, waar je ook onder water mee kon schrijven. En hij had een kennis die fijnmechanicus was. Die had voor hem zo'n puntje gemaakt met een kogeltje erin. En vader was dan inkt aan het ontwerpen. Hij zat met inkt te knoeien, maar dat lukte natuurlijk niet, want je moet dan speciale inkt hebben om in plaats van een pen met een kogeltje te kunnen schrijven. De uitvinding van Reynolds was bekend, maar nog niet herbekend. Later werden die dingen spotgoedkoop, maar toen was het nog iets heel bijzonders. En hij heeft een werkend exemplaar tot stand weten te brengen. Maar ja, dat viel al met al toch erg tegen; dat is het niet geworden.

Zo had hij nog wel wat. Dit speelt na de oorlog: Een jongere broer van mijn vader, oom Jacob, die kwam terug uit Duitsland. Hij was aanvankelijk

---

² Ds. Hendrik Volten (*1902- †1966), gereformeerd predikant van naam, beroemd als 'preekijger', stond gedurende de jaren dertig van de twintigste eeuw in Haren.

onderwijzer geweest, maar had lang in Duitsland gezeten want hij was al in 1940 opgepakt door de Duitsers als lid van een verzetsgroep in Harlingen. Oom Jacob had bij terugkeer in Nederland geen werk. Toen heeft vader voor hem werk bedacht waarbij hij met een bakfiets een goederenbezorgdienst ging verzorgen. Dus oom Jacob kwam na de oorlog terug uit Duitsland. Hij wilde niet bij vader in de zaak, maar hij moest wat doen, hij moest geld verdienen. Mijn vader had alvast bij een school gevraagd of oom Jacob daar terecht kon, als onderwijzer. Maar die wilde dat blijkbaar absoluut niet, want ze hebben toen ruzie gehad in het kantoor. En zodanige ruzie dat hij zich door het raam het vege lijf heeft moeten redden, die oom Jacob. Dus niet door de voordeur, maar door dat kleine raampje naar buiten. Hij wilde beslist niet terug het onderwijs in; maar wat hij dan wel wilde? Hij heeft ook een beetje geld verdiend met schoonschrift. Hij maakte mooie wandversieringen met sierlijk schrift ter gelegenheid van geboorten. Ze hebben allebei wel bijzondere dingen gehad. Die oom Jacob had ook een fiets met een aanhanger, die heette de Progress. Een aanhanger met een punt en twee wielen en daar zat onze oude oma in. Daarmee reed hij van Harlingen naar Groningen met haar en heen en weer, zelfs voor de oorlog. Ze waren ondernemende mannen.

Toch geen gemakkelijk heer, uw vader?

Nu ja, hij noemde ons wel 'vervloekte kinderen'. Dat was een stopwoordje van hem eigenlijk; misschien dat hij het niet zo meende. Maar als wij goede cijfers haalden, als wij ons best deden, als hij met ons kon *pronken*, dan was het prima. Maar anders had hij niets aan ons, dat idee had ik. Toen ik met mijn eerste rapport van het Gymnasium kwam, vond ik dat wel mooi maar ik had twee onvoldoendes, twee vijven. Een voor vaderlandse geschiedenis en een voor Christelijke geschiedenis, zo heette dat toen, zeg maar kerkgeschiedenis.

Hij smeed mijn rapport van de ene kant van de kamer naar de andere kant. Dus dat verdroot mij en ik heb mij toen ijverig toegelegd op spieken; daarna heb ik nooit meer onvoldoendes gehaald. Zo'n man was het. Hij wilde met ons pronken, dan was alles mooi.

Dat gold ook voor mijn studie. Aanvankelijk zou ik theologie studeren, natuurlijk. Dat kwam ook omdat in de zesde klas van de lagere school meester Arkema mij samen met een ander, dat was Seth Boonstra, zo intelligent vond dat hij ons wilde opleiden om een klas over te slaan om dan zo direct naar het gymnasium te gaan. Dus zonder de zevende klas te volgen. Dat was andere koek na de vijfde klas van meester van der Valk, die hanteerde nog de roede en trok ons aan de oren. Nu dus rechtstreeks naar het gymnasium. En aldus is geschied en toen zouden we alle twee predikant worden. En dat was natuurlijk geweldig in het gezin, dat een kind dominee zou worden.

Daar hebben we dan dat pronken weer. Maar had u zelf een roeping?

Ik vond het interessant. Ik herinner mij als jongetje de predikant in Harlingen. Er was daar een preekstoel met een deur achterin. Opzij was de consistorie. Daar kwamen de ouderlingen uit en die gaven die dominee Wessels een hand waarop die dan achter door een deur verdween naar een trap, maar die trap was afgeschoten. En dan kwam hij boven in die preekstoel weer naar voren. Hij deed daarbij die deur naar de preekstoel open en weer dicht en hij hing daarbij zijn baret op die haak daar en dan ging hij aan het volk verkondigen. Dat vond ik zo interessant, zo geweldig. Rein Wessels, zijn zoon, heeft haast zijn hele gymnasiumtijd naast mij in de bank gezeten. Want wij zijn allebeide in Harlingen geboren; na het overleden van zijn vader vervolgens is zijn moeder toen met haar twee zoons van Harlingen naar Groningen verhuisd.

Was u een gelukkig kind?

Dat komt door mijn inslag. Ik heb altijd lol gemaakt eigenlijk. Ik schaam mij er soms wel een beetje voor. Dat ik een te zorgeloze optimist was. Maar het is altijd goed gegaan in mijn leven.

Kunt u hetzelfde zeggen van uw jongere broer en zuster?

Die twee gingen veel met elkaar om en op de lagere school werden ze al gauw in dezelfde klas geplaatst. Men vond dat Jelle dat best mee kon doen. En zo gingen ze steeds meer samen doen en – niet dat ik dan geen contact meer met ze had – maar ze gingen veel met elkaar om wat betreft naar school gaan. Dat ging zo op de lagere school en later op het gymnasium ook, daar zaten ze in dezelfde klas.

En hoe zijn zij met hun tweeën dan op het gymnasium gekomen. Dat was indertijd voor uw maatschappelijke laag toch niet evident. De HBS was al heel wat geweest. Was dat ambitie van mijn grootvader?

Misschien hebben ze er in het geheel niet over nagedacht, of geredeneerd: dan kunnen ze dezelfde boeken als Jacob gebruiken. Ik heb geen idee. Want ze hadden toen nog niet het idee om theologie te studeren. Maar Minke mocht wel alles doen, dat was wel bijzonder. Zij deed dan wel eens voorkomen alsof zij achtergesteld werd bij ons, bij die twee jongens, haar broers, maar het tegendeel is waar hoor. Jelle en ik stonden met mijn moeder in de keuken af te wassen en mijn moeder zei ‘Het lijkt wel een lastige logee, want zij doet niets’. En ze hoefde ook niets en ze kreeg geen slaag of moppers. Maar wel mijn moeder die jammerde altijd dat ze een lastige logee was. Jelle en ik hadden een liedje erover, dat ging ‘De la-de-da-la-de-lastige logé’ met de wrevel daarover erin. Maar goed.

Of het nu een heel gelukkig gezin was? Maar ik vond het een plezierige tijd.

Bij voorbeeld, op Koninginnedag was er een schoolreisje. Een bootreisje voor de kinderen. Daar mochten wij niet aan meedoen. Want kinderen ‘hoorden in de plaats te blijven’ als er een feest was. En achteraf werd tegen ons gezegd; ‘Ze zaten als haringen in een ton; dat was niets geweest.’ Kinderen werden niet geacht op feestdagen buiten hun woonplaats te gaan reizen. Met de kerkgang was het ook heel streng, natuurlijk. Twee keer per zondag ter kerke, onherroepelijk. Mijn oude grootmoeder zei als er een extra-collecte was in de kerk dat we er flink wat in moesten doen, want ‘Ze moeten merken dat we er geweest zijn.’ Dat zei mijn oude grootmoeder, die bij rijke mensen had gediend.

Heeft u vroege herinneringen aan mijn vader, mr. Jan Renger Harryvan.

Wanneer kwam hij bij de van Loons in beeld?

Ik weet niet zoveel van hem. Ik weet wel dat hij een enthousiaste man was; hij wilde altijd aan van alles meedoen. Dat vond ik leuk van hem. Zoals ook met die films die we later gemaakt hebben. Een gezellige enthousiaste jongeman, was hij in mijn ogen. Voor dat filmpje, ‘Moord in Midsland’³, daar was hij meteen voor te vinden.

Was Jan Harryvan een geschikte vriend voor uw zuster, voor Mineke?

Het blijkt wel zo. Maar Mineke was een apart figuur. Alles moest precies. Bij haar moest alles heel precies, dat was de rode draad door haar leven. Het kon niet preciezer dan zij wilde. Dat heb ik ook bij de presentatie van haar boek⁴ gezegd. Dat dertiende raam dat ze ontworpen heeft daar kun je de voorstelling in zien als je van binnen naar buiten kijkt. Maar als je andersom er omgekeerd door kijkt, dan kun je haar leven zien, haar karakter zien, haar voorstelling. De

---

³ Zwart-wit film geschoten rond 1960 op het eiland Terschelling met als protagonisten de volwassenen en kinderen van de families Harryvan en van Loon.

⁴ Bedoeld is: M. Harryvan – van Loon, *Een zegen voor Dinah. Overdenkingen van een vrouw bij de Chagall-ramen in de Hadassah-synagoge te Jeruzalem* (Heeswijk- Dinther, 2000)

rode draad daarbij is *perfectie*. Hetzelfde bij een borduursel voor Jelle, een heel groot ding.

Ik kan nooit goed tot haar doordringen. Want dan maakt ze zich met grapjes of kwinkslagen ervan af.

Maar mijn zusje en mijn broertje heb ik toch wel gepest, in mijn leven. Het was een *struggle for life*, want wij wilden toch bij mijn vader in een goed blaadje komen. Dan ging je pesten om boven te blijven drijven. Het was een soort pikorde, een hiërarchie. En dat heeft wel eens tot vreselijke toestanden geleid. Mijn vader heeft wel eens terwijl we aan tafel zaten een tafelmes naar mij gegooid, dat afbrak op mijn borst op de verbinding tussen het heft en het lemmet. En er was eens een parkietje ziek en toen we het aan tafel daarover hadden zei Minke - die vond dat ik er geen verstand van had - 'Waarom ga je er niet mee naar een dierenarts' waarop ik antwoordde 'Ik kan er ook mee naar mevrouw Harryvan gaan'. Dat was het einde; toen gooide zij een lepel tegen mijn neus die toen nogal ging bloeden. Zulk soort dingen gebeurden er.

Dat was toch iets dat mijn vader aankleefde, dat zijn moeder een soort kwakzalver was, een kruidenvrouw? Bedoelde u dat zo, zo ironisch?

Ja. Ik had haar eens gezien toen stond ze in de slaapkamer van mijn ouders; op mijn grootvaders ontklede rug stond ze iets te doen. Die grootvader - hij woonde bij ons in huis - wandelde veel in het Stadspark, onder andere om speenkruid te zoeken en dat dan in een zakje voor de borst te dragen. Ja, zij stond wel te boek als een alternatieve genezer, een magnetiseur.

Laten we doorgaan naar het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Ik ben belangstellend hoe een jongentje van ongeveer elf jaar dat indertijd ervaren

heeft. Heeft U herinneringen aan dat uitbreken van de oorlog en wat betekende het concept oorlog voor u?

Ik was vroeg opgestaan die dag dat de oorlog uitbrak, om mijn fiets te lakken. Dat was vroeg, voor schooltijd dus. En toen vlogen er plotseling allemaal vreemde vliegtuigen in formatie over. Toen kwam ook bericht – ik geloof over de radio – dat het oorlog was. En we vroegen ons af: wat zal er gebeuren? We gingen niet naar school. Aan het eind van die dag reden er auto's langs met militairen erop. Duitse militairen over de Parkweg.

Toen al Duitse militairen, op die tiende mei?

Ja, ik dacht dat het diezelfde dag was. En zonder slag of stoot, want er gebeurde helemaal niets in Groningen. Ze reden gewoon door. Misschien ook naar het vliegveld toe, dat ze daarom de Parkweg doorgingen. De volgende ochtend werd het personeel – want wij hadden personeel, een huishoudelijke hulp Lena Apotheker en een hulp in het kantoor Piet Parlevliet – bijeengeroepen door en bij mijn vader die zei 'Ja jongens, we hebben een prachtige zaak opgebouwd.' Hij zei: 'Misschien wel de mooiste van Groningen.' (Dat was belachelijk natuurlijk) 'Maar ik weet niet of ik jullie nog kan betalen; willen jullie voorlopig onbetaald doorwerken?' Ja, zo ging dat; eerlijk waar. Met het uitbreken van de oorlog brak bij ons een salariscrisis uit.

Dat was het *uitbreken* van de oorlog; daarna merkten we niet veel ervan. Er gebeurden wel dingen zoals de instelling van de latere avondklok.

En dat veranderde met die geruchtmakende arrestatie van mijn grootvader, uw vader. Of waren er daarvoor al tekenen des tijds waarvan u achteraf zegt....

Jawel, er kwam de *Arbeitseinsatz*, en daar zou mijn vader ook voor worden ingeschakeld. Maar mijn vader was een sjacheraar. Hij probeerde overal dingen

te regelen, met de sigaren die hij nog had. En met drank. Dan kon hij een heleboel regelen. Want hij moest eigenlijk ook meedoen met die *Arbeitseinsatz*. Dan moest hij met een stelletje mannen uit de buurt iets doen. Ik herinner me nog een opstootje, dat mijn vader binnen zat met, ik geloof, een Duitser. Terwijl buiten voor de deur mensen stonden die geld wilden hebben. Dat was een hele toestand. En zo kwam mijn vader wel in een slechte reuk te staan. Dat hij collaboreerde. Maar hij was gewoon een sjacheraar, wat dat betreft. Die *Arbeitseinsatz*, dat was geen constante, want die was vooral voor jongelui, maar daar heeft hij nooit aan meegedaan. Daar wist hij dan aan te ontkomen.

Dat heeft hem later ook nog parten gespeeld, toen werd hij opgepakt en verbannen naar Duitsland, naar een werkkamp op Borkum. Daar kreeg hij al gauw het opzicht over de mensen die daar werkten. Dat heeft hem lelijk opgebroken toen hij weer thuis kwam. Maar misschien heeft hij daar op Borkum ook wel gesaboteerd hoor, dat weet ik niet. Daar was hij ook wel iemand voor.

Maar dat hij heulde met de Duitsers, dat in geen geval. Wij hadden een hondje dat hadden we zo opgevoed dat als we Duitsers zagen hij tegen de muren en tegen de gordijnen opvloog. Dat is zijn dood geworden. Want mijn grootvader wandelde met dat hondje in het Stadspark toen er twee Duitsers op een motor met zijspan kwamen. Het hondje vloog die mannen aan en verloor daarbij het leven. Mijn moeder merkte op de Parkweg dat er zo'n Duitser met zijspan kwam met in die zijspan mijn grootvader en voorin was op een krant dat hondje gelegd en die andere Duitser zat achterop. Dat hondje, Bobby, werd zo thuisgebracht. De Duitsers hadden toch nog goede kanten. En Bobby werd anti-Duits opgevoed, een teken dat wij echt anti-Duits waren.

En dan die ochtend, dat was een ochtend in september, dacht ik, toen de verzetsgroep werd opgerold. Mijn vader had dus een kantoor beneden in ons huis. En daar kwam weleens mijnheer Legger; hij was, dacht ik, ook een verzekeringsinspecteur. Hij zat in een verzetsgroep en vond dat ik leuk kon tekenen ook. Hij hielp me ook wel eens, hij was een heel aardige mijnheer. Hij had gevraagd aan mijn vader – blijkbaar kwam die verzetsgroep niet altijd op dezelfde plek samen - of hij bij ons ook een bijeenkomst kon beleggen.

Wij moesten als kinderen ook wel eens klusjes voor het verzet opknappen. Er was een inval bij een drukkerij geweest – ik dacht bij Wolters Noordhof⁵ - waarbij een enorme hoeveelheid bonnen was buitgemaakt. Veel te veel bonnen eigenlijk en toen werden wij als kinderen ingeschakeld om bonnen rond te brengen bij nooddriftigen. Het was veiliger dat wij dat als kinderen deden, dan dat de volwassen verzetslieden dat zelf deden.

Maar goed, ik vond dat mijn jonge leven niet bedorven moest worden door altijd schoolwerk te doen; ik deed dat schoolwerk voor het Gymnasium altijd 's ochtends vroeg. Dus ik stond heel vroeg op, om vijf of zes uur, naarmate er huiswerk was en dan maakte ik dat af. Die bewuste ochtend was ik ook heel vroeg opgestaan en aangekleed. Douchen was er nog niet bij want onze badkamer was bezet door onze grootvader die daar sliep. Toen ging de bel. Nietsvermoedend deed ik open. Daar waren plotseling vier kerels met zwarte leren jassen; ze stoven bij me langs het huis binnen en zo begon de overval.

Is dat Sicherheitspolizei geweest of Nederlandse politie?

Nederlandse politie die bij de *Sicherheitsdienst* was ingedeeld. Het waren Nederlanders, geen Duitsers. Ik heb hier de stukken die duidelijk maken, hoe ze

---

⁵ Wolters en Noordhoff waren uitgeverijen te Groningen. Ze fuseerden in 1968.

dat deden. Ze brachten ons als gezin – mijn moeder, mijn grootvader en de drie kinderen – naar de bovenvoorkamer. Daar moesten wij in een hoek gaan zitten; we mochten niet bij het raam zijn om de komende man te waarschuwen. Want ze kwamen een voor een, de verzetsstrijders, en die mochten we niet kunnen waarschuwen. Tegenover ons zat zo een mijnheer met een pistool in zijn hand. Ik hoor Minke nog vragen – net iets voor haar – ‘Is dat een *echt* pistool?’ Toen zei iemand, ‘Nee, dat is een waterpistool’ en dat vond die mijnheer nog grappig ook.

De verzetsstrijders kwamen een voor een en werden dan in de kraag gepikt?

Ja. Eentje probeerde te ontsnappen. Die vluchtte bij de sigarenhandel van Ratsma naar binnen. Maar toen werd hij daar opgepakt. Die was daarbij aangeschoten; hij had een bloedende wond. Die mannen werden ook bij ons in huis verhoord. Boven, in het slaapkamertje waar Jelle en ik sliepen. ’s Avonds, toen iedereen weg was, moesten we de muur schoonmaken van het bloed. Er zat bloed tegen de muur; of dat nou van die bloedende wond was, of dat ze geslagen hadden. Maar we hoorden die verhoorde mannen en vrouwen kermen en schreeuwen. Totdat kennelijk iedereen van de club opgepakt was. Toen ging iedereen weg en was alles weer rustig in huis.

Wij hadden ook nog een onderduiker in huis. Hij was Cor van der Veen, een neef van mijn moeder. Hij was een zoon van een broer van mijn grootvader. Van oom Steven. Hij was scheel. En oom Bart in Harlingen – dat moet je niet opschrijven – was ook scheel. En oom Jan de Bruin in Edam was ook scheel. Toen Jelle eens met een vriend een fietstocht maakte, vroeg die vriend ‘Zijn al jouw familieleden scheel?’

Deze Cor was evenwel bij een andere verzetsgroep. Hij ging in die tijd wel eens ’s avonds weg, heel nerveus, want dan was er een dropping. Dan ging hij in het

donker weg, in *Sperr*-tijd, heette dat, geloof ik. Omdat hij in die andere verzetsgroep zat, werd hij na de inval wel meegenomen en uiteindelijk ook naar Duitsland gestuurd, maar hij werd niet zo gestraft als die andere verzetsstrijders die bij ons vergaderden, waarvan sommigen zijn geëxecuteerd.

Uw vader werd bij die gelegenheid ook opgepakt, verhoord en gevangelijk weggevoerd?

Ja. Maar achteraf heb ik van die Cor gehoord dat hij daar in het Scholtenhuis – dat beruchte Scholtenhuis – met wat goochelkunstjes die hij kende probeerde de ondervragers voor zich te winnen. Zou ik misschien ook wel doen. Die Cor heeft gezien dat mijn vader daar ook sjacherde, het probeerde, niet met sigaren, niet met drank, maar met een touwtje dat hij op een handige manier zo wist te vouwen dat hij het in de mond aan elkaar leek te knopen. Ik kan dat ook nog wel eens voordoen; dat kunstje had hij daar vertoond, zei Cor. En al die grapjes hebben het niet goed gedaan bij de mensen die daar geleden hebben, bij de familie van mensen die overleden zijn.

Ik begrijp het wel. Uw vader was – net wat u zegt - echt een netwerker, iemand die altijd probeerde een rapport, een verstandhouding, te ontwikkelen. Met wie hij ook maar van doen had.

Ja, en om daar van te kunnen verdienen, natuurlijk.

Dat wil ik goedpraten van hem. Maar *niet* dat hij eigenlijk ons niet echt hartelijk bejegende. Een keer zei hij tegen mij ‘Ga de wereld uit’. Dat was tijdens het eten, meestal waren die conflicten tijdens het eten. Ik stond even perplex. En ik ging de deur uit maar sloot de deur met zo’n klap dat het glas-in-loodraam eruit viel. Dat was ook weer niet goed. Terwijl later, toen ik eenmaal arts was,

vond hij dat geweldig. Nog mooier toen ik in militaire dienst was en in uniform. Helemaal.

In die tijd moest ik in Duitsland naar een hospitaal in Hannover, naar een internist. Boven diens bureau hing een heel groot schilderij van zo'n Pruisische officier, waarschijnlijk zijn vader of zoiets. De man zag mij ook in uniform en ging staan en klikte ter begroeting met zijn hakken tegen elkaar. 'Ach. Herr Obergruppenführer Stabartz. ', zei hij. Dat was mijn functie namelijk, in het Duits. Zo deden ze het daar.

Mijn grootvaders verzetsverleden bestond dus voornamelijk uit het faciliteren van die groep die in zijn kantoor kon vergaderen?

Ja, samen met zo nu en dan die hand- en spandiensten als met die bonnen. Dat is het enige. We hebben geen blaadjes rondgebracht.

En dat zetsel van een illegale krant dat mijn moeder in haar schooltas transporteerde? Dat verhaal ligt wel in het verlengde van wat u vertelde over die bonnen.

Ja, dat zal wel waar zijn. Want daarom zijn wij toen later ook gevlucht naar Friesland.

Dat oprollen van de verzetsbeweging in september; hebben we het dan over september 1941?

Welnee, dat was in september 1944.

Zo laat? En ondertussen ging het dagelijks leven gewoon door? U ging naar school?

Ja, en mijn vader ging dus naar Borkum. En er was een beurtschippertje die van Groningen naar Borkum voer met groente. En die kwam helemaal naar achter

bij het Hoornsediep, het stuk bij de spoorbrug. Die had contact gezocht met mijn moeder en zo kon mijn moeder aan mijn vader brieven schrijven. Die brieven gingen met een code. Dat was door gaatjes in een papier te knippen. In die gaatjes schreef ze dan haar boodschappen aan mijn vader. En Minke zegt dat zij wel geholpen heeft om al knippend zo'n formulier te maken. Maar dat was alweer later. Minke dacht dat wij heel snel na de inval zijn weggegaan. Dat is niet zo, er zitten maanden tussen en ook dat er nog contact was met Borkum. Er zat geruime tijd tussen. Precies weet ik het niet meer. Het kwam toen mijn moeder en mijn zuster op het Scholtenhuis werden geroepen voor verhoor. En waarom die? – want ik was de oudste zoon? Misschien dat ze dachten meer waarheid te kunnen ontfutselen aan vrouwspersonen; ik weet het niet.

Even zijdelings: Kunt u iets zeggen over het taalaspect. Die Duitsers spraken niet of gebrekkig Nederlands. Nederlanders spraken niet, of op zijn best gebrekkig, Duits. Hoe ging dat?

Ik heb heel weinig met Duitsers te maken gehad. Het waren meestal Nederlandse SD⁶-mensen bij die ondervragingen en die bij ons thuis waren bij de inval. Ik had Duits op het gymnasium natuurlijk, maar de verhoren waren in het Nederlands. Dat waren beruchte ondervragers.

Ik had toen ook in die tussenperiode, toen de verzetsgroep nog niet opgepakt was, van doen met een verzetsman met een grote bakfiets en daar stond een kist op, vol met munitie. En die kist met munitie – of wapens - moest langs het Hoornsediep weggebracht worden. Hij zou bij een kolenhandel onder een berg kolen verstopt worden. Die man wist de weg niet, langs het Hoornsediep en daarom fietste ik mee. Om hem daar te brengen. Ik wist bij welke kolenboer we

---

⁶ SD = *Sicherheitsdienst*. De staatsinlichtingendienst van Nazi-Duitsland, die met hulp van collaborateurs ook in de bezette gebieden actief was.

moesten zijn. Toen mijn moeder en mijn zuster op het Scholtenhuis ontboden werden, wisten ze daar niets van. De ondervragers hebben toen haar bedreigd dat ze vader kwaad zouden doen - dat heb ik van Minke - als ze niet de waarheid zouden spreken. Maar ze wisten er niets van. En toen ze die avond thuiskwamen zei moeder: 'Daar is het voor; en jij weet het wel en daarom moeten we zo snel mogelijk weg.' Dat is de reden dat wij snel – en ook *heel* snel - weg gingen. Mijn moeder was bang dat ze mij ook wilden ondervragen en dat het dan mis zou gaan. Vandaar dat we op de fiets, naar familie in haar geboorteplaats Franeker gingen.

Het was een vlucht?

Ja, het was een vlucht. We gingen op de fiets naar Franeker en hebben onderweg bij Quatrebras bij een familielid overnacht. Alleen mijn grootvader, ging niet per fiets. Die werd door een beurtschipper met de boot naar Friesland, naar Franeker, gebracht. Dat heeft ze allemaal in een heel korte tijd geregeld. Je kon natuurlijk haast niets meenemen. We hadden ook niets mee, op de fiets. Wat kleding. En ik had toen, dacht ik, al een massieve achterband. In elk geval, het was een heel moeilijke tocht.

En toen bent u in Franeker daar in de kost gekomen? Die laatste maanden van de oorlog?

Wij zaten eerst met zijn allen bij oom Klaas, hij was een oudere broer van mijn grootvader; hij woonde er met twee ongehuwde dochters, Jeltje en Rinkje. Maar daar konden we niet allemaal blijven. We werden toen opgedeeld. Jelle ging naar een boer in Hitzum. Moeder ging naar familie in Arum. Ik bleef in Franeker.

Mijn moeder heeft een herinnering dat ze samen met haar broer Jelle op een boerderij was.

Misschien eerst wel. Later ging hij dan naar Hitzum. Van Minke denk ik dat ze naar een boerderij in Arum ging.

En uw moeder, mijn grootmoeder, waar is die toen terecht gekomen?

Ik weet het niet. Niet in Franeker. Ik was de enige die toen nog in Franeker was. Ik zou denken: ook bij die boer waar Minke was. En misschien is Jelle daar in het begin wel even geweest, maar die zat in elk geval later in Hitzum. Dat was de uiteindelijke bestemming.

Ik kwam zo eerst ook bij een bakker in Franeker. Ik heb toen ook met een bakfiets gereden. Uiteindelijk kwam ik bij de stadsuurwerkmaker. Hij woonde naast het planetarium. De stadsuurwerkmaker had ook als taak de klok van de kerktoren te onderhouden. Er was vaak geen stroom en dan moesten wij de klok van de kerk opwinden. Dat deed ik met een leeftijdsgenoot van mij, Piet Wielinga, met wie ik dan 's ochtends die torenklok ging opwinden. Dat was met een klein wieltje en je moest zo'n 1400 slagen hebben voordat dat gewicht helemaal boven in die toren was. De een van ons was aan het draaien en de ander hing dan uit het luikje in de wijzerplaat.

Had u daarbij nog onderling contact, met uw moeder en uw zus etcetera?

Niet veel, nee.

En dat heeft zo enkele maanden geduurd. Ging u in die tijd naar school, daar in Franeker?

Ik ben er begonnen op de Mulo. Want mijn moeder vond dat ik toch wat moest leren. Ze kwam zo nu en dan toch wel langs. Of verbleef ze toch bij oom

Jochem; nee toch niet, die zat niet in Franeker. Alleen dat heeft maar een week geduurd. Want toen werd die Mulo in beslag genomen; daar moesten mensen die uit een inrichting kwamen gehuisvest worden. Toen was er geen school meer. Toen heb ik nog een week in de consistorie van de kerk les gehad. Met Mulo, dus ik vond dat allemaal niets. Het was ook moeilijk voor de onderwijzers natuurlijk, om daar iets voor te bedenken. En toen was dat ook al weer over, ik geloof omdat toen de oorlog was afgelopen.

Heeft dat gat in uw opleiding nog consequenties gehad later?

Nu ja, ik gaf die tijd in Franeker altijd de schuld ervoor dat ik het laatste jaar van het gymnasium over heb moeten doen. Maar voordat wij weggingen uit Groningen was de school ook al dicht. Wegens brandstofgebrek of zo, ik weet het niet. Want toen heb ik nog les gehad van mijnheer Brunsting, die woonde boven ons. Hij was een archeoloog die diende onder professor van Giffen, de beroemde terpengraver. Het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen was toen gesloten en mijn moeder vond dat ik toch wat moest leren; vandaar. Het duurde niet zo lang. De man woonde boven ons, dus dat was wel gemakkelijk. Hij gaf me Latijn; dat was het enige dat hij wist, geloof ik, van wat voor mij geschikt was. Dus ja, die vlucht heeft wel doorwerking gehad op mijn schoolprestaties. Maar dat deed ook beetje mijn luiheid. Ik was intelligent genoeg, maar ik vond het jammer mijn jeugd te laten bederven door te hard te werken.

Kunt u zich nog herinneren hoe een einde kwam aan die periode? Hoe u vanuit Franeker terug kwam naar Groningen?

Ja, in mei 1945 werd duidelijk dat de oorlog was afgelopen en dat we terug konden. Toen ben ik met mijn moeder alleen teruggefietst naar Groningen. Met diezelfde fiets met massieve banden waarmee ik gekomen was en ik

herinner me dat ik me lange tijd liet voorttrekken door me vast te houden aan de goudkleurige krullen van een lijkwagen met een paard ervoor. Alleen, toen was ons huis bezet. Het was leeggeroofd en mijn vader was nog niet thuis. In de tijd dat we wegwaren was het hele huis leeggehaald door de handlangers van de Duitsers en aan iemand anders verhuurd. De nieuwe huurder had de sportfiets die mijn vader in het huis had verborgen gevonden en reed daar op rond. Zo konden wij niet in ons huis en mijn moeder ging toen naar mijn oude grootmoeder van vaderszijde, oma van Loon-Jans, mijn kleine omaatje die woonde toen aan de Korreweg in Groningen. Daar sliep ik samen met mijn moeder in een bed, weet ik wel. Daar heb ik toen een heel angstige droom gehad waarin ik me door een heel nauw gat moest wurmen. Achteraf dacht ik, dat moet mijn geboorte geweest zijn. Ik weet niet of het kwam doordat ik naast mijn moeder sliep, maar het was een angstige geboortedroom. Oma van Loon-Jans zat te wachten op ons en op haar jongste zoon die in Duitsland zat. Haar middelste zoon, oom Henk, hij woonde naar ik meen in de Celebesstraat, was er al wel. Hij was haar steun en toeverlaat toen. De man was wel gedoemd om aan longkanker te overlijden, want samen met zijn vrouw zocht hij op straat naar bukshag, naar peukjes op om die nog op te roken; zo was hij verslaafd aan het roken.

Hoe heeft u uiteindelijk toch het huis aan de Parkweg weer teruggekregen?

Mijn vader kwam terug. Wij gingen naar dat huis toe. Hij zei: 'Misschien moet er wel gevochten worden'. Dat leek mij niets, maar met een vriendje van de Parkweg had ik wel onontpofte granaten. Maar gelukkig hoefde er niet gevochten worden. Want die mensen die in ons huis zaten, waren er niet meer. Die waren er inmiddels uitgezet; vervelend voor hen ook, dat wel. Maar ik herinner me zo levendig dat mijn vader zei dat er misschien wel gevochten

moest worden om die mensen het huis uit te krijgen. Dat maakte wel indruk. Mijn vader had inmiddels al weer een paar dagen vast gezeten in Groningen, in de Korenbeurs geloof ik. Omdat hij fout geweest zou zijn. Allemaal omdat hij op Borkum zich uit zijn lot had gewurmd om een toch wat comfortabeler bestaan te hebben. Dat verdroot andere mensen die hem toen bij het zogenoemde Militair Gezag⁷ aangegeven hebben, vooral ook omdat hij dat hij de verzetsgroep verraden zou hebben, natuurlijk de grootste onzin. Ik heb de stukken in huis waaruit blijkt hoe het wel is gegaan. Die rechercheurs hadden een inval bij een ander lid van die verzetsgroep gedaan en daar hadden ze echt recherchewerk gedaan: in een prullenmand hadden ze een velletje gevonden met de betreffende datum en dat dan op de Parkweg 111 een bijeenkomst zou zijn. Als je je afvraagt hoe ik dan kom aan die papieren: Minke werd later geïnterviewd voor een boek over dat beruchte Scholtenhuis. En daar zijn ook filmpjes opgenomen en de dame die dat deed heeft ook veel naspeuringswerk verzorgd. Ze heeft me later de processen-verbaal van die onderzoeken toegestuurd.

Kunt u terugblikkend samenvatten wat de oorlog voor u betekend heeft, ten positieve of ten negatieve, voor uw verdere leven?

Ik vond het wel een spannend avontuur in mijn leven. Ik heb eens in het ovaalvormige soeppannetje van een Duitse soldaat gespuugd en met voldoening toegekeken hoe hij die erwtensoep met aanvulling opat. Dat is mijn 'heldendaad' geweest, mijn enige heldendaad.

En ik heb iemand de weg gewezen om munitie op te bergen. Dus ik heb van de oorlog geen klap meegekregen. En ik geniet ook wel van nare momenten. Dan

---

⁷ Militair Gezag, het dagelijks bestuur namens de Nederlandse regering in ballingschap van de in 1944 en 1945 bevrijde delen van het land.

kijk ik hoe mensen erop reageren. Dat vind ik interessant. En ik word zelden kwaad, behalve als mij echt onrecht gedaan wordt. Dat gebeurt niet vaak. Dat heb ik misschien toch meer van mijn moeder dan van mijn vader. Dat beetje pronkerige, dat heb ik dan wel weer van mijn vader. En ik ben huisarts geworden. Maar anderen van mijn kennissen bij de Rotary hadden daar ook de kwaliteiten voor gehad. Er speelt in het leven een toevalsfactor. Ik geloof niet in bestiering.

Over de oorlog nog: Hoe was dat met uw vader en uw moeder? Wat heeft de oorlog voor hen betekend?

Die spraken daar niet over. Het was net als bij de broer en zus die mijn moeder verloren had aan de tuberculose. Ik heb haar wel eens gevraagd: 'Dat moet toch vreselijk geweest zijn'. Maar daar kwam dan geen echt antwoord op terug. Zo ging dat in die tijd. Het hoorde erbij. Nee, het leven ging door. En de zaak, die bloeide op. Over de oorlog werd niet gesproken. Mijn vader heeft nooit gesproken over hoe dat ging met die ondervraging in het Scholtenhuis. Het enige dat ik er van weet, weet ik van mijn neef Cor. Mijn vader heeft er nooit over gepraat.

Mijn moeder heeft me wel verteld dat uw vader als gevolg van de oorlog moeite had met Koninginnedag en dergelijke nationale feestdagen.

Dat is juist. Tijdens de twee minuten stilte liet hij bij voorkeur een wind. Dat wel.

Hoe zou u dat willen omschrijven? Was dat boosheid op de Nederlandse instituties, of nog wat anders?

Ja, boosheid tegen het gezag dat hem na de oorlog had opgesloten. En dat terwijl hij zo anti-Duits geweest was. Ik weet nog dat mijn grootmoeder in

Harlingen een Duitse soldaat ingekwartierd had gekregen. Een aardige jongeman waarmee ze zelfs bij ons langs kwam, maar vader wilde hem geen hand geven.

Kunnen we spreken over uw studiekeuze. Het plan was oorspronkelijk dat u theologie zou studeren. Dat is uiteindelijk medicijnen geworden. Dat heeft u in belangrijke mate gemaakt tot de man die u geworden bent. Kunt u vertellen hoe dat in zijn werk is gegaan?

Ik heb nagedacht hoe dat kwam, dat ik predikant wilde worden. Dat was eigenlijk vooral omdat ik de rol prachtig vond. Wij speelden thuis kerkje. We hadden een leunstoel met een punt aan de rugleuning. Ik stond in die leunstoel en daar zaten Jelle en Minke – Mineke heette ze toen nog. De een was ouderling en de ander was collectant of zoiets. Zo speelden we dat. Ik vond het heel interessant. Misschien achteraf gezien ook wel omdat ik de mensen wilde vertellen wat ik wist en wat ze moesten. Later heb ik die predikantenroeping om welke reden dan ook verloren, maar ik wilde iets te zeggen hebben; vandaar dat ik toen bij de marine wilde gaan; op de brug staan en zo mijn bevelen geven. In plaats van op een preekstoel wilde ik nu op een brug staan. Waarom wilde ik dat allemaal? Daarna wilde ik leraar worden, leraar wis- en natuurkunde, dat waren mijn beste vakken. Voor de klas staan!

En ik denk wel eens - want ik was later militair arts, garnizoensarts in Amsterdam op de Oranje- Nassau kazerne. Daar was een onderdeel de intendance. Dat was vooral voor de onderofficieren die de administratieve functies deden, niet de gevechtsfuncties. Dat waren meestal mensen van het onderwijs. En er waren geen meer neurasthene⁸ mensen dan juist die onderwijzers en leraren. En dan dacht ik: hoe kan dat nou? Het zijn toch

---

⁸ Neurasthenie: zenuwzwakte (neurotisch, stress-gebonden, prikkelbaarheid).

mensen die wat willen bereiken en die voor een klas willen staan. Misschien zijn het net als ik mensen die in hun jeugd wat gefrustreerd zijn. Die helemaal onder het juk van hun vader stonden en die nu het *zelf* te zeggen wilden hebben. Dat zou kunnen toch? Denk je dat, mijn psycholoog?

Ik ben geen psycholoog. Ik ben de journalist. Nu ja, het kan natuurlijk zijn dat u in die permanente rivaliteit in het gezinsleven moest zorgen boven te blijven en moest vermijden ten onder te gaan in het geweld van uw vader. Zo'n voortdurend streven naar een soort gelijkwaardigheid met uw vader kan natuurlijk een soort haantjes-attitude met zich meebrengen, van leiding willen geven en de baas willen zijn. Het zou kunnen.

Ja, dat zou goed kunnen. Dat het een basis ervoor vormde. Wat er met de studiekeuze gebeurde, was dat ik drie maanden voor mijn eindexamen werd aangesproken door Jan Mulder, hij zou later rechter worden, ik meen in Middelburg. Hij zei me: 'Ik zie jou nog wel eens medicijnen studeren'. Dat stemde me tot nadenken; tja, medicijnen. Ik weet niet waarom hij me geschikt achtte juist voor medicijnen. Hij bracht me alleen tot nadenken. Een paar vriendjes dachten ook aan een medicijnenstudie en toen zag ik mezelf toch wel zittend achter een bureau en ik had in Haren al een groot huis met een fraaie oprijlaan gezien. Aan de linkerkant had ik al een praktijkruimte met een spreekkamer willen hebben waar ik dan mijn patiënten en ook mijn kinderen kon toespreken. Dat huis ondersteunde zo mijn fantasie als jongeman die ging studeren. Daar woonde toen dokter Huisjes, geloof ik. En zo is het medicijnen geworden. Dus niet uit roeping omdat ik de mensheid wilde redden van de dood en van ziekten. Ik ben daar eerlijk in.

Wat vonden uw vader en moeder ervan? Hadden die er niet op gerekend dat hun zoon theologie ging studeren?

Ze hebben bij mijn weten er nooit over gesproken. Ik kan me evenmin herinneren dat zij er zo achteraan hebben gezeten dat ik naar het gymnasium zou gaan. Dat is zo gelopen omdat meester Arkema ons ging opleiden. Seth Boonstra wilde wel predikant worden en dat is hij ook geworden. Alleen heeft hij het gymnasium niet afgemaakt. Hij was zo snugger dat hij in plaats daarvan de een jaar kortere HBS deed en daarna staatsexamen kon doen. Die was een jaar eerder klaar dan ik.

Maar Seth Boonstra is vervolgens toch arts geworden?

Nee, dit is een andere Seth⁹, een neef van de Seth Boonstra¹⁰ die wel arts geworden is. Die laatste kwam overigens uit Arum of Achlum waar mijn moeder in het laatste oorlogsjaar ondergedoken was, tussen Franeker en Bolsward. Maar over de studiekeuze heb ik dus weinig met mijn ouders gesproken. Ook niet over de financiering van de studie. Het was eigenlijk niet zo duur. Ik woonde thuis en je hoefde enkel de eerste vijf jaren collegegeld te betalen, daarna was de studie gratis in die tijd. Het was geloof ik 350 gulden per jaar, dat viel nogal mee. En het ging toen beter met de zaak van mijn vader, dat kon wel betaald worden. Studietoeken leende je bij elkaar. En voor het eerste jaar had ik een microscoop nodig, maar die leende ik ook als het nodig was voor het examen. Maar toen kwam in een later studiejaar als gevolg van een advertentie het idee dat ik me kon opgeven als militair arts. Gewone studiebeurzen had je toen nog niet. En met de militaire optie ging het niet alleen om het collegegeld. Je kreeg ook geld voor de studieboeken en andere benodigdheden. Zo'n microscoop bij voorbeeld kostte toen 740 gulden, dat

---

⁹ Seth Boonstra (* 1928 - † 1997) studentenpredikant aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

¹⁰ Seth Boonstra (* 1929), lector en hoogleraar neurologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

was toen een kapitaal. Mede op aandringen van mijn ouders heb ik toen om in die kosten te voorzien voor de optie militair arts te worden gekozen. De regeling bestond uit uitkeringen die je kreeg telkens als je een examen had gedaan en een bedrag dat ik kreeg bij het afstuderen. De toekomst van een militair arts werd toen zo voorgeschoteld dat je dan na de studie in dienst kwam waarbij je eerst een paar jaar bij verschillende onderdelen geplaatst en overgeplaatst zou worden. Om te kijken hoe het allemaal werkte in de militaire dienst. Om vervolgens uiteindelijk ergens garnizoensarts te worden; dan behandelde je niet alleen de militairen maar ook hun gezinnen. Je zou dan een soort huisarts worden, dat laatste maakte het aantrekkelijk en haalde mij over. Maar het pakte allemaal heel anders uit. Toen ik tekende was er nog geen sprake van een groot paraat leger, dat parate leger was er wel toen ik in 1957 afstudeerde. Toen kreeg ik eerst nog een korte opleiding tot militair arts. Als student had ik in de zomermaanden ook al in dienst delen van die militair-geneeskundige opleiding gekregen. Ik heb daar smakelijke avonturen beleefd, waar we misschien nog eens op terug moeten komen. Maar goed, ik was net klaar met mijn universitaire studie en ik moest opkomen en toen kreeg ik een belangrijke functie als brigade-arts in Ermelo. Ik moest de korte militaire vervolgopleiding afbreken en ik moest direct naar Ermelo want daar was een brigade-arts nodig. Brigade-arts, dat was een functie voor een majoor-arts, dat was een functie hoger dan mijn toenmalige rang als luitenant-arts. Ik meldde me in Ermelo bij de kolonel die daar de baas was. Hij zei, 'Je bent hier nu wel gekomen als arts, maar wil je bij geval niet eerst zes weken de opleiding tot militair chauffeur volgen?' Dat vond ik ook prachtig en ik heb het gedaan. Zo heb ik op allerlei militaire voertuigen gereden.

Want, die staf in Ermelo was een zogenoemde slapende staf, die moest alleen oefenen om in oorlogstijd als staf te functioneren. Maar die had in vreedestijd

verder niets te doen, eigenlijk. Ik had een kantoortje samen met de functionaris die verantwoordelijk was voor het vervoer. Die man stond altijd in die kamer met een kast open en daarin lag dan een boek dat hij aan het lezen was. Als iemand de kamer binnenkwam, de kolonel bij voorbeeld, dan deed hij die kastdeur dicht en liep hij naar zijn bureau. Echt waar! Ik vond het allang best, want ik had er ook niets te doen.

Dat wilde ik u net vragen. U zat daar met misschien 150 kerngezonde jongemannen tussen de achttien en de vierentwintig. Daar had u, dunkt me, niet veel werk aan als arts?

Nee, dat was het juist, het was een slapende staf, niet van jongemannen, maar van alleen maar officieren. Toen ik terugkwam van die opleiding tot chauffeur werd ik chef van het kantonement ziekenverblijf. Dingen lopen raar in militaire dienst. In de legerplaats Ermelo lagen een aantal bataljons die formeel allemaal onder die slapende staf stonden. Maar die staf deed niets, die bataljons hadden namelijk hun eigen commandanten. Er werd wel eens een oefening gedaan met zijn allen; dat was ook drie keer in Duitsland. En ook wel in La Courtine, het Nederlandse militaire oefengebied in Frankrijk, daar ben ik ook geweest. Zo gezien was het een avontuurlijk leven. Maar dat hield plotseling op en toen werd ik arts in het militair hospitaal in Utrecht. Dat moet ongeveer in 1962 geweest zijn; Ninette is nog in Ermelo geboren.

Waar is de beroemde ambulance-film¹¹ geschoten, was dat nog in Ermelo?

Nee, dat was in de Oranje-Nassau kazerne in Amsterdam. Dat was de volgende stap, dat moet in 1964 of 1965 geweest zijn. Daar was ik garnizoensarts met zo'n elf artsen onder mij. Daar heb ik veel plezier beleefd. Veel artsen en veel

---

¹¹ Een in de families van Loon en Harry van gekoesterde slap-stickfilm in zwart wit onder regie van J. van Loon, met als hoofdrolspeler een militaire ambulance.

ruzie. Er was een wenteltrap van beneden naar mijn kantoor boven. Op de mast langs die trap hadden we een bordje gezet met het opschrift 'Kom zieken en blinden. Boven aan de mast kunt u de meester vinden.'

En daarna bent u zich als zelfstandig huisarts in Maassluis gaan vestigen. Hoe ging dat en waarom juist Maassluis?

In die tijd waar huisartsenpraktijken maar spaarzaam beschikbaar. Ik had er een op het oog in Deventer, eentje in Nieuweschans en een helemaal in het zuidelijkste puntje van Zeeuws-Vlaanderen. Die laatste twee leken nogal ver weg, dus ik ben naar Deventer gegaan. Die praktijk was aan de IJssel. Een mooi oud huis met een grote wijnkelder. Maar ik wilde me even bedenken, want ik was er met mijn vader geweest om het huis op waarde te schatten. Dat was wel makkelijk, hij was per slot van rekening makelaar. Ik zei tegen de zittende arts: Het is nu zaterdag, geeft u me nog even tot maandag de tijd om een beslissing te nemen. Toen ik die maandag belde dat ik het wel wilde doen, zei hij 'Ja, ik heb de praktijk toch net verkocht'. De smiecht.

Dus dat ging niet door. Maar die man wilde een huis kopen in Groningen en kwam zodoende bij mijn vader. Die zei, 'Nu, dat is ook mooi, je zei tegen mijn zoon dat hij tijd had om een beslissing te nemen en toch heb je de praktijk tussentijds verkocht'. Waarop die man zei, 'Nou, ik heb een kennis in Maassluis en die wil zijn praktijk wel verkopen'. En zo ben ik hier in Maassluis terecht gekomen. Ik heb eerst op de kaart gekeken waar Maassluis lag. Ik dacht dat het wel bij Maastricht aan de Maas zou liggen. Maar nee, het ligt hier westelijk van Rotterdam. Toen ben ik hier gekomen en het deed me ietsje denken aan Harlingen, ook zo'n plaatsje aan het water. Harlingen is luxer en mooier en groter, dat wel.

En zo bent u hier geraakt. Hoe lang bent u huisarts in Maassluis geweest?

Vanaf 1 januari 1966 tot 1 januari 1994. Reken maar uit, achtentwintig jaar of zoiets. Maar zowel in Ermelo als in Amsterdam had ik altijd meegeholpen in de praktijk van een huisarts. Ook toen al heb ik het veldwerk van de huisarts gewoon gedaan. Ik had nog gehoopt dat ik mij in militaire dienst op militaire kosten kon specialiseren op chirurgie. Maar ik had nog nooit iets gepubliceerd. En je moet iets gepubliceerd hebben voordat je kunt specialiseren, laat staan promoveren.

Is zo een ambitie later nog aan de orde geweest. Een aanstelling als – bij voorbeeld – docent huisartsenkunde?

Nou ja, ik heb zo'n twaalf huisartsen mee opgeleid. Die liepen een half jaar mee bij mij in de praktijk. Huisartsenopleider ben ik geweest, zo'n tien jaar. Minstens drie artsen zitten hier nog in de regio die ik indertijd heb opgeleid. Bij de opleiding hadden ze indertijd moeten beloven dat ze zich niet binnen een kring van veertien kilometer van mijn praktijk zouden vestigen. Maar ze hebben allemaal gevraagd of het toch mocht en dat is allemaal goed gegaan. Want mijn praktijk was zo groot en Maassluis bleef maar groeien, zodat ik 'geen gevaar' liep.

Het heeft u wel gemaakt en getekend, uw loopbaan als arts.

Ja! Het was keihard werken in het begin. Het was een heel grote praktijk. Maar wat leuk was, was dat ik tevens keuringsarts was van de Verenigde Touwfabrieken die hier in Maassluis gevestigd waren. Ik kon met veel plezier mijn rekeningen daar indienen bij hen die mijn grootvader ontslagen hadden. Verder had ik dan veertig bevallingen per jaar. Ik werkte ook 's ochtends heel vroeg om zeven uur en mijn kinders zagen me soms niet en ik vond het toch leuk. Ik zag er vreselijk tegenop 's zondagsavonds. Oei, daar begint het weer. Maar ik zat nog niet op mijn stoel, of het was weer leuk.

Waarom zag u er tegenop?

Ik was een slaaf van de praktijk. En ik moest van mezelf al het werk dezelfde dag afhebben. Ik had er een hekel aan om werk naar de volgende dag door te schuiven; dan ging ik liever 's avonds maar een tijdje door. Dat de mensen nog op dezelfde dag terecht konden. Dat vonden ze ook fijn natuurlijk. Maar ook opdat ik dan de volgende dag een blanco lei had.

Dat is een trekje van uw persoonlijkheid ook; u wilt de taak afgerond hebben?

Ja. Alhoewel dat niet gold voor de papierwinkel die afgehandeld moest worden. Die liet ik liggen op de vensterbank naast mijn bureau. Als ik me daar dan mee bezig ging houden, bleek dat de helft zich al opgelost had. Later had ik daarvoor gelukkig assistentes.

Het leuke van het werk was, dat je met allerlei soorten mensen van doen had. Met burgemeesters en met straatvegers. Het aardige was om je in te beelden wat voor soort mensen het waren. Ik kon geloof ik met al die categorieën wel goed opschieten. Althans, ze vonden dat ze goed met mij konden opschieten. Ik kan daar wel een staaltje van vertellen: Er was een dame die kankerde de stenen uit de grond. Ze kwam zo één keer per maand en ik had tegen de assistente gezegd 'Als die komt geef haar dan toch maar een beetje extra-tijd'. Dan zat ik bij wijze van spreken op het puntje van mijn stoel om een kwinkslag te bedenken waarmee ik het consult kon beëindigen. Tenslotte ging ik weg als huisarts en zij stuurde me een bedankje in de vorm van een kistje met dure wijnen. Het begeleidende briefje zei 'Dokter, u kon me niet helpen. Maar u luisterde tenminste.' En ik luisterde helemaal niet. Ik dacht: wat moet dat mens toch en waarom doet dat mens dat zo?

Dat zult u toch wel vaker hebben gehad, mensen die om aandacht vragen?

Natuurlijk. Alsmaar. Maar dan denk je 'Zou ze ongelukkig gehuwd zijn of zo? Waarom kankert ze zo?' Maar sommige mensen hebben dat nodig om zich in stand te houden in deze maatschappij en verzamelen zo een aantal belangstellenden om zich heen. Daar kan ik ook mooie staaltjes van vertellen.

Mag ik terug naar het grotere plaatje. Is er iets in uw leven geweest dat een vergelijkbare rol heeft gespeeld als uw jeugd of uw leven als arts?

Nee, er is geen grote omkeer geweest. Ik ben steeds doorgedaan zoals het ging. Min of meer. Maar een majeure stap is natuurlijk wel geweest dat ik besloot: ik moet uit militaire dienst weg. Dat wel. Dat ik besloot dat ik die tien jaren van het contract niet af wilde maken. Want dan zou mij enkel nog of een bureaufunctie of een commandofunctie resteren. Ik wilde uit militaire dienst en dat is me gelukt maar dan moest ik dat bedrag van 15.000 gulden met 15% rente terugbetalen. Dat stond in het contract dat ik aangegaan was.

En dat bedrag moest u dan afwegen tegen de toekomstige inkomsten als zelfstandig gevestigd huisarts?

Ja, dat moest zwaar meewegen. Samen met dat ik niet de hele dag achter een bureau wilde zitten of dat ik een commandeerfunctie zou krijgen, want daarvoor was ik niet geschikt. Gelukkig had ik daar toen in Amsterdam een commandant, een commandant Schreuder. Die had vroeger ook arts willen worden, denk ik. Hij was gefrustreerd daarin en ik had altijd ruzie met hem. Als je in de mess waar je allemaal gelijkwaardig hoort te zijn, je 's middags gezellig een drankje zat te nemen en dan zei hij 'Van Loon, even de deur dicht doen, want het tocht hier.' Dat heb ik geweigerd; dat kon hij zelf doen, dacht ik. In de mess ben je als officieren elkaars gelijke; daar hoor je een ander niet aan te spreken als dienstknaapje. Die man had mij een slechte jaarlijkse beoordeling gegeven. 'Je bent meer burger dan militair. Meer arts dan officier. Meer lid van

een team dan commandant van een team.' Toen ik ontslag vroeg hielp juist die slechte beoordeling me om eruit te komen. Want gemakkelijk was dat niet. Na afloop was er een feestje en daar heb ik de commandant bedankt voor zijn negatieve beoordeling; dat heeft hij knarsetandend moeten aanhoren.

Heeft u in uw leven ervaringen opgedaan die diepe indruk hebben achterlaten, die uw geestelijke parameters verplaatst hebben?

Nee, veel continuïteit. Plezier; een beetje onverantwoordelijk soms. Zorgeloos, maar wel mijn verantwoordelijkheid nemend als ik iets had toegezegd. Wel een man die plezier maakt, maar geen frivole man.

U bent in uw persoonlijke ontwikkeling niet bevrijd van zorgen, van bekommernissen? Bent u zelfverzekerder geworden?

Ja, dat wel. Als je begint als huisarts moet je erin komen. Ik heb veertig jaar HBO-les gegeven en voor mensen staan te praten. Dat leert aan natuurlijk, dan leer je grapjes te maken. Ik ben tenslotte door de gemeenschap gehuldigd als ridder. Als ridder der zesde klasse in de orde van Oranje Nassau. Ik heb het nog eens nagekeken en ik zeg dan altijd schertsend 'Dat is één rang hoger dan schildknaap'. Dat ridderschap was omdat ik zo lang EHBO-les heb gegeven en bij het Rode Kruis heb ik ook nog cursussen gegeven; ik heb tien keer met de Henri Dunant meegevaren. Ik ben voorzitter geweest van de Rotary, dat wilden ze ook meerekenen, dat dat nuttig was voor de gemeenschap.

Op een verwant terrein. Had u idealen? Heeft u idealen? Nederland heeft zich enorm voorspoedig ontwikkeld sedert de tijd dat u student was. Heeft dat u aangemoedigd in het nastreven van doelen? Voor uzelf, of voor de samenleving?

Voor de samenleving, moet ik eerlijk zeggen, niet zoveel. Ik ben niet lid van een politieke partij. Ik ben niet actief in de kerk. Ik heb niet in de gemeenteraad gezeten. Maar goed, wel in de Rotary. En je kent de doelstelling van de Rotary, daar gaat het om goed geslaagde zakenlui in een gemeenschap die zeggen dat ze toch wat terug moeten doen aan diezelfde gemeenschap. Toen ik Rotary-lid werd, zei iedereen, van nou word je zeker lid van de VVD en dat soort dingen. Maar daar was geen sprake van. De Rotary heeft een ideële instelling om iets terug te doen voor de maatschappij, op verschillende terreinen: internationaal, lokaal en voor elkaar.

Ik ben ook gemeente-arts geweest. Bij overlijden moet je dan de al of niet natuurlijke doodsoorzaak vaststellen. Of dat iemand vermoord is, of zelfdoding heeft gepleegd. Veel zin had dat niet, maar ik was dan de schouwarts. En ik moest in die functie van gemeente-arts adviezen geven aan de gemeente inzake de Bijstand. Dat was soms nota bene bij mijn eigen patiënten. Ik herinner me iemand die was incontinent en die vroeg dan een bijstandtoeslag voor het verkrijgen van een wasmachine van het merk AEG Turnamat. Het mooiste geval was in het geval van een patiënt die had een beroerte gehad en hij zat in een rolstoel. Zijn vrouw zei: 'Mijn man wil een borreltje hebben, maar is dat wel goed voor hem?' Ik heb toen geantwoord: 'Een man op zijn leeftijd, die moet toch gauw twee borreltjes per dag hebben.' Ze liet me later trots het piepkleine borrelglasje zien dat ze voor dat doel had aangeschaft. Maar nog weer even later kreeg ik het verzoek te adviseren over een verzoek harerzijds tot bijstand voor de aanschaf van twee liter Bokma per week. Op doktersadvies! Omdat het goed zou zijn voor zijn hart en bloedvaten. Dat verzoek heb ik toen afgewezen. Al was een positief advies hier in de omgeving van Schiedam vast heel positief ontvangen.

Oom Jacob, er zijn nog een paar aangelegenheden die ik met u aan de orde zou willen stellen. Eerst hobby's, hartstochten en passies.

Dat is fotografie nu geworden, stereofotografie in het bijzonder. Dat doe ik al heel lang en dat is de hobby die ver uitgeschoten is. Ik ben erelid van de Nederlandse vereniging voor stereofotografie. Ik kan er veel over vertellen.

Ik vond een artikel op het internet waarin u vertelt hoe na de oorlog die hobby zich bij u ontwikkeld heeft. Ik zal de tekst hieronder inkopiëren:

'Alhoewel ik als kleine jongen (Jacob Lieuwe van Loon, geboren in 1929 te Harlingen) bij mijn grootouders al verbaasd in hun oude (Brewster)stereoscoop naar ruimtelijke zwart-wit berggezichten en dergelijken had gekeken zag ik in 1949 op een tentoonstelling in Groningen - waar ik toen medicijnen studeerde - de groothoekstereokijkers van Liewe Evert Willem van Albada (1868-1955). Ik was verbluft bij het zien van die prachtige driedimensionale kleurenbeelden en wist meteen dat ik die (ooit) ook moest kunnen maken. Ik was toen tijdelijk in militaire dienst en soldaat der 1e klasse en Liewe reeds officier (tevens uitvinder, opticus, constructeur, slijper van lenzen en nestor van de Nederlandse Stereofotografie). In de militaire rangen heb ik hem niet kunnen evenaren c.q. inhalen, maar ik mag wel zeggen dat ik hem in de stereofotografie ben voorbijgestreefd. En dat enkel en alleen doordat ik later ben geboren.

Aanvankelijk experimenteerde ik wat met de Zeiss-Ikon klapcamera van mijn vader, maar toen ik in 1954 mijn eerste studietoelage kreeg (uit een 10 jarig contract met de Militaire Dienst als officier-arts) kocht ik geen microscoop of studieboeken - die leende ik wel her en der - maar een Exacta Varex kleinbeeld reflex met een belichtingsmeter en een Novoflex-schuifje Dat alles voor het

toen reusachtige bedrag van een kleine 900 gulden. Alles ook tot groot ongenoegen van mijn aanstaande schoonouders, die hun dochter niet graag verloofd zagen met zo'n verbrasser! Dat ik toen meteen de mooiste stereodia's zou gaan maken, nou nee dus. Dat de basis 65 mm zou moeten bedragen was de enige mij, ook uit mijn studie, bekende factor. Dat het transporteren van de film, het draaien van het wielje film, het draaien van het wielje aan de schuif en het opnieuw goed instellen van de camera op het gammele statief een langdurig proces was bleek na ontvangst van de ontwikkelde dia-film (per post naar Duitsland heen en weer). In mijn hierbij geplaatste eerste stereofoto bleken een treintje en de wolken een flink eind verplaatst te zijn. Toch wel aardig dat nu zo'n 50 jaren later digitaal op vrij eenvoudige wijze 'de tijd weer teruggezet' kan worden en de verbleekte kleuren verbeterd. Toen omstreeks 1955 de eerste 3D kleuren-films in de bioscopen draaiden - Hitchcocks 'Dial for Murder' en 'House of Wax' (ook met stereogeluid) - werd ik opnieuw geprikkeld om 3D foto's te gaan maken. Tot aan mijn pensioenleeftijd heb ik met kunst en vliegwerk een aantal films volgeschoten welke misschien 5 % enigszins aanvaardbare stereofoto's opleverden. Die konden echter alleen door mijzelf bekeken worden door twee losse viewers in verschillende richtingen te draaien. Van uitlijnen had ik nog geen enkel idee.

Na een 9 jarige studie - deze tijd ook gevuld met andere 'leuke' dingen - en een huisartsen-leven (er moest toen nog dag en nacht hard gewerkt worden!) begon ik in 1994 een - je mag wel zeggen - 'nieuw leven' en was er eindelijk ruimschoots tijd voor hobby's waarvan stereofotografie de hoofdmoot werd. Ik leerde een plaatsgenoot kennen - Johan Steketee - die bij mijn fotozaak ook viewertjes kocht en hij maakte mij wegwijs in de praktijk en wetenschappelijke achtergronden van onze hobby. Ook ging ik met hem mee naar de NVvS-bijeen-komsten waarna ik per 30 januari 1996 lid werd van de vereniging.

Nauwelijks was ik lid of ik werd aangesteld als coördinator van het projectieteam. Een goede leerschool om mij allerlei vaardigheden eigen te maken en van andermans fouten te leren.

Ook begon ik in plaats van patiënten, stereo-plaatjes in mijn PC te installeren en daarmee (wel) te stoeien om ze met geluid in complete audiovisuele presentaties te zetten. Mijn analoge camera's volgden elkaar op: van de Exacta, naar door mijzelf gekoppelde Canon T70-ers en via de 'Olympusjes' naar de onvolprezen Leica Miniluxen. Van de kwaliteit van de laatsten (verticaal en horizontaal te gebruiken) was ik net helemaal enthousiast geworden toen plotseling als een stormwind de digitale 3D-fotografie op kwam zetten. Alle reden om mij daarvoor direct in te zetten, ook omdat ik mij inmiddels een behoorlijke PC-kunde had aangemeten en kennis had gemaakt met het geweldige tekenprogramma CorelDRAW en het daaraan gekoppelde fotobewerkings programma Corel Photo-Paint. Voorheen printte ik digitale plaatjes, tekeningen en titels uit (ik heb er nog ordners vol van) en maakte daar weer dia's van. Een voorbeeld is een imitatie van een voorpagina van OPZIJ (het feministisch maandblad) voor een show met modellen. Een andere grappige bezigheid is om met een fotobewerkingsprogramma zoals Corel Photo-Paint door het aanbrengen van slechts kleine veranderingen in een 2D plaatje de illusie te wekken van een 3D beeld. [...] Kortom, met de komst van de digitale stereo-fotografie is er voor mij een wereld van plezier open gegaan en ik kan diegenen alleen maar dankbaar zijn die mij in dit spoor hebben gezet: Johan Steketee, Co van Ekeren, de maker van StereoPhotoMaker en de ontwerpers van Wings Platinum. *Jaap van Loon*¹²

---

¹² Dit artikel is overgenomen van de website van de Nederlandse vereniging voor stereofotografie: <http://www.stereofotografie.nl/jvl.html>

U heeft ook lang een boot gehad en daar veel plezier aan beleefd.

Ja varen, en dan het liefst zeilen, maar noodgedwongen een motorboot omdat mijn vrouw niet van schuin hield. Ik heb zelfs ooit een navigatiecursus van twee jaar gevolgd aan de zeevaartschool van Amsterdam. Die cursus werd gegeven door iemand los van de school. En ik heb twee keer met een zeilboot naar Engeland gevaren; daar heb ik nog een certificaat voor gekregen. Ik was in die tijd van plan veel op zee te varen want in Nederland was ik uitgekeken, maar het is er niet van gekomen. Ik ben een keer – onverantwoord – met de eerste boot, die erg snel kon varen, van hier in Maassluis in vijf uren naar Hindelopen gevaren, buitenom. En dat terwijl ik alleen een autokaart van Nederland bij me had. Toen ik bij de afsluitdijk de sluis doorging naar het IJsselmeer vroeg de sluismeester ‘Waar komt u vandaan?’ Ik zei ‘Maassluis’. En toen hij weer: ‘Nee, vandaag’. En ik: ‘Ja, vandaag’. Ik had met die snelle boot in drie uur van Hoek van Holland naar Den Helder gevaren. Daarmee had ik wel voor 250 gulden benzine verstoekt. Het was een benzineboot, vandaar. Dat had ik dan toch maar gehad. Dat kon allemaal maar. Ik voel me soms wel wat schuldig over het leven dat ik heb gehad. Ik heb het materieel altijd goed gehad. Ik bracht eens een psychiatrische patiënt met de auto weg, naar St. Joris. Ik had toen net een Renault, een Renault 30 geloof ik. Die man zei tegen mij: ‘U heeft toch een mooie auto van uw patiënten gekregen’. Toen dacht ik, die man heeft gelijk! Zo was ik laatst bij een collega die nam afscheid en daar werden tal van mensen bedankt; ik zei hem: ‘Je moet nog even alle patiënten bedanken, want die hebben het allemaal mogelijk gemaakt. Daar heb je toch aan verdiend, die stakkers.’ Vandaar, als mensen me vragen waarom ik in Maassluis ben gebleven, antwoord ik dat ik het hier heb verdiend en het hier

ook weer moet teruggeven. Dat klinkt heel verheven, maar eigenlijk zit er wel zoiets achter.

Heeft het nooit eens gewrongen? Ik wil u niets aanpraten, maar u heeft natuurlijk een nogal sobere opvoeding gehad met calvinistische waarden. En dan die enorme welvaartsexplosie die we sinds 1965 meegemaakt hebben? Heeft dat nooit eens gewrongen met waar u mee opgevoed en opgegroeid bent?

Ik zag het in mijn praktijk ook, want alles kon plotseling maar. De pil die moest in het ziekenfonds. Ik had uitgerekend, dat kostte een dubbeltje per nacht of zoiets. Waarom moest dat allemaal door de gemeenschap betaald worden? En zo was er nog veel meer; strijkjes, dat mocht ook allemaal. Ik zei tegen die man van het laboratorium in Delft: 'Dat kost toch allemaal geld?' Hij antwoordde: 'Dan nemen we wat nieuwe assistentes aan.' Mijn buurman de tandarts is er miljonair mee geworden. *Ik* was altijd zuinig voor de maatschappij. En als je dan ziet hoe met budgetteren geweldig luxe dingen gemeengoed worden. Ik deed dat overigens niet om er zelf rijk van te worden; want ik had nooit zo aan mijn pensioen gedacht. Totdat de verplichte pensioenregeling kwam. Dit huis heb ik kunnen kopen doordat mijn moeder overleed. Qua hypotheek, bedoel ik. Op 22 december 1993 zijn we er hier ingetrokken en dat kon door de nalatenschap.

Ik vraag het omdat sommigen mensen van uw generatie, waaronder mijn moeder, wel eens bang zijn dat ze schade gaan lijden aan hun ziel. Dat ze blasé worden door de welvaartsontplooiing. De vraag: Raak ik niet verwend? Dat heeft u nooit zo ervaren?

Dat heb ik helemaal niet, nee. Wel dat je denkt, kan het zo doorgaan?

En het omgekeerde, zijn er ontwikkelingen in de samenleving waar u een afkeer voor gevoelt? Of die u met bezorgdheid beschouwt?

Daar heb ik niet genoeg over nagedacht. Ik denk niet dat die er zijn. Het leven gaat gelijkmatig door, met zijn ups en zijn downs. Maar geen grote ups en downs. En met een ondergrond van ergens een beetje denken: 'Kan dit allemaal?' Daar zit hem wel die calvinistische achtergrond, ja. Mijn moeder moest elk dubbeltje omkeren, natuurlijk. Tot mijn verbazing zijn mijn kinderen strenger dan ik, wat alcoholgebruik en dat soort dingen betreft. Lieuwe drinkt geen druppel. En Ernest misschien één drup als er iemand eens jarig is. Je zou zeggen, dan mis je toch wel veel. Niet dat ze me ooit dronken gezien hebben, dat - bij wijze van spreken - dat bij hen de afkeer van drank vormt.

Over Uw politieke opvattingen hebben we al kort gesproken.

Als ik zo in de maatschappij kijk, denk ik uiterst rechts te zijn. Maar als ik op mijn artsenstoel zat, was ik 'der Keerlen God'¹³. Nu hoeft een mens ook niet consistent te zijn. Ik was geliefd bij allochtonen. Want bij hen deed ik extra-moeite om na te denken wat die mensen beweegt. Dus ik luisterde goed naar ze, denk ik.

Welke rol heeft Godsdiens in uw leven gespeeld? Niet op antwoorden als u dat niet fijn vindt.

---

¹³ De held van het gewone volk; bijnaam van Floris V, graaf van Holland.

Ik wil daar best op antwoorden. Eigenlijk geen. Natuurlijk wel voor het orgelspelen. Het orgel, de koning van de instrumenten, staat nu eenmaal in de kerk. Daar heb je hetzelfde weer: ik zat in Harlingen eens in de kerk bij een Kerstdienst of een Paasviering. De organist zat op de galerij boven het geroezemoes te kijken tot de dominee het teken gaf. Maar die had moeite de kerkzaal stil te krijgen en toen zag ik de organist volop op zijn klavier gaan: TAHAAA. En in een keer was alles stil. Het orgel als ordebewaarder. Maar verder over de rol van godsdienst in mijn leven?

Nu ja, u bent gereformeerd opgevoed. U bent gedoopt, ging naar catechisatie en heeft belijdenis gedaan.

Allemaal om mijn ouders een plezier te doen, en mijn grootouders. En mijn kinderen heb ik laten dopen, omdat ik zeker wist dat mijn schoonouders zouden afsterven, als dat niet gebeurde.

Maar u heeft uw kinderen toch in de vreze des Heren opgevoed. Of hebben ze die later op eigen kracht gevonden?

Lieuwe doet nergens aan. Daar weet ik misschien ook wel een reden voor. Maar goed, die doet nergens aan. Die is nogal fel, als het daarover begint. Ernest was een vrolijke Frans zoals ik, maar hij is getrouwd met een heel consciëntieuze vrouw en hij gaat altijd naar de kerk.

Ook omdat ze in de kerk zijn technische kwaliteiten ontdekt hebben, voor het regelen van het geluid en het licht bij musicals en dergelijke. Daarvoor wordt hij ingeschakeld. Zijn vrouw heeft een bidgroepje.

En nicht Ninette is toch ook zendeling-arts geweest in Nigeria?

Nu ja, goed. Die is in verschillende landen geweest. Het langste in Nigeria, midden in de rimboe. Je hebt nergens zoveel godsdiensten als daar en nergens zoveel gelovigen. Maar zending was er niet bij, eigenlijk. De organisatie was dat van huis uit wel. Schotse zendingen hadden dat hospitaaltje daar neergezet. Het is maar de vraag of die zendingen altijd gelukkig gehandeld hebben: de plaatselijke teelt van yam en cassave is op hun instigatie vervangen door die van rijst. Daarvoor was kunstmest nodig en het overmatige gebruik ervan, net als bij medicijnen, leidde tot problemen. Maar we dwalen af; het ging om de rol van godsdienst in mijn leven. Ik ben niet praktiserend in de zin dat ik 's zondags naar de kerk ga. De dominee komt nu en dan bij me en hij weet ook wel dat ik er niet veel van moet hebben. Op mijn vraag of hij zijn uitspaken op de kansel zelf als zekerheden zag, bekende hij me dat ook hij zich moest aanpassen aan zijn gehoor. Sommige dingen in de Bijbel, in het Nieuwe Testament, kloppen niet. Jij bent wel gelovig, maar ik ben eigenlijk *nooit* gelovig geweest. In Sinterklaas al niet. Ik heb altijd geweten: dat is mijn vader die bij de voordeur aanbelt en dan snel achterom loopt en dan liggen de pakjes daar, voor in het portaal. En mijn moeder vertelde me dat ik toen ik vier was al met een buurjongetje Jezus van het kruis wilde halen. En in Haren hadden we net telefoon toen ik hoorde dat mijn grootvader ziek was. Hij had kramp in zijn buik. Toen had ik gezegd: kun je de Here Jezus niet even bellen? Nee, dat ging niet. Ik heb eigenlijk nooit geloofd, maar ik heb wel een geweldige Bijbelkennis. We moesten altijd wel mee naar de kerk en het enige wat we daar mochten lezen, was de Bijbel. En daar staan heel boeiende stukken en ook zeer pikante verhalen in. Die goede Bijbelkennis kon ik ook in mijn medische praktijk wel gebruiken. Een voorbeeld: Toen ik net in Maassluis kwam was er onder mijn

patiënten een jongedame die sinds haar zeventiende leed aan een hysterieachtige kwaal. Heel zielig. Mijn voorganger en de vader van mijn voorganger hadden haar verwend met iedere week een spuitje vitamine B. Dat doet niets, maar daarvoor kwam de dokter dan regelmatig langs en dat had ze zagezegd beslist nodig. Ik had die spuitjes terug weten te brengen tot een keer per 14 dagen. Maar ik moest er zo toch aan geloven. Ze probeerde iedereen tegen elkaar uit te spelen. De dominee tegen de arts, en de arts tegen de dominee. Allemaal om aandacht te krijgen. Toen kreeg ze borstkanker. Gelukkig vond ik dat direct, maar de chirurg die haar opereerde kwam terug op zijn aanvankelijk optimistische conclusie; het was toch kwaadaardig. En dat moest uitgerekend *zij* meemaken. Wat een klap voor zo'n mens, zou je denken. Maar nee hoor, nu had ze een nog veel interessanter verhaal om te vertellen en aandacht te krijgen en aanspraak te krijgen op versterkende middelen enzovoorts. En zij vroeg zich af: hoe zou het gaan met mij, dokter? Als ik overlijd, zal ik dan vreselijk veel pijn hebben? Toen antwoordde ik: 'Ach misschien vergaat het u wel als Henoch; die wandelde met God en hij was niet meer.'¹⁴ Toen was ze stil. Een maand later sprak ik haar weer. Ze zei, de dominee is geweest, dominee van Veen. Maar die praatte over koetjes en kalfjes. Daar had ik niets aan. Ik heb gewoon tegen hem gezegd: 'Dokter van Loon gaat er veel dieper op in!'

Zo zien we maar, men hoeft niet noodzakelijkerwijs gelovig te zijn om toch een goed theoloog te zijn. Heeft u in uw leven voor grote dilemma's gestaan en, indien positief, wat voor oplossingen vond u dan? We hadden het al over uw studiekeuze.

---

¹⁴ Genesis 5:24

Nee, geen grote dilemma's. Het is vrijwel allemaal van een leien dakje gegaan. De studiekeuze was geen probleem en het kon ook zo maar. Er was geen loting, geen toelatingsexamen. Je kon je zo maar inschrijven en dan ging je medicijnen studeren.

En uw partnerkeuze; hoe heeft u tante Nini leren kennen?

Weet je dat niet? Ik had wel een paar scharreltjes gehad, ook in Franeker. Maar dat ging niet verder dan een zoen geven. Ik was er te jong voor en te vluchtig en ik wilde mij niet binden. Ik had door de oorlog een jaar verloren en studeerde nog niet. Maar een vriendje van mij, een zoon van dominee van Strien hoorde bij een studentengroep die een inval deed in het internaat van de Prinses Juliana huishoudschool in Groningen. Die school en dat internaat hadden een geweldig goede naam en van overal in Nederland werden daar meisjes naar toegestuurd om opgeleid te worden. Nini was ook in dat internaat, want haar ouders dachten, ze moet maar eens weg. Nini had thuis te kampen met een heel dominante moeder en had anorexie gehad. Piet van Strien had zijn toen zijn excuses moeten aanbieden voor die inval in dat meisjesinternaat. De directrice ervan zocht een jaar later een student om Sinterklaas te spelen en dacht dat juist hij wel geschikt zou zijn. Zo werd Piet van Strien Sinterklaas en hij moest toen ook voor een Zwarte Piet zorgen. En dat was ik. Wij kregen een getypt groen velletje met een curriculum van al die dametjes. Van Nini Groeneveld werd gemeld dat ze ijdel was en goed viool speelde. Ze moest Zwarte Piet een zoen geven. 'Ze zal wel weigeren, maar het moet wel.' Dus, ze gaf me een zoen. Eerst niet goed, dus het moest nog beter. Mevrouw van Strien belegde vervolgens een koppelavondje; haar zoon Piet had namelijk een oogje laten vallen op een meisje uit Alphen aan de Rijn. Er daar

nodigde ze ook Nini en mij voor uit. Zo is het eigenlijk geleidelijk begonnen, met afspraken. In die tijd ging je niet naar de disco. Ik trof Nini met een vriendin op de vismarkt en vroeg of ze zin hadden mee te gaan naar een muziekkuitvoering in de Harmonie. Eerst riep Nini, 'Nee hoor, Tini, dat doen we niet.' Maar later deden ze het toch. Je had toentertijd van die korte muziekkuitvoeringen met explicatie onder leiding van NFO-dirigent Van Epenhuysen.

Zo ging het met ons, via de muziek. En het begon met een zoen. En Nini zat tegenover mij in de kerk. Ik had een vaste plek in de Westerkerk en daarboven mij op de galerei zat dat hele internaat. Daar zat Nini ook, met een baret op en ze zag er niet onaantrekkelijk uit. Zo is het geleidelijk aan gegroeid. Heel, heel geleidelijk. Piet van Striens moeder was in een verzorgingssituatie in Wagenborgen en die zochten we dan wel eens op, met de fiets. Daar was ook Nini's ouderlijk huis. Dat leek een heel groot huis; dat je zegt: daar zit veel geld. Maar dat zat er helemaal niet, dat huis maakte deel uit van de inrichting waar haar vader als administrateur aan verbonden was. Maar er was eigenlijk nog niets of ik werd al bij hen op het matje geroepen en kreeg de vraag: 'Wat is uw bedoeling met onze dochter? Want voor een losse scharrel is ze ons tegoe.' En toen ik er voor het eerst was, mocht zij mij niet rondleiden door het huis. Dat moest haar zusje doen. En toen ik er later kwam moesten we om tien uur 's avonds binnen zijn. Strenge ouders. Die hadden meegemaakt dat de zoon van een zuster van mijn latere schoonmoeder moest trouwen. Dat was verschrikkelijk en mede in reactie daarop werden ze zo streng. Haar vader zat er in de kerkenraad, natuurlijk, als Groeneveld zijnde. Hij vertelde hoe moeilijk ze het ermee hadden gehad. Die jongen had later voor de gemeente schuldbelijdenis moeten doen en hij had *nota bene* een maand tevoren

belijdenis gedaan. Daar hadden ze het zo moeilijk mee, al die oude heertjes.
Vreselijk.

Tja, het is ook niet gemakkelijk, opvoeden. Oom Jacob, ik heb heel wat geleerd van u en over u. Veel dank voor dit gesprek. Of er moest nog iets zijn, waarvan u zegt: 'Dat moet die jonge aap beslist meenemen van mijn leven en streven en werken en denken?

Nee, ik kan nog heel veel verhalen vertellen, maar dat doen we misschien een volgende keer.

Groningen en Amsterdam, november 2013, februari 2014

Bijlage: brief met vragen, Harryvan aan van Loon, augustus 2013

Beste Oom Jacob,

In de hoop dat u gezond bent en ook anderszins een plezierige zomer doormaakt, stuur ik u wat vragen en aandachtspunten voor ons gesprek over uw levenservaringen van donderdag 15 augustus. Ik probeer 's ochtends tussen 9.30 en 10.00 uur bij u aan te komen. We kunnen wandelen of bij u thuis spreken, al naar gelang het weer en uw voorkeuren. Heeft de Schans en omgeving goede parkeerfaciliteiten en/of kunt u een parkeerplek voor mij regelen?

Enkele jaren geleden vertelde ik u een jeugdherinnering van mijn moeder, spelend tijdens de oorlog. Ze moest in haar schooltas een zetsel voor een pamflet van de illegaliteit ergens in de stad naar toe brengen. Omdat het loden geval best zwaar was, kostte het haar inspanning om onschuldig met haar schooltas zwaaiend haar doel te bereiken. U reageerde verbaasd op dat verhaal en meende dat Moeder dat verbeeld of gedroomd moest hebben. Toen al dacht ik: ik zou best graag eens met oom Jacob over zijn jeugd en oorlogsherinneringen spreken.

Vandaar, een eerste set vragen betreft uw vroege herinneringen. Als er punten zijn die u zich niet herinnert of waar u niet op in wenst te gaan, begrijp ik dat volledig.

1. Kunt u wat vertellen over de verhoudingen vroeger in het gezin en de opvoeding die u genoot? Waarden en taboes die bijgebracht werden?

Gezagsverhoudingen? Was u een gelukkig kind? Herinnert u zich de verhuizing van Harlingen naar Haren en Groningen? Wat waren de aanleidingen tot deze verhuizingen?

2. Hoe was uw verstandhouding met uw jongere broer en zuster? Kon u goed met elkaar overweg of was er juist veel rivaliteit? Hoe waren de schoolprestaties en was het evident dat u alle drie naar het gymnasium zou gaan? Heeft u vroege herinneringen aan mijn vader?
3. U was als ik het wel heb elf jaar oud toen de oorlog uitbrak. Heeft u een herinnering aan die Meidagen van 1940? Had het begrip 'oorlog' inhoud voor u destijds? Vertelt u mij wat u weet over de verzetsactiviteiten van uw vader, mijn opa. Weet u de juiste toedracht van het oprollen van de verzetsgroep (er zou verraad in het spel zijn geweest)? Mijn moeder is door de Duitsers ondervraagd in het Scholtenhuis aan de Grote Markt; heeft u vergelijkbare ervaringen? Vanwaar (vervolgens?) de vlucht naar Friesland, of was het geen vlucht? Waar heeft u de bezetting in Friesland doorgebracht? Had u tijdens dat verblijf contact met vader en moeder, broer en zus? Wat betekende het verblijf in Friesland voor uw schoolprestaties; ging u daar naar school? Hoe bent u na de bezetting in Groningen terug gekomen? Hoe was het wederzien met uw vader? Wat heeft terugblikkend de oorlog voor u in uw verdere leven betekend?

Daarnaast leven er wat algemene vragen over wat het leven u gebracht en geleerd heeft. Vanuit een algemene biografische interesse in mensenlevens in het algemeen, en dat van u in het bijzonder. Uiteraard zwijgt u ook bij deze vragen als u een onderwerp minder geschikt acht.

4. Heeft u zicht op uw eigen persoonlijkheidsontwikkeling? Natuurlijk heeft u sinds uw jongenstijd een hele ontwikkeling doorgemaakt; in hoeverre heeft uw persoonlijkheid daarbij een transformatie doorgemaakt. Bent u bij voorbeeld ijveriger, liefdevoller, zelfverzekerder, vrolijker, idealistischer of socialer geworden of wellicht juist hun tegendelen?
5. Hoe kwam u tot de keuze medicijnen te gaan studeren? Heeft u ooit spijt van die keuze gehad? Waren er andere beroepen dan dat van arts die uw belangstelling hadden?
6. Wat zijn uw hartstochten en passies in het leven geweest? In hoeverre heeft u ze kunnen realiseren?
7. Waaraan had en/of heeft u een zo grondige hekel of afkeer dat u het verre van u heeft gehouden of pogen te houden? Is dat verre houden altijd gelukt?
8. Kunt u iets over de ontwikkeling van uw politieke opvattingen vertellen? In hoeverre bent u politiek actief geweest.
9. Wat voor rol heeft godsdienst in uw leven gespeeld.
10. Heeft u in uw leven voor grote dilemma's gestaan? Heeft u adequate oplossingen ervoor gevonden?

Tot zover. Het is een hele bestelling, daar ben ik me van bewust. We zien wel hoever we er mee komen. Als ik interview, maak ik aantekeningen; ook laat ik vaak, voor de zekerheid, een bandje meelopen. Als u tegen het een of het ander bezwaar heeft, laten we dat achterwege.

Tot zover, alvast mijn dank. Moest U mij voor donderdag nog wensen te spreken dan ben ik meestentijds wel te bereiken op een van de volgende drie telefoonnummers: 050-3636033, 050-5255308 en 020-6641388.

Uitziend naar ons gesprek, met beste groet,

Uw neef Anjo G. Harryvan

Minke Harryvan - van Loon

Over haar jeugdherinneringen, familiegeschiedenis,
persoonlijke en professionele ontwikkeling
en wat het leven haar geleerd heeft.

Bevraagd door haar zoon

Anjo G. Harryvan

Groningen, 24 februari en 4 maart 2014

Haren, 24 februari en 4 maart 2014, een vraaggesprek met mevrouw Minke Harryvan – van Loon, de moeder van de bevrager, Anjo G. Harryvan, die dit verslag ook heeft opgemaakt.¹⁵ Het gaat om vragen over de familie waaruit we voortkomen, het gezin waar u, moeder, uit voortkomt; de verhoudingen vroeger, de verhoudingen met uw vader en moeder en met uw broers en wat u in uw latere leven meegemaakt heeft. Uw waarden, uw normen, uw dilemma's wellicht. Uw oorlogsherinneringen. De bedoeling van dit alles is dat ik er wat van opsteek, althans dat me wat aangereikt wordt. En het geeft u de gelegenheid uw verhaal te vertellen. Wellicht dat ook andere familieleden daar dan kennis van willen nemen.

Van sommige dingen ben ik vrijwel zeker dat ik het vertekend heb in de loop der jaren. Waar jij mee begint bijvoorbeeld, dat voorbeeld van dat zetsel¹⁶: toen ik dat voor het eerst las, dacht ik, dat is helemaal niet gebeurd. Maar naarmate ik mij daarin verdiepte, ging het schemeren en - verdorie, ja – het is waar!

Dat is grappig, want dan heeft u precies het omgekeerde proces als bij oom Jacob doorlopen. Toen ik hem dat verhaal de eerste keer vertelde, zei hij : 'Welnee, dat heeft ze verzonnen. Wij hebben nooit iets met de illegale pers van

---

¹⁵ Opmerking van de bezorger: Moeder beantwoordde in dit gesprek de vragenlijst die u vindt in de bijlage achter deze transcriptie. Zij voerde daarbij zelf de regie, vraag na vraag beantwoordend, waarbij evenwel niet altijd de afzonderlijke (deel)vragen hardop voorgelezen werden. Om de natuurlijke loop van het gesprek niet te doorbreken, maar de lezer wel inzicht te geven welke vraag beantwoord wordt, hebben we vraagformuleringen niet in de tekst ingekopieerd maar telkens bij de aanvang van het betreffende tekstdeel in een voetnoot vermeld. A.G.H.

¹⁶ Zie de aanhef van de brief met vragen voor dit gesprek in de bijlage achter deze transcriptie.

doen gehad.’ Maar toen ik met hem sprak het afgelopen najaar zei hij: ‘Ja, dat kan eigenlijk ook wel heel goed kloppen.’

Dat is niet de omgekeerde volgorde; dat is hetzelfde als wat mij is overkomen.

Ja, maar u heeft me voorheen dat verhaal juist wel als waar verteld natuurlijk.

Zeg jij.

Ja, dat zeg ik. Ik heb het niet uit mijn duim gezogen.

Goed. Zullen we beginnen met de verhoudingen in het gezin?¹⁷ Ik begin met heel kort te zijn met te zeggen dat mijn vader geweldig autoritair was en mijn moeder heel volgzaam, maar in feite deelde ze toch de lakens uit. En dat ik een oudere broer had – niet zoveel ouder, maar toch ouder – en een jongere broer. Verder hadden wij een *full house*. Mijn broer sliep in de serre. Op het balkonkamertje sliep een onderduiker. In de badkamer sliepen later mijn grootouders. Ik had een opklapbed in de kamer van mijn ouders. En mijn broertje Jelle had een opklapbed in de woonkamer – in de huiskamer. Zo was de situatie daar aan de Parkweg 111 in Groningen. We kunnen natuurlijk eerder insteken, maar je vraag ging over de verhoudingen in het *gezin*.

Ik ben heel preuts opgevoed. Mijn broers mochten mij niet in mijn onderjurk zien. Als ik een jurkje moest passen, wat mijn moeder aan het naaien was, moest dat in de slaapkamer gebeuren; dat kon niet in de woonkamer. Ik geloof ook niet dat ik mijn broers ooit in ondergoed gezien heb. Maar ik weet wel dat in Haren de jongens gebreid ondergoed hadden van Jaegerwol en ik van roze

---

¹⁷ Vraag 1: Kunt u wat vertellen over de verhoudingen vroeger in het gezin en de opvoeding die u genoot? Waarden en taboes die bijgebracht werden? Gezagsverhoudingen? Was u een gelukkig kind? Herinnert u zich de verhuizing van Harlingen naar Haren en Groningen? Wat waren de aanleidingen tot deze verhuizingen?

wol, nota bene. Zal wel twee paar geweest zijn, hoop ik. Een broekje en een borstrokje, van roze wol.

Kunt u wat vertellen over de opvoeding die u genoten heeft?

Ja, de opvoeding. Bij elke waarom-vraag was het standaardantwoord van mijn vader: 'omdat ik het zeg.' Ik herinner me dat we op het Hereplein liepen en dat ik het bestond om van het beeld van Jozef Israels van een visser of een schipper – een vluchtende man met twee kinderen, waar de moeder was, dat weet ik niet; er stond wel iets over de moeder in de naam van dat standbeeld - te zeggen: 'Oh, wat mooi!' Mijn vader zei toen: 'Ik zal wel zeggen, wat je mooi moet vinden.' Nogal autoritair, dus. En tegen mijn moeder zei hij 'Kom Jel' en dan moest ze meegaan. Of ze nou de stad in moesten of toen hun eerste kleinkind geboren was en we op afstand woonden. Toen sloot hij gewoon het makelaardijkantoor en werd het personeel naar huis gestuurd en ging het van 'Kom Jel, we gaan.' En dan ging hij daarheen.

Uw moeder werd altijd geacht te doen wat hij zei; hem te volgen dan?

Ja. En mijn broer en broertje die hoorden wel degelijk tot de categorie 'de heren der schepping'. Die kregen bij voorbeeld geld mee om naar het zwembad te gaan. Maar ik moest stofzuigen. Al kwam mijn moeder wel op het eentonige geluid van de stofzuiger af; dat vertrouwde ze niet. Ik had de stofzuiger wel aanstaan, maar zat te lezen. [vrolijkheid]

Wilt u daarmee zeggen dat oom Jelle en oom Jacob een geprivilegieerde positie genoten ten opzicht van u?

Ja.

En dat bestond eruit dat zij sommige dingen mochten die u niet mocht?

Ja, jongens waren veel belangrijker dan een meisje. *Veel* belangrijker.

Hoe liet zich dat zien? Kunt u daar nog een voorbeeld van geven?

Jawel. Ik kon vanuit mijn bed zondagsochtends zien dat mijn oudste broer de doos met sokken te voorschijn haalde. Want zondagsochtends moest je schone sokken aandoen. Dan ontrolde hij zo'n opgevouwen paar sokken en oordeelde 'Nee, die niet.' En dan legde hij ze neer, want hij had wel een zusje om het weer op te ruimen. Dan nam hij bijvoorbeeld het vierde paar pas. Van Jelle weet ik dat niet, maar die zal hem dat ongetwijfeld nagedaan hebben. Die deed alles na. En dat heb ik als onrechtvaardig ervaren, net als dat zwemmen. Ik moest opruimen altijd.

Maar lezen mocht u wel?

Lezen was ook geen privilege van de jongens; maar wat het dan wel was, dat weet ik niet. Lezen, dat deed je pas als al het andere klaar was. En aangezien dat nooit het geval was, moest je stiekem lezen. Ik las stiekem in bed, met een zaklantarentje of bij het licht van een onweer. Dan zat ik met het boek tegen mijn gezicht en als het dan bliksemde kon ik weer een paar regels verder.

En was dat omdat uw vader en moeder lezen zagen als een soort hobby?

Als een luxe. Je moest werken. *Maar* – en dat wordt ingewikkeld - ze waren toch ook wel allebei heel trots als je wat presteerde. Zoals een eerste prijs die ik won bij een teken- en kleurwedstrijd over 'de wilde ganzen'. En dat presteren was soms heel luxe. Maar je moest werken en dan kon je ook trots zijn. Dat gebeurde soms naar aanleiding van luxe dingen. Mijn vader was opeens heel trots, omdat zijn dochter docente was geworden. Zelf stak ik daar wel doorheen, maar ik gaf toen voor het eerst les aan de universiteit. Dat vond

hij plezierig - zijn dochter was docent - dat ik presteerde maatschappelijk gezien. Maar je moest werken, en dan kon je ook trots zijn.

En ze waren ook trots – maar dat mochten ze van zichzelf nooit vertellen – dat ik publiceerde; onder een pseudoniem, maar ze herkenden hun dochter aan de dingen die ik schreef. De manier waarop ik over reizen en ervaringen schreef, maakte me voor hen herkenbaar. Mijn schoonmoeder heeft dat nooit geweten tot ze het van anderen heeft gehoord, dat ik die publiciste was en toen is ze daar heel ontstemd over geweest. Dat ik onder een pseudoniem roem vergaarde door naar de Wereldraad van Kerken te gaan en dat ze dan in de pers las dat ‘Adelphé’ als lid van de Gereformeerde Kerken in Nederland naar de Wereldraad van Kerken was geweest¹⁸ – en dat ze toen hoorde dat ik dat was. Daar was ze *heel* ontstemd over. Zij had dat behoren te weten, vond ze.

Kunt u iets meer vertellen over de waarden en normen waarmee u bent opgevoed? U noemde al preutsheid.

Je vroeg in je vragenlijst of ik een gelukkig kind was geweest. Dat kan ik niet zeggen, want dat is heel ingewikkeld. Gelukkig zijn was namelijk een plicht. Wij *moesten*¹⁹ gelukkig zijn. In de kerk zongen we dat ook: ‘Wees blij, wees blij, Immanuel’ enzovoort. Wij *hoorden* blij te zijn. Op latere leeftijd – we woonden toen, meen ik, al aan de Bachkade – werd ik weer geïnterviewd, door psychologen, die tot de conclusie kwamen dat ik ‘doorgedraaid depressief’ was. Dat wil zeggen: ik was heel diep depressief maar liet dat nooit – *nooit* - merken, door verplicht blij te zijn.

---

¹⁸ Moeder woonde de vierde Assemblée van de Wereldraad van Kerken bij in de Zweedse stad Uppsala, 4-20 juli 1968. Een ervaring die haar ook naar eigen zeggen diepgaand zou beïnvloeden. A.G.H.

¹⁹ In moeders intonatie krijgt dikwijls het kernwoord van een zin bijzondere nadruk. In deze transcriptie wordt dat weergegeven door cursivering van het betreffende woord.

Is dat de verplichting van een christen? Is dat een christenplicht?

Ja. Zo werd me dat bijgebracht. Een christen hoort niet treurig te zijn.

Waren uw ouders zelf altijd blij?

Nee, die hadden vaak mot.

Waarover?

Mijn vader was een figuur van twaalf ambachten, dertien ongelukken. Dat klinkt heel liefdeloos, maar het was wel zo. Hij heeft van alles geprobeerd. Leo, mijn tweede zoon, lijkt erg op hem. Die kan ook alles en wil iedereen helpen. Maar hij snijdt zich ook wel eens in de vingers daarmee. Tenminste, mijn vader heeft zich daar heel erg aan verwond, na de oorlog.

Waarom?

Aan het helpen van mensen en dat dat verkeerd werd uitgelegd. Toen de Duitsers ons land bezet hadden, was hij daar heel verontwaardigd over. Hij wilde de Nederlanders helpen door de Duitsers te saboteren. Hij sloot dan zogenaamd vriendschap met de Duitsers, op de hoek bij de bakker, zodat de huizen tot nummer 111 toe gewaarschuwd konden worden dat door de Duitsers de fietsen gevorderd werden. Hij hield ze bij de bakker aan de praat, met een borrel, of met een sigaar. En dan sprak hij ook nog wat Duits. Dan was hij zogenaamd vriendje, maar ondertussen konden de mensen dan hun fietsen verstoppen.

Wie ging dan die mensen waarschuwen? Weet u dat nog?

Ja, hij had een lijn ondergronds gemaakt voor alle bewoners vanaf de hoek tot en met nummer 111. Wij hadden in het vloerkleed van die koperen *inputjes*. Op bepaalde afstanden van elkaar, alsof ze er hoorden. In twee van die dingen

kon je stekkers van de koptelefoon steken. Zo konden de mensen op dat rijtje boodschappen aan elkaar doorgeven. En we konden zo in de oorlog ook allemaal Radio Oranje beluisteren. Daar mocht je dan helemaal geen blijk van geven. Je mocht het er onderling ook niet over hebben. Op school mocht je ook niet blij zijn omdat de Tommies – de Engelsen – al weer zó ver waren. Nee, je wist nooit wat.

Een hele rij huizen was aangesloten op één en dezelfde ondergrondse leiding, aangesloten op Radio Oranje?

Voor zover ik dat begrepen heb, was dat zo. Maar hoe dat precies was, dat mochten wij natuurlijk ook niet weten. Maar het was zo. Wij konden Radio Oranje beluisteren door die stekkers in het vloerkleed te steken.

En dat zelfde systeem werd benut om de burens ervan te verwittigen dat de fietsen door de Duitsers ingezamelde werden? Want dan moet je wel net toevallig die hoofdtelefoon ophebben.

Ja, dat weet ik niet precies. Je kon tijden afspreken, net als nu. Het kan zijn dat hij naar het hoekje is gelopen – stel ik mij nu voor – om ze aan de praat te houden en Jacob de opdracht gaf de fietsen te verstoppen en dat de bakker het weer doorgaf aan de burens. Zo kan het gegaan zijn.

Maar hij heeft hoe dan ook bewust die Duitsers opgehouden?

Ja, en dat heeft hij meer gedaan. Hij heeft meer van zulk soort dingen uitgehaald.

Kunt u nog eens zo'n staaltje noemen?

Ja, de radio's werden toen ook gevorderd. Daar is die ondergrondse lijn een gevolg van geworden. Het belangrijkste blijk daarvan was toen hij opgepakt

was. Toen heeft hij op Borkum in de bunker waar ze tewerk gesteld waren ook zogenaamd vriendschap met die Duitsers gesloten *om* later een kaart in de handen van de geallieerden te kunnen spelen: hoe je Groningen het beste kon binnenvallen. De geallieerden zijn Groningen vanuit de noordkant binnengekomen; daar heeft opa aan meegewerkt, doordat hij een kaart aan hen kon toespelen. Hoe mag Joost weten. Maar hij heeft daar op Borkum kans gezien een middel te vinden om contact te hebben met de geallieerden, om ze iets toe te sturen.

U zegt, dat zulks verband had met hoe hij zich op Borkum verhiel tot de Duitsers daar?

Ja, hij heeft kans gezien om contact te hebben met de geallieerden en ze iets toe te sturen. We hadden ook een systeem waarbij en hij daar op Borkum en wij thuis een A4 hadden met stukken eruit geknipt, hier en daar. Een sjabloon. Mijn moeder en ik vulden daarin het officiële nieuws voor hem in en dan moest ik er omheen een onzinbrief van maken. En dat was nog niet eens zo gemakkelijk. Daarin moesten soms tegenstrijdige berichten over bijvoorbeeld de gunsten van de Duitsers in Groningen staan.

En wat was dat formele nieuws? Wat had u hem zo te melden, tijdens de oorlog?

Dat weet ik niet meer. Ik kan alleen vermoeden dat het was dat wij van Radio Oranje hoorden. Er voer een grijsgeverfde groenteboot van de Parkbrug naar Borkum en *vice versa*. En daar ging die brief naartoe en die man die nam hem mee.²⁰

---

²⁰ Volgens Janny van der Munnik (1923) was de schipper een 'goede Duitser' die eens per twee weken van Borkum naar Groningen voer om groente te halen voor het Duitse kamp op

We zijn inmiddels beland in de oorlog. Misschien kunnen we nog even naar wat u zich herinnert van de jaren daarvoor gaan. U bent geboren in Harlingen in 1930; heeft u nog herinneringen aan die Harlingse jaren?

Ja hoor, genoeg. Maar je hebt heel Huizum overgeslagen. Wij hebben ook in de wijk Huizum in Leeuwarden gewoond. Dus van Harlingen gingen we naar Huizum, van Huizum naar Haren, van Haren naar Groningen. Eerst maar even wat herinneringen van Huizum. 's Ochtends werden we opgetild en op een rijtje op het aanrecht gezet. Qua leeftijd, ik in het midden. Mijn moeder had een steelpannetje met drie van die hechtpunten bij de steel; twee bovenaan en een onderaan. Daar kwam karnemelksepap in en zij voerde ons met een lepel. Er was toen nog geen yoghurt of zo; we werden met karnemelksehortepap en bananen grootgebracht. Hoe ze aan die bananen kwam, weet ik niet. Jacob kwam eerst. Die mocht het breedste gedeelte, want het pannetje liep een beetje toe. Ik mocht dan van die twee stipjes naar het onderste stipje het middelste deel eten. Jelle kreeg dan het hele onderste stuk; dat was langer, maar wel smaller. Er was dus ook geen ontvluchten mogelijk, pas als we het ophadden mochten we van het aanrecht af weer op de grond.

En mijn moeder was een sportief type. Ze was ook zwembadlerares. Ze gaf zwemles in de zee bij Harlingen. Vandaar dat we dat met haar tachtigste verjaardag hebben over willen doen. Toen heeft nicht Ninette een badmuts opgezet en zich versterkt met een glaasje drank, want het was eind november, is ze toen in zee gegaan. Wij hebben daar een foto van gemaakt.

---

het eiland. Haar vader en zuster werden evenals de van Loons gearresteerd, op het Scholtenhuis verhoord en door de bezetter op Borkum te werk gesteld. Moeder herinnert zich deze Janny van der Munnik als degene die na de oorlog haar vader Lieuwe van Loon heeft aangegeven bij de autoriteiten wegens vermeend heulen met de vijand. 'Janny van der Munnik (1923', in: Monique Brinks e.a. (red.), *Vijf jaar onvoorwaardelijk. Het Groninger huis van bewaring in bezettingstijd* (Groningen 2007), 32-36, onder dankzegging aan nicht Karin.

Ik wil nog een herinnering uit Huizum vertellen. Ik liep met Jacob en met vader op weg naar de kerk. Ik denk om moeder op te halen, die naar de kerk was geweest. En toen zou Jacob mij leren wat 'schaduw' was. Hij wees dus achter zich, omdat daar schaduw was. Maar daar lag ook paardenpoep. Ik heb een paar jaar gedacht dat paardenpoep 'schaduw' heette. Dat is mijn herinnering aan Huizum.

Wat een mooie herinnering. Wat was de voertaal in het gezin in die jaren?

Half-Harlings. Bijvoorbeeld 'Lienke pienebuuk'. Mineke van Loon werd samengetrokken tot Lienke Loon; dat was kennelijk gemakkelijker. En Jacob moest altijd even eerst mijn limonade proeven want anders kreeg 'Lienke pienebuuk'. En mijn moeder heeft wat afgewreven over mijn buik. Ik had kennelijk toen al verstopping van de ontlasting, net als nu.

Nog even over uw ouders, als dat tussendoor mag. Weet u hoe mijn grootmoeder en grootvader elkaar ontmoet hebben?

Ja, dat weet ik wel. Mijn vader was driftig. Alles wat hij weer in orde wilde maken, wat weer positief moest worden, dat deed hij met alcohol. En dat lukte hem aardig. Maar hoe ze elkaar gevonden hebben: Mijn moeder is eerst verloofd geweest met een aanstaande predikant. Die man is toen geëmigreerd. Of dat nu het gevolg is geweest van het feit dan het uit was gegaan met moeder, dat weet ik niet. Maar Lieuwe van Loon was hartstikke jaloers op die aankomend predikant. Hij heeft toen een heel mooie naaidoos gemaakt, voor Jeltje. En die kwam hij aanbieden en hij zei: 'En als je hem niet accepteert, dan smiet ik hem yn de Suderkade.'²¹ Dat was zijn manier om haar ten huwelijk te vragen. Dat is wel typerend. Want ze had het maar te accepteren. En ze moest

---

²¹ 'Dan smijt ik hem in de Zuiderkade'. De kade langs de Kromme Gracht in Franeker.

zich maar met hem verloven. Dat was die driftige imborst van hem. Mijn moeder heeft *heel* wat gepresteerd om het in vrede met hem vol te houden. Echt waar.

Hij was een moeilijke man om mee getrouwd te zijn, zegt u?

Ik vond hem ook een heel moeilijke vader; heel moeilijk. Ik begrijp het nu *stukken* en *stukken* beter en ik krijg zelfs wel wat deemoed over hem. Maar destijds heb ik eens, terwijl ik de keuken inliep, verontwaardigd aan mijn moeder gevraagd hoe ze met zo'n rotman was getrouwd. Dus; zo dacht ik erover.

Maar u zei al, als we als kinderen presteerden dan was hij trots.

Hij niet alleen. Mijn moeder was dan ook trots. Dat is wel uit heel veel situaties gebleken. Zo kwam ik eens thuis uit school toen ik hoorde dat zij twee nichten op bezoek had, tante Tjeerd en tante Cor en dat ze hun aan het voorlezen was. Toen ik ging luisteren, merkte ik dat ze een opstel van mij voorlas. Dat heb ik nooit verteld, maar daar was ze dus *trots* op. Dat was waarschijnlijk ook een heel vroom opstel dat ze graag aan die nichten wild voorlezen. Nu, dat was mijn moeder.

Maar die agentschappen van mijn vader, die dertien ongelukken, dat kwam door het wisselende karakter van die agentschappen. Dan had hij onvoldoende ingebracht en kreeg hij vervolgens weer een ander agentschap en dat is uiteindelijk gebleven bij agentschappen over *verzekeringen*. Dat verklaart ook die verhuizingen.

Hij was uitvinder. Hij heeft schoensmeer uitgevonden. Daar was een reclamerijmpje bij, wat me nu niet te binnenschiet, maar die schoensmeer moest je nemen. Maar hij had alleen maar zwart, bruin had hij niet. Hij heeft

ook de balpen uitgevonden. Serieus, maar net te laat. Toen kwamen ze uit Amerika over. De vulpen was er al. En daar had hij een systeempje aan verbonden dat druppelsgewijs een wat taaiere inkt naar buiten kwam en dat je daarmee kon schrijven. Nog geen fijnlijner, maar het was een manier om buiten het bereik van inktpotten te schrijven. *Ik* vond het niet netjes genoeg. Ik had altijd zo vreselijk mijn best gedaan op schrijven. Op school hadden we inktpotjes in de bank en dan ging ik met een bekertje of een kopje naar de kraan om een beetje water te halen. Dan goot ik een klein beetje water in die inktpot, zodat ik *lichtblauwe* inkt had in plaats van donkerblauwe. Dan leek het nog netter en nog mooier. En als iemand mij daarin verstoorde, dan was ik diep en diep ongelukkig. Want ik moest en zou alles zo prachtig hebben. Dat is die verplichting om gelukkig te zijn.

En de verplichting als kind goed je best te doen, kennelijk ook?

Ja, een van de belangrijkste momenten in mijn lagere schoolperiode was op dit gebied. Ik haalde heel hoge cijfers. We werden daar op school bejubeld. Naast de Parkweg was een heel nieuwe wijk in aanbouw. Mijn vader was toen al makelaar; hij had nog geen diploma maar makelde wel. En hij had een relatie met én al die jonge gezinnen én met de nieuwe school aldaar, de Lorenzstraatschool. Later is aan de Parkweg de Parkwegschool gekomen, maar wij zaten in het blok daarachter. Vader bracht al die kinderen aan; hij was het toeleveringsbedrijf voor die lagere school. Dus wij waren topmensen, zal ik maar zeggen. En mijn moeder was coupeuse en lerares Fraaie en Nuttige Handwerken. Dus die kwam onmiddellijk in de handwerkcommissie. En ik moest altijd een extra-dingetje maken voor de *kijkdagen* op school, bijvoorbeeld een kapmanteltje met mooi borduursel. Dan had moeder daar de glorie weer van. Kortom, wij werden bejubeld. En ik kwam thuis met een

rapport met achten en negens. Ik vond dat al heel gewoon. Maar een keer had ik op mijn rapport een tien voor rekenen; dat is een beetje weggegaan in de loop van de jaren [vrolijkheid]. Daar kwam ik mee thuis en toen woonde mijn oma ook al bij ons in. Mijn opa en oma sliepen in de badkamer, tenminste daar stond hun bed en dat was ook wel makkelijk, want daar was een toilet; dan hoefden ze niet helemaal de trap af. Dat realiseer ik me nu, dat we nota bene twee toiletten hadden; dat was wel luxe. Maar goed, die oma van mij was halfzijdig verlamd. De rechterkant was verlamd. Ze had een deegrol onder haar arm, die daar wel bleef zitten. In die deegrol was een haaknaald gemonteerd en daar haakte ze met haar linkerhand hele spreien voor de hele familie mee. En daar kwam ik toen, met dat rapport. Mijn moeder zat toen op kantoor, die werkte bij mijn vader. Na schooltijd mochten we ze niet storen, want dan hadden ze – hopelijk – klanten. Die werden in de achterkamer ontvangen, maar het kantoor was in de voorkamer. En mijn oma zat dan boven in een stoel te haken. Dus ik ging daar trots met mijn rapport heen en liet haar die tien zien. Ze keek heel kritisch en ze deed dat rapport dicht. ‘Dat moet je maar aan niemand laten zien.’, zei ze, ‘Want daar mag je niet trots op zijn.’ Het was genade dat je dat kon. Het was een gave. Die moest je natuurlijk wel gebruiken, maar je mocht er niet trots op zijn.

Nu, ik heb wel meer van dit soort dompers gehad, maar dit was een heel belangrijke. Dat zal ik ook nooit vergeten.

Maar wat die onderduiker bij voorbeeld heeft uitgehaald. Het was gebruikelijk in een poesiealbum mierzoete versjes te schrijven. Maar dat deed hij niet. Ons huis is in de oorlog leeggehaald, dus ik heb dat album niet meer ten bewijze. Maar ik ken het gedichtje dat hij in mijn poesiealbum schreef uit mijn hoofd:

‘Altijd heeft zij het mondje vol

Vol van plannen en van plichten

Maar als het aankomt op verrichten

Veel geschreeuw en weinig wol'

Briljant. Wat een plezierig eigzinnige jongeman moet dat geweest zijn!

Cor van der Veen²², heette hij. Toen de verzetsgroep in ons huis opgerold werd, is hij bij het eerste gestommel beneden over de schutting van het balkon naar het balkon van de burens geklauterd. Dus hij wist buiten schot te geraken en is niet opgepakt. Hij had een scharreltje met Rika Onnes, de dochter van de kapper, de buurman. Dus dat kon hij wel, over die schutting komen.

Dat waren dus Parkweg-gebeurtenissen. Met als bijzonderheid dat doordat mijn vader daar allemaal nieuwe leerlingen aanbracht werd de school van een meischool veranderd in een september school. Een wisseling van het leerjaar van de cursus.

Maar los van dat aanbrengen van leerlingen, u presteerde kennelijk goed op school.

Ja, ik deed mijn *uiterste* best. Maar dat was ook een reden – en die vraag stelde je ook – waarom wij alle drie naar het gymnasium gingen. Die hoge cijfers. Maar die hadden wij toch mee te danken aan die erepositie. Tenminste, dat is wat ik er later van gemaakt heb. Maar het zoontje van het schoolhoofd, van mijnheer Huizinga, werd ook bejubeld, dat ook wel.

---

²² In het kader van het project 'Ooggetuigen van het Scholtenhuis' is met 'Cor van Veen' een afzonderlijk vraaggesprek over zijn oorlogservaringen gevoerd. Beeld en geluid ervan zijn toegankelijk op de webpagina van het project <http://getuigenverhalen.nl/interview/interview-04-26>

Want het was nogal wat, het gymnasium. Ook gezien uw maatschappelijke positie of die van uw vader: de HBS zou ook al heel wat geweest zijn.

Zeker, jazeke. Maar Jacob was ronduit geniaal. Hij hoefde dan ook nooit te studeren. Hij keek even in die boeken en dan wist hij het. En dan kon hij verder weer kattenkwaad uithalen; of idioot doen op het orgel of mijn vioollessen bederven. Dat met die viool is nooit wat geworden; hij pikte meteen die viool en dan speelde hij gewoon een melodietje terwijl ik niet anders wist dan kras-kras-kras . Een natuurtalent, zowel voor de studie als voor de muziek en ik kon daarbij niet in de *schaduw* staan. Want ik stond elke morgen – elke morgen! - om vijf uur op om mijn huiswerk keurig te maken; en goed te leren. Ik kreeg in die tijd ook nog mijn broertje op sleeptouw. Want die was van allebei het tegendeel. Hij wilde helemaal niet leren; hij had niet eens een agenda. Want hij redeneerde: zijn zusje schreef het wel op wat hij moest doen; en dat deed hij dan toch niet.

Wat bedoelt u met: hij was van allebei het tegendeel?

Jacob wilde het hele leven wel meemaken. Hij had ook een heleboel vrienden. Maar Jelle leunde tegen mij aan. Hij wist dat hij verwend werd. Ik had hem in mijn kielzog. Een keer liepen we in het Stadspark met zijn tweeën en er was iets met de fiets, mijn fiets want hij had natuurlijk achterop gezeten. Of het nou het slot was of de band, dat weet ik niet, maar ik moest de fiets aan een kant optillen om er lopend verder mee te komen. Helemaal vanaf de kruising bij het standbeeld die hele lange laan naar huis lopen. Toen kwam er een voorbijganger die daar commentaar op had. Die zei iets van ‘Jongen, laat je zusje daar niet zo mee lopen’. Jelle zei tegen mij: ‘Hoe weet die man, dat jij mijn zusje bent?’ Ik zei: ‘Omdat je net zo’n bloesje aan hebt als ik’.

Want Oma naaide in die krappe tijd van de voering van de gordijnen gewoon twee gelijke bloesjes. Dat deed ze voortreffelijk, zo kregen we alle drie vakantieklaren en een baret op, gewoon omdat ze een lapje had. Naaien deed ze voor *iedereen*. Voor Jacob toen hij de leeftijd ervoor kreeg een heel kostuum. Voor mijn andere oma die helemaal rond gegroeid was – die was zo krom als een deur en ik ga er een eindje achteraan - naaide ze jurken. In zo'n jurk deed ze dan een duur lapje, een merkje van maison-dit-en-dat, alsof het een heel dure jurk uit de stad was. Voor de grap, dat oma het maar een chique jurk vond. Ze naaide alles, ze kon op het oog zien wat voor model jurk het voor iemand moest worden.

Ik zie nog iets staan over mijn broers bij vraag 2.²³ Ik had *alle dagen* ruzie met Jacob. En hij vertelde – bij voorkeur aan tafel – wat ik weer voor idioots had uitgehaald. Ik had als wapen daarom – en hoe ik daaraan kwam vermeldt de historie niet – altijd één kniekous omlaag en één omhoog. Zo kenden de mensen mij ook. Ik had ook een aantal bijnamen: ik heette Delila, ik heette Kenau, allemaal van die stoere namen. Want ik moest overal flink zijn; ik moest mijn hele leven flink zijn.

Ik moest een keer met mijn vader naar de specialist omdat ik schimmel onder de teennagels had. Mij vader zei toen tegen die specialist: 'Mijn kinderen zijn van ijzer en staal.' Ik dacht toen: ik dacht van vlees en bloed. Het was sneu voor hem, ik meen dat het op het grint op de terugweg naar de auto was, maar ik ben even onderuit gegaan. Want de nagels van mijn tenen hadden eraf gemoeten; dat is niet voor niets een middel om mensen te martelen. Ik kreeg in

---

²³ Vraag 2: Hoe was uw verstandhouding met uw oudere broer Jacob en uw jongere broer Jelle? Kon u goed met elkaar overweg of was er juist veel rivaliteit? Hoe waren de schoolprestaties en was het evident dat u alle drie naar het gymnasium zou gaan?

elke teen twee prikken, dus ik heb er niet zoveel van gevoeld. Naderhand zijn de nagels er nog een keer afgegaan, dus het was hardnekkig. Maar zo trots was hij dus op zijn kinderen.

Jacob vertelde thuis dat ik op tal stond op school voor de leerlingenvereniging. Hij vond dat belachelijk, een meisje op tal voor preses. En toen werd ik het ook nog, preses van Retorica. Dat was de gekte ten top, volgens Jacob. Dat kon je niet wezen. Maar ik was het wel, dus hij was stinkend jaloers. Hij kon het niet zetten.

Dat ik 's ochtends zo vroeg op moest staan had ook te maken met het feit dat hij mijn huiswerk blokkeerde. Hij verstopte de boeken die ik nodig had. Ik heb mijzelf een keer opgesloten in de WC met een boek stereometrie en een boek over sterrenkunde. Zo heb ik daar een poos zitten leren.

Waarom deed hij dat, denkt u?

Ik kan het niet anders bedenken – ik hoop dat het anders was – maar op de grote avond trad ik ook op. Hij had ook wel eens een rol in een toneelstuk, dat waren gekke toneelstukjes. Maar *ik* was de hoofdpersoon in Elektra. En op de een of andere manier, moest dat niet kunnen van hem.

Is dat een soort jaloezie geweest? Ging het erom dat u een meisje was?

Ja, het kon toen nog niet. Maar de hoofdpersoon van Elektra moest per definitie een meisje zijn en ik heb het met veel toewijding gedaan. De grote zaal van 'Het Tehuis' zat vol met ouders en ik speelde daar. En ook de Beatrijs van P.C. Boutens: 'Dit is van zuster Beatrijs, Van voordat zij herboren werd, Als rijzige roos van't Paradijs, Naast aan Maria's hart'. Toen wist ik niet meer hoe het verder ging. Gerard van Halsema, hij zat in het souffleurshokje, heeft mij toen zin voor zin vóór moeten zeggen. Ik had een totale *black out*. Ik had er ook

mijn smoes voor: het kwam omdat er gehoest werd in de zaal, toen moest ik ook hoesten en was ik eruit. En ik geloof *nog* dat het waar is.

Die rivaliteit met Jacob is heel lang verkeerd gebleven. Hij heeft mij nog een keer, toen mijn moeder al hier in Maarwold woonde, een brief geschreven waarbij hij een brief die ik aan mijn moeder had geschreven gefotokopieerd meezond met telkens een streep onder het woordje 'ik'. Dat was zijn verwijt aan mij, het ging allemaal om ik, ik, ik. Dat was zijn verwijt aan mij. Dat moest niet.

Jelle had toen we nog aan de Parkweg woonden in de sneeuw zijn been gebroken, toen hij met een slee een heuvel in de Appelbergen afreed. Hij sliep toen met dat gipsbeen in het opklapbed in de kamer en ik moest hem naar school brengen. Op mijn nek. Mijn vader vond dat dat *best* kon. Anders kon hij zolang niet op het kantoor zitten te showen. Ik heb daar misschien wel mijn neklachten..... Ach nee, maar het zou kunnen, een beetje. Het was ook niet zo ver; alleen maar de brug over en dan nog één blokje om. Die gipspoot stak dan vooruit. Ik heb me ermee gered.

U zei van opa dat hij op kantoor zat te showen? Hoe bedoelt u dat?

Hij liet het dan soms voorkomen dat hij het heel druk had. Als er mensen kwamen. Jan hielp altijd in de vakanties. Hij moest dan net doen alsof hij mensen aan de telefoon had. Een uitstraling maken van een bedrijf waar *gewerkt* werd.

Met Jelle was er geen rivaliteit? Het was meer zo dat hij aan uw rokken hing?

Ja, Gerard van der Zee heeft daar nog een gedicht over gemaakt. Hoe Jelle een bootje achter mijn boot aan was. Jelle *taalde* niet naar huiswerk. Ik heb een tijdje samen met hem in één bed op het balkonkamertje geslapen. Dat kon

toen nog, op die leeftijd. Dan speelden we altijd hetzelfde spelletje, dat ik schooljuf was en dat hij op mijn schoot mocht zitten, in bed. En dat ik hem vreselijk voortrok ten opzichte van de andere kinderen. Dat was een heel geliefd spelletje. Dat hij mijn zoontje was.

Werd dat u nooit wat teveel, de hele tijd 'Evert op de rug'?²⁴

Het is ook wel een keer fout gegaan. Toen heeft Jelle voor zichzelf gekozen. Ik snapte toen niet waarom. Maar achteraf bezien is het *de* besluitvorming van zijn leven geweest. Hij is bij mijn vader op kantoor gaan werken en in zijn vrije tijd avondlyceum gaan doen. Dat heeft hij al vanaf de tweede of derde klas gedaan. Hij heeft dat volbracht en is toen naar Kampen gegaan om daar te studeren en daar ineens kwam hij los. Hij werd voorzitter van de schaakcommissie. Hij had een hoop vrienden. Hij was zelfstandig. Vanuit zijn studie in Kampen, toen is dat eigenlijk geboren.

Als hij het avondlyceum heeft gedaan, had hij dan wel Grieks en Latijn, nodig voor een studie theologie?

Ja die vakken heeft hij ook gehad op het Lyceum. Maar daar moest hij wel veel huiswerk voor maken. In de slaapkamer van mijn ouders was een inloopkast. Er was geen kachel nodig want de schoorsteen van het huis liep er langs. Op een plank aan de muur kwam een spotlichtje. Daaronder kwam een bredere plank. Dat was Jelle's huiswerkplek en ik bemoeide mij er niet meer mee. Ik *had* mij er niet meer mee te bemoeien.

Van huiswerk gesproken, eerder op het Willem Lodewijk Gymnasium probeerde hij daar onder uit te komen. Op de meest slinkse manieren. Een keer had hij een thema niet vertaald en gezegd: 'Och, mijnheer, ik heb de vertaling

---

²⁴ 'Evert op 'e rêch hawwe': een extra last te dragen hebben.

thuis laten liggen'. Je mocht wel liegen, vond hij kennelijk. Toen heeft de docent, ik meen dat het de oude Westerbrink was, gezegd: 'Ga jij dan nu maar naar huis om dat te halen'. Dat was helemaal geen punt, want hij wist wel waar de schriften van Jacob stonden en daar stond het gewoon in. Even overschrijven en weer naar school. [vrolijkheid] Jacob had de boel goed voor elkaar hoor. Maar hij deed er nooit wat aan. Hij deed wat hij moest doen, en klaar. Terwijl wij een Joop Rinzema in de klas hadden die, als de school uitging, zijn boek op de grote vensterbank van de bestuurskamer legde en wij eromheen met onze schriften en dan vertaalde hij even wat we voor de volgende dag of volgende week moesten doen. Dat krabbelden we dan in ons schrift en zo hadden we allemaal de vertaling van Joop Rinzema. Dus ik was ook niet zo'n groot licht. Maar ja, ik heb *erg* mijn best gedaan. Men maakte er wel grappen over, dat Petrus aan de hemelpoort zou roepen: 'Is dat Minke daar? Je had je niet zo hoeven uit te sloven.' En ik ben wel de talenkant uitgegaan in mijn leven.

*Zullen we – sprak hij opgewekt – nu naar de oorlog gaan?*²⁵

Ja, dat is goed. Het begrip oorlog ging leven op die ene meidag dat we in de huiskamer te horen kregen dat we niet naar school konden, want het was 'oorlog'.²⁶ Tot dan toe kende ik 'oorlog' alleen maar uit de boeken Vaderlandse Geschiedenis, dus over Kenau Simons Hasselaar enzovoort en van de verhalen

---

²⁵ Vraag 3: U was, als ik het wel heb, negen jaar oud toen de oorlog uitbrak. Heeft u een herinnering aan die Meidagen van 1940? Had het begrip 'oorlog' inhoud voor u destijds? Vertelt u mij wat u weet over de verzetsactiviteiten van uw vader, mijn opa. Weet u de juiste toedracht van het oprollen van de verzetsgroep (er zou verraad in het spel zijn geweest)? U bent door de Duitsers ondervraagd in het Scholtenhuis aan de Grote Markt. Vanwaar (vervolgens) de vlucht naar Friesland, of was het geen vlucht?

²⁶ In het kader van het project 'Ooggetuigen van het Scholtenhuis' is met moeder een afzonderlijk vraaggesprek over haar oorlogservaringen gevoerd, in het bijzonder over het verhoor in het Scholtenhuis. Beeld en geluid ervan zijn toegankelijk op de webpagina van het project: <http://getuigenverhalen.nl/interview/interview-03-23>.

van de onderwijzer. Dus ik dacht: ik moet straks met een broodmes de voordeur uit om tegen de vijand te vechten. En ik moet hier uit de erker, als ze bij onze voordeur staan, een pan met kokende teer gooien. Dus dat beeld moest even hersteld worden, want er waren wel vliegtuigen in de lucht. Dat had Kenau Simons Hasselaar niet. Dat werd dus wel gecorrigeerd. Ik dacht het serieus, maar hoefde dus niet met een broodmes de straat op.

Je leerde dat er verschillende soorten mensen waren. Je had NSB-ers, dat was vreselijk volk. En je had geallieerden en moffen, allerlei soorten mensen. En daar moest je dan tussendoor. Nergens antwoord op geven, alleen maar 'nee' of 'Ik weet het niet' zeggen. Mijn vader heeft dat ons alle drie op een rijtje voorgezegd: 'Als jullie iets wordt gevraagd, dan mag je alleen maar antwoorden 'Dat weet ik niet' of 'Nee'. Nu, dat is mij wel eens moeilijk gevallen. Op het Scholtenhuis vroeg men tijdens de verhooring: 'Wil jij graag je pappie terug?'

Dat was nog dubbel in zijn dubbelheid, want ik had immers een hekel aan mijn vader.

Maar hoe verder gingen die geboden? Die golden toch niet als iemand de weg vroeg, of iets dergelijk?

Nee, het ging om verdachte vragen. Maar die konden wij toen nog niet onderscheiden. Dus als vreemde mensen iets van je moesten, dan had je daar niets mee te schaffen. Daar kwam het op neer. Dan moest ik zeggen 'nee' of 'Dat weet ik niet'.

In het kantoor van notaris Ros, of Rots, is tijdens huiszoeking in de prullenmand een vodje papier gevonden met daarop 'Parkweg 111' en daarbij die-en-die-datum. Dat was de datum van de ondergrondse verzetsvergadering waarvoor mijn vader zijn kantoorruimte beschikbaar had gesteld.

Aan die verzetsgroep; was hij daar zelf lid van?

Nou in die zin, dat maakte een of ander lidmaatschap *uit*. Hij hoefde dan zelf verder geen dingen te doen, maar wel bijvoorbeeld bonkaarten uitdelen. En dat moesten zijn kinderen natuurlijk doen, omdat die dat *onverdacht* konden doen; langs het Hoornsediëp, langs de schepen waar ook spoorwegmensen ondergedoken waren, moesten wij bonkaarten brengen. In spertijd, na acht uur.

Waarom in spertijd, dat maakte het toch alleen maar gevaarlijker?

Ja, dat is ook zo. Maar er was verder helemaal geen verkeer langs het Hoornsediëp. En Jacob durfde dat niet alleen - en daarom moest ik maar met hem mee. Want ik durfde dat wel, zie je? Dat heb ik nog voor in de mond, als er iemand aan de deur komt. Dat ik dan zeg: 'Kom maar, ik durf dat wel.' Het is een gevleugeld woord geworden.

Die lagere schooltijd, daar heb ik ook nog foto's van, die had een examenklasje voor de leerlingen die naar het Gym zouden gaan en daar zat Jan Harryvan dus ook in. Daar is het begonnen tussen hem en mij. Hij kwam al elke dag bij ons spelen. Want het was bij ons veel gezelliger dan bij hem. Bovendien moest je bij hem de trap op en in een bovenhuis spelen. Terwijl je bij ons in en uit kon lopen. Mijn vader en moeder zeiden daar niets van, als ik onder de heg lag of over de schutting klom. Een keer maar kwam moeder naar buiten om te zeggen dat ik als meisje niet zo hoorde te schreeuwen.

Daar waren ze vrij soepel in?

Ja, ik moest mij zien te redden. Ik heb nog altijd het idee dat ik een halve jongen ben, in dat opzicht. Het is later ook in Amsterdam in de Valeriuskliniek bevestigd toen ik daar elke ochtend heen moest vanwege mijn frequente

migraine-aanvallen. Daar hebben ze toen gezegd dat ik 'een meisje met jongensborduursel' was. Dat gedichtje van Cor van der Veen waarover ik je vertelde en dat mijn vader zei 'Mijn kinderen zijn van ijzer en staal' en dan dit er nog bij, dat heb ik allemaal tot in den treure onthouden. Dat heeft me op mijn nek gezeten. Wat is nou een 'meisje met jongensborduursel'? Maar het is gewoon *waar*, ik *voel* het.

Dat u zich in sommige opzichten meer als een jongen gedroeg?

Dat was ook zo, vroeger. Maar ik had ook zo'n verlanglijstje met daarop voetbalschoenen en een pofbroek en zo, een rijbroek moest dat zijn. En nu nog, ik koop nooit gebloemde kleren. Ik draag altijd effen kleding. En nu nog koop ik mannenpyama's, om er lekker ruim in te zitten.

Ik (Anjo) weet nog goed dat ik zo trots was dat u met boormachines in de weer was in een periode waarin geen enkele zich respecterende moeder dat van zichzelf zou vragen.

Dat had ik toentertijd al dat ik allerlei beroepen in die richting wilde gaan uitoefenen. Dan kreeg ik zo'n dik boek mee waaruit ik dan maar een geschikt beroep moest uitkiezen. Toen ik terug kwam met dat boek had ik daar en daar en daar en daar briefjes tussen gelegd: dat wilde ik allemaal worden. Ik wilde veearts worden – en niet van poesjes, maar van koeien. Zoals Dr. Vlimmen van Roothaert. Ver met je arm in het lijf van dat dier. Dat boek 'Dr. Vlimmen' las ik stiekem inbed. Ik vond het schitterend. Ik wilde ook architect worden.

Binnenhuisarchitect, maar ik wilde ook wel een huis kunnen bouwen. Ik wilde in dat huis zitten te schrijven, met het uitzicht op het water. Vandaar dat ik later dat huis met uitzicht op het IJsselmeer wilde kopen, ik weet niet of je je dat herinnert. Dat ideaal heb ik ook altijd gehad, dat ik het gastenhuis ernaast had voor alle logees die dan natuurlijk kwamen. En dat ik dan in zo'n mooi huis

zat, symmetrisch van stijl, met uitzicht op riet en het IJsselmeer. Dat speelde overigens niet toen ik een meisje was; dat was later, veel later.

Of terug naar de oorlog. Het oprollen van de verzetsgroep en de gevolgen daarvan, heeft u daar nog nadere herinneringen aan? Ik heb er van oom Jacob al het een en ander over gehoord.

Ja, wat Jacob weet dat weet ik ook. Misschien zal ik het op mijn manier vertellen. Dat was toen ik zoveel met Jan ging fietsen. We hadden toen al verkering en mijn broers zeiden dat ik nooit meer een andere jongen heb leren kennen omdat Jan er al altijd was. En als we een uur vrij hadden van school dan gingen we fietsen in het stadspark. Dan had hij zijn hand op deze hand. Dan hadden we het erover hoeveel kinderen we zouden 'nemen'. Daar werd ik dan helemaal verontwaardigd over. Dan zij ik: 'We nemen geen kinderen, we krijgen ze'. Kinderen waren een *gift of God* zoals dat boek met die titel zei. Jan reageerde daar wat beduusd op: 'Oh, nou, ja dat is ook goed.' Wat ik zei vond hij ook wel, maar het was nuchterder om het op zijn manier uit te drukken.

Goed, dan nu de oorlog. Op een morgen ging de bel heel vroeg. Ik werd er wakker van; ik sliep in het opklapbed op de slaapkamer van mijn ouders. En Jacob werd wakker in de serre en hij ging helemaal onschuldig de voordeur openen en liet daar een paar boze mijnheren binnen, die hem opzij duwden en naar boven stormden. Die mannen sommeerden mijn vader om uit bed te komen en dan gingen ze hem gevankelijk weg voeren en in de achterkamer neerzetten, want daar werden ze allemaal neergezet. Om de beurt moesten ze naar boven naar het balkonkamertje en daar werden ze gemarteld om ze tot bekentenissen te krijgen. Ik heb het nu over de mensen van die verzetsgroep die een voor een naar Parkweg 111 kwamen en daar dan opgevangen werden.

Toen wij later dat kamertje zagen, zat er bloed aan het sprei. Het is daar nogal akelig aan toegegaan. Toen die mannen in de slaapkamer kwamen, zei mijn vader: 'Jel, wil je dat en dat overhemd even zoeken.' Daartoe ging mijn moeder toen die inloopkast in – waar die overhemden niet eens lagen. Daar stond normaliter de naaimachine op een kleed, en dat kleed lag op een luik. En dat luik stond toen toevallig open; dat hadden ze 's nachts voor de veiligheid open om als het nodig was vlug in de bergruimte eronder te kunnen. Dus dat 'overhemd zoeken' moest veranderen in en begrepen worden als 'luik dicht, kleed erop, naaimachine erop'. Dat luik heeft men zodoende nooit gevonden. We hebben dat wel moeten repeteren, dat wij in de ruimte onder dat luik zaten. Daar was een kleine voorraad eten en ook een aantal kussens zodat je kon liggen; je een beetje een slaaphouding kon aannemen. Je mocht daar dan niet niezen. Hoe dat moest? Want men kon als je daar nieste, het in het kantoor op de benedenverdieping duidelijk horen. Dat was de geheime bergruimte voor het schuilen door opa of Cor van der Veen. Maar dat kon toen niet meer, die ruimte moest daarom verstopt worden. En mijn moeder snapte dat onmiddellijk.

Zij was in dat opzicht heel inventief. Ze had de boterhammen met kaas en mosterd al klaar liggen als ze vader zag komen. Als hij dronken uit de auto stapte, bij voorbeeld. Ik heb één keer gezien dat hij op zijn knieën naar de voordeur kwam – het was gelukkig maar een paar meter - dat hij bijna kruipend naar huis kwam.

Hij spoog er niet in, uw vader?

Nee, hij zat altijd bij de Faun – links aan het begin van de Herenstraat tegenover de HEMA en de C&A, - met een aantal andere heren. Dat waren altijd schippers die iets met hun geld moesten. Er waren immers nooit huizen

te verkopen en *zij* kochten nog wel eens wat huisjes op. Mijn vader had in die barre tijd hoofdzakelijk met schippers te maken; dat heeft zich een poos voortgezet na de bevrijding. En een keer kwam hij maar niet thuis –dat heeft Jacob vermoedelijk verteld – dat hij toen mee moest met moeder om de fiets van je opa te herkennen. Dat is gelukt, maar ook toen hebben ze niet aangeklopt zo van ‘Mee naar huis komen.’ Hoe dat verder is afgelopen, weet ik niet. In ieder geval moest mijn moeder weten, dat hij *daar* zat. Dat hij niet verongelukt was, of in de gevangenis zat, of zo.

Wat ik ook nog moet vertellen uit die tijd is dat de jongste broer van je opa toen wel eens bij ons kwam. Hij was mijn oom Jacob, werkzaam bij een bekende drukkerij hier in Haren, ik geloof dat die drukkerij Noorman heette. Die oom Jacob kwam zo nu en dan bij ons. Hij sneed van een stuk zwart rubber een adelaar en mijn vader had dan wel een stempelkussen. Die broer van mijn vader, oom Jacob, maakte zo een afdruk op papier en ging dan naar slager Roelfsema, vlees eisen voor de *Ortskommandantur* - weet ik veel. Omdat hij dan vervolgens bij ons at, kreeg mijn moeder dan ook een stuk vlees, wat hij dus onder dwang had gebietst bij de slager op de hoek. Die kende hem niet en dan deed hij dus alsof hij namens het Duitse gezag kwam. Dit was je oom Jacob die later naar Canada is geëmigreerd, met tante Tine.

Ongelooflijk. Wat een stunt!

Ja, je durfde alles toen. Je kon de mensen toen kennelijk ook gemakkelijk intimideren.

Toen is die vergadering dus opgerold. Jan kwam aangebietst over de parkbrug en riep ‘Oeh-oh’, dat was het roepje, waarop ik geacht werd naar buiten te komen. Ik zat op de grond op de tegenovergestelde kant van het raam. Met een pistool op ons gericht: daar moesten wij zitten. En we mochten niet

overeind komen. En die man heeft het vensterraam opengedaan en zei tegen Jan: 'Zeg maar dat ze vandaag niet op school komen.' Dus zo is Jan verder gegaan. En wij zaten daar en we hoorden de mensen die ondervraagd werden; mijn moeder werd er bleek van. Het waren Nederlandstaligen, vreselijke mensen. Wij zaten daar en we hoorden ook de mensen die ondervraagd werden huilen.

Op den duur gingen ze weg met de mensen die ze gevangen hadden genomen. Mijn vader moest ook mee. Daar hebben wij niets van gezien; ze zijn gewoon afgevoerd. Toen waren wij weer alleen, maar met de boodschap dat moeder en ik de volgende dag op het Scholtenhuis moesten komen. Want dan konden we een pakket eten voor je opa brengen. Dat pakket heeft hij nooit gezien, dat hebben ze zelf ingepikt. Toen zijn we daar in het Scholtenhuis geweest. Ik stommelend op mijn klompen over de marmeren vloeren gaand waar ik moest gaan volgens die mannen. Toen heb ik daar op de zolder onder bontjas van mijn moeder geslapen. We werden er vastgehouden en het was er donker en koud, dus ik kreeg die jas van oma over me. Waar zij onder sliep weet ik niet, waarschijnlijk heeft ze daar niet geslapen. Ik hoorde wel dat anderen daar ook sliepen en hardop droomden. Misschien waren ze daar wel op uit, om te noteren wat je dan droomde. Dat kan allemaal best, maar het kan ook mijn fantasie zijn. Dat ik daar in slaap viel is heel typerend voor mij en past bij mijn karakteromschrijving. Bij alles wat niet leuk was, ging ik *slapen*.

Ach, dat heeft uw zoon Leo later van u overgenomen.

Ja, en als ik voor straf naar boven moest – weet ik veel wat ik voor wandaden had begaan, volgens mij kon ik niet eens initiatief nemen bij ruzie – dan zei mijn moeder dat ik naar mijn kamer moest, maar dat werd haar dan later te gortig, want ik kwam nooit terug. Dan ging ze kijken en dan sliep ik daar lekker.

Maar goed ik zat en sliep dus op die zolder van het Scholtenhuis en daar werd ik weggeroepen door - hij heette naar ik meen Leenhof – het staat allemaal wel in dat boek.²⁷ Die zat daar achter dat bureau, en ik stond hier. En daar stond een andere man. Ze spraken Nederlands. En daar stond ook een kerel met een schietding, ik zag de open loop ervan op mij gericht. Maar ik was niet bang, ik was overdreven heldhaftig: ik zou dat wel even doen. Ik durfde wel.

Wat was het oogmerk van die ondervraging, of van die ondervragers?

Die wilden mij uithoren over de namen van de leden van die verzetsgroep en wat die verzetsgroep nog meer had gedaan. Daar ging het over. Maar dat was mij natuurlijk niet in het minst bekend. Wij kinderen mochten niets weten. Wij mochten alleen maar bonkaarten rondbrengen. Dus ik kon ook helemaal niet doorslaan. Die hele ondervraging had geen enkele zin. Ik kende wel van de deelnemers van die groep mijnheer Fré Legger heel goed; dat was zo'n *aardige* man. Er is later een straat naar hem genoemd in Hoornseheem, de Legger. Na die overval is zijn ceintuur bij ons aan de kapstok blijven hangen. Daar heb ik wel driekwart jaar mee omgelopen; met die ceintuur om. Wat hem zo aardig maakte? Hij was heel beschaafd, sprak niet met verheffing van stem. Hij was attent; hij keek je aan als hij wat zei. Hij was lang en recht. Een heer.²⁸ En mijn vader kon zo schelden. Je kent de term 'die vervloekte kienders' wel, hè? Vader vond kinderen lastig.

---

²⁷ Het boek van Scholtenhuis-historica drs. Monique Brinks: *M. Brinks, Het Scholtenhuis, 1940-1945. Deel 1: Daden* (OVCG Groningen, 2009). Over Hauptscharführer Robert Friedrich Lehnhof schrijft Brinks, dat deze vanaf maart 1941 leiding gaf aan referaat IVb, het grootste SD-referaat : 'Referaat IVb bemoeide zich vooral met rechts verzet, wat in de praktijk 'gereformeerd' verzet betekende. Van Lehnhoff was bekend dat hij een hekel had aan gereformeerden. ' *Op cit.* p. 19.

²⁸ Over het lot en levenseinde door toedoen van de SD van de heer Fré Legger verhaalt drs. Monique Brinks in: *M. Brinks, Het Scholtenhuis, 1940-1945. Deel 1: Daden* (OVCG Groningen, 2009), 123-125.

Maar vader kon ook heel lief zijn. Dat hij onder kerktijd – dat was nog in Huizum - met ons een stad ging bouwen uit onze bouwdoos. Wij hadden een bouwdoos van echt *stenen* blokjes, dakjes en zo en poorten. Wij konden een stad bouwen en dat zat hij met ons aan tafel te bouwen. Hij was in sommige opzichten best wel lief.

Wat fijn om ook dat te horen. Onder kerktijd zegt u?

Ja, dan was mijn moeder naar de kerk en dan moest hij oppassen. We waren nog heel klein toen. Hij kon dus ook heel lief zijn. Hoe zich dat manifesteerde? Op een gegeven moment hadden we alle drie een kleine BM-er zeilboot. Maar die hebben we niet lang gehouden, want die kon hij weer goed verkopen. Hij was toch wel een sjacheraar in hart en nieren. Het is ons twee keer overkomen dat we zouden verhuizen naar een *prachtig* huis. Daar en daar, elk een kamer, enzovoort enzovoorts. En dan kon hij dat huis prima verkopen en winst maken: weg huis. Dan richtte hij zich weer op een ander huis, enzovoorts. Dus het was een nogal ongewis leven. Ik vond hem een sjacheraar. Maar ik heb het ook wel mis gehad. Bij de verhuizing later van Mijdrecht naar Groningen. De opvolging van de florerende makelaardij was in het geding. De twee zonen kwamen niet in aanmerking, een dokter en een dominee. En meisjes werden geen makelaar, toen. Ik zou er ook stichtelijk voor bedankt hebben! Vader was op Jan gesteld. Die kwam al enkele vakanties helpen op het kantoor. Bovendien was hij een jurist, met notariaat....Kortom: 'Wil jij Makelaardij Van Loon komen versterken, meester Harryvan?' Ik heb toen al mijn stekels opgezet: 'Nee alstublieft niet! Dat wordt niks, vragen om moeilijkheden! Ik moet er niet aan denken.' Maar naar Groningen verhuizen? Tja dat klonk wel heel mooi. Het is dus doorgegaan. En ik heb het helemaal mis gehad. Jan kreeg de notariszaken en ons gezin daardoor allerlei faciliteiten, bij voorbeeld een mooie auto. De samenwerking

ging prima, ze leerden van elkaar. De eerste onenigheid – en ik geloof ook de laatste – betrof de zieke baby Leo. Opa stond erop dat er een dokter moest komen en Jan zei ‘Dat bepalen *wij*. Het is *ons* kind’ Maar de dokter kwam en Leo moest onmiddellijk naar het ziekenhuis. Ik kan er wel over doorvertellen.

Toentertijd kreeg je nog geen schoolboeken van de school, die moest je zelf aanschaffen. Daarom kocht hij voor Jacob alle boeken; maar dat was al zo’n rib uit zijn lijf dat ik *daarom* naar het gymnasium moest. Die boeken hadden we alvast. Dat was de enige goede reden. En later Jelle natuurlijk ook.

Werkelijk?!

Werkelijk.

Geweldig. Wat een verhaal. U ging allen naar het Gymnasium omdat het maar zonde van het geld was geweest om andere leerboeken te moeten kopen, voor een ander schooltype?

Ja, omdat we die boeken al hadden. En vandaar dat er altijd ruzie over die schoolboeken was. Jacob had bijvoorbeeld een woordenboek en als daarin stond ‘zie dat en dat’, dan had hij er ‘stik’ bij gezet. En dat stond er nogal eens. Niet dat we daar nou ruzie over kregen, maar dat boek kon ik de helft van de tijd niet krijgen. Dat had hij nodig, zogenaamd.

Heeft u zich wel eens voor uw vader gegeneerd?

Ja. Vooral na de oorlog, toen ze hem beschuldigden van heulen met de vijand. Dat heeft hem zo gekwetst, dat heb ik nu pas goed begrepen. Lenie²⁹ had zo’n fijne vader. We kwamen uit de kerk en toen hoorden we dat ingenieur van Doorn was doodgeschoten op straat. Dat was die lieve vader van Lenie, die

---

²⁹ Lenie van Doorn, later Jukema-van Doorn, een klasgenoot en hartsvriendin van moeder. A.G.H.

haar altijd thuisbracht als ze bij mij was geweest. Mijn vader die deed dat allemaal niet. Als ik dan mijn vader vergeleek met die van Lenie dacht ik, ik ben er bekaaid van afgekomen. En waarom ik dat nou tegen mijn moeder zei? Ik vond dat hij zoveel dronk. Dat vond ik een schande, echt een schande. Dat ging ten koste van zijn gedragingen, dat hij zat te lallen en zo. En het was geen eerlijke manier van zaken doen als er drank bij te pas kwam. Ik had een sterk oordeel tegen drank. Dat heb ik door zijn gedrag opgedaan.

Evenals angst voor geld. Dat heb ik opgedaan door dat gesjacher. Het was geen eerlijke manier van zaken doen als er drank bij te pas kwam en zo.

Maar hij hielp *iedereen*. Kwam er weer iemand uit Harlingen die geen baan had en dan bedacht hij wel een baan. Dan had hij wel een bakfiets die hij opverfde, met de naam van de nieuwe firma 'Succes' erop. Mijn moeder moest toen van een oude deken een uniform naaien, waar ook 'Succes' op werd geborduurd. En dan kon die Henkie Buukhuizen, zo heette hij, gebeld worden, als je een sjouwtje had. Dus hij kon voor transportklussen gebeld worden. Buukhuizen, dat is in het Nederlands waarschijnlijk Buikhuizen geweest, kwam zo aan zijn transportbedrijfje.

Kunt u vertellen wat uw vader verder in de oorlog heeft gedaan?

Hij heeft in de oorlog op Borkum gezeten. Samen met de anderen van de verzetsgroep. Die hele club heeft daar gezeten.

Weet u verder nog iets van ondergrondse activiteiten, bemoeienis met de illegale pers....

Mijn oom Jacob werkte dus bij die drukkerij en maakte stempels. Hij had het grote geluk dat hij al in het begin van de oorlog is opgepakt en vlak over de grens in het Roergebied te werk gesteld werd. Hij is na de oorlog lopend weer

naar Groningen teruggekomen en bij mijn Omaatje aan de Korreweg beland. Mijn vader is na terugkeer uit Borkum in de Korenbeurs gezet wegens die aantijging dat hij had geheuld met de vijand. Daar kwamen ook die kaalgeschoren vrouwen die met zowel de Duitsers als de Engelsen in het Sterrenbos hadden gelegen, met achterlating van de condooms. Die wij als kinderen dan vonden. Ik dacht in mijn onschuld dat het ballonnen waren.

Is bij die ondervraging in het Scholtenhuis ook uw moeder ondervraagd?

Ja. Ook dat staat in dat boek. Die man vroeg aan me: 'Wil je je pappie terug?' Ik heb alleen ja geknikt, niets meer. Hij kon vragen wat hij wilde, ik zei 'nee' of 'ik weet niet'. Daar heb ik mij goed aan gehouden, dat week ik zeker. Ik zat op de schoot van de kerel, als een strijkplank rechtop. Alsof ik van hout was. Toen werd door een deur mijn moeder binnengelaten. Hij zei tegen haar: 'Uw dochter heeft de waarheid gesproken.' Toen antwoordde mijn moeder – dat was een van die staaltjes van haar: 'Ik had niet anders van haar verwacht. Zo heb ik haar opgevoed.'

Dus die kon ook wel bluffen?

Dat kon ze! Maar het heeft mij een aantal jaren gekost om te weten te komen wat nu waarheid was en geen waarheid. Van zo'n ervaring raakt een kind helemaal in de war. Zij kon dat toentertijd zo zeggen, omdat ze wist dat ik heel weinig wist. Ik wist niets, ik had alleen de naam van Legger kunnen noemen. Het waren mannen en vrouwen, ik geloof dat er twee vrouwen bij waren.

En oma, uw moeder heeft dus kennelijk ook haar mond gehouden?

Ja. Wij kregen de opdracht om weer naar huis te gaan en de volgende dag terug te komen met dat pakket eten. We zijn toen bij het politiebureau geweest, maar daar kregen geen toegang en kregen we evenmin iets te horen.

Want daar werden de gevangenen tijdelijk vastgehouden en vervolgens vandaar naar Borkum gevoerd. Maar wij kwamen toen hollend uit dat Scholtenhuis. Gauw naar huis. We hadden zo'n haast. Ik kan er *nog* wel van gaan hijgen. We hebben de kostbare dingen van de familie Frank (die schuin boven ons woonde naast Joop Krüger) die een aantal kostbaarheden bij ons had gebracht, want het zou bij ons wel veilig zijn, in de kinderwagen onder wat beddengoed verstopt en daar heeft mijn kromme oma'tje mee lopen zeulen vanaf de Parkweg naar de Korreweg, waar ze toen woonde. Zo zijn die spullen allemaal bij oma van Loon beland. Jacob zou in die tijd de fietsen in orde maken, want wij zouden naar Friesland. Mijn moeder was de kleren aan het regelen, wat we maar mee konden nemen. Jelle en ik moesten de hond wegbrengen, Bobby wegbrengen naar Jan. Dat was geheel vanzelfsprekend, dat Bobby naar Jan ging. Jan woonde op een bovenhuis, maar in de oorlog kon alles. De gekste boodschappen gaf je door zonder commentaar. Dus wij zeiden: 'Hier is Bobby. Wij gaan weg.' Niets meer. 'Hier is Bobby. Wij gaan weg.' Wat Jan toen nog gezegd heeft, dat is niets geweest – 'het beste' of zo, niets meer. Maar het was wel een bovenhuis en bij de schietpartij bij de bevrijding in 1945 vanuit het Stadspark werden de huizen aan de Paterswoldseweg ook geraakt. Toen hebben ze Bobby een touw om zijn lijf gebonden nota bene en aan de achterkant van het huis naar beneden gelaten. Dat arme dier; een touw om zijn lijf. Na de oorlog kwam Jan die hond weer bij ons brengen. Maar ons huis was leeggehaald en we konden er nog niet in. We hebben toen vanuit een kijkhuis in de zus-en-zo-straat een tafel en wat stoelen geregeld. De meubels die we herkenden, die van ons waren, die kregen we terug. Onder andere het bureau van mijn vader. Daar zat in een la de vlecht die ik bij kapper Onnes er vanaf had laten knippen. Maar dat was ik niet aan het vertellen. Ik was aan het vertellen.....

U was aan het vertellen over de vlucht naar Friesland.

O ja. Jacob had fietsen in orde gemaakt. Maar ik moest op de sportfiets van mijn vader. Die had nota bene wel een bagagedrager. Daar kwam een biezen koffer op. Die hebben jullie laatst nog bij de verhuizing van de vliering gehaald, die koffer, waar het doopkussen in zat. Daar kwamen allemaal kleren in en daarbovenop kwam Jelle te zitten. Op die koffer, op een sportfiets. Daarom steigerde het voorwiel. Ik ben voorovergebogen naar Friesland gefietst om dat voorwiel op de grond te houden. Bij Aduard stuitten we op een razia, op de driesprong van de Friesestraatweg en de weg rechtsaf naar Aduard. Toen oma dat zag, riep ze dwingend 'Bidden!' En toen we ongehinderd mochten doorfietsen zei ze ons God te danken. Voor haar was het klip-en-klaar gebedsverhoring.

Waar bent u heen gefietst in Friesland?

We hebben een stop gemaakt in Buitenpost. We noemden dat toen Boedapest. Waarom weet ik ook niet. Maar daar woonde een neef of een broer van de oude heer Boonstra. De heer Boonstra woonde aan de Peizerweg en hij had zich wel eens over ons ontfermd. Ik was bevriend met Maaike Boonstra. Seth Boonstra, de latere pastor van het VU-ziekenhuis was een oom van zijn neef Seth Boonstra die uit Witmarsum kwam. We kwamen daar binnen en ze hadden er op een kacheltje een pan met melk staan. Warme melk, och wat lekker. Een beker vol warme melk. Toen hebben we daar ook nota bene heel geïmproviseerd geslapen en de volgende morgen zijn we verder gegaan op de fiets. Ik zal wel wat zadelpijn gehad hebben. Toen zijn we gegaan naar oom Klaas, aan de Nieuwehof in Franeker. Oom Klaas was een broer van opa. En opa hadden we in Groningen op een bootdienst gebracht die van Groningen naar Friesland heen en weer ging. Met die beurtschipper is hij in Sneek beland bij

oom Siebe, zijn broer. Daar heeft hij lang over gedaan maar hij is in leven gebleven. Wij waren intussen bij oom Klaas en tante Tjeerd en hun twee dochters, mijn nichten Rienke en Jeltje. Die twee zijn later geëmigreerd naar Canada. Daar hebben ze als model-immigranten nog bezoek van Juliana gehad. Die twee hadden ook een broer, Kees van der Veen. Er waren een hoop Kezen van der Veen. Want al die van der Veens op die foto die je ooit wel gezien hebt, die hadden allemaal een Cornelis. Deze Kees van der Veen had een bakkerij, dat was ook erg gewoon onder de Kezen. Die hadden weer een aantal zonen, dus daar kon Jacob wel bij. Jacob heeft daar een poos gezeten en wij, Jelle en ik, belandden in Witmarsum. Mijn moeder kwam daar eens in de week of zo naaien. Dan zat ze de hele tijd achter de naaimachine overals te verstellen en kleren te naaien. Die was daar alsmaar bezig. Ze verbleef zelf niet in Witmarsum, ze is bij oom Klaas gebleven. Ze stond zo nu en dan aan de dijk uit te kijken waar Witmarsum ook al weer lag. Dan wuifde ze even in de lucht, vertelde ze naderhand. Bij oom Klaas hebben we nog hout gesprokkeld, of beter hout gestolen. Want Jelle en ik hebben de reddingshaak bij de brug weggehaald. Daar waren ze zo blij mee. Dat mocht kennelijk; dat was niet zo erg als kou lijden. De kachel kon er van branden. En aan de Leeuwarder straatweg waren er allemaal bossen aan de kant. Daar ben ik toch aan het snoeien geweest. Met hele bossen kwam ik thuis. Daar waren ze ook blij mee. Het was wel nat hout, maar dat droogde eerst wel een beetje en dan moesten ze maar proberen daar de vlam in te krijgen.

Kunt u iets zeggen over het waarom van deze vlucht. Waarom moest na die ondervraging zo op stel en sprong naar Friesland afgereisd worden?

Omdat wij te horen hadden gekregen: 'Wij komen hier op terug'. Dat hadden mijn moeder en ik in het Scholtenhuis te horen gekregen: 'Wij komen hier op

terug. Morgen moet u terug komen'. En Jacob stond op het punt zestien jaar te worden en dan moest hij met de putjesscheppers mee. Dat was een soort *Arbeitseinsatz* voor zestienjarigen. En mijn moeder was erg afhankelijk van haar oudste zoon omdat vader er niet meer was. Hij had de fietsen voor elkaar gemaakt. In ieder geval, Jacob was nodig. Daarom moesten wij zo vlug mogelijk weg. Vanwege dat ze dat Joodse goed niet bij ons moesten vinden en alles wat nog meer verdacht was, dat hol bijvoorbeeld. Weg, weg.

Zo³⁰ kwam ik dus met Jelle op een boerderij in een gehucht tegen Witmarsum aan, dat heette Pankoeken. Je moest over een dijkje heen om er te komen. En het was winter. Er waren van allerlei mensen op die boerderij. Er waren twee jongens uit het westen, broodmagere jongens. Evacués werden die genoemd, 'de twee evacués'. En er was een Joodse familie. Die moesten een ladder op want ze hadden een onderkomen op zolder tussen allerlei stropakken in. Waar die zonen allemaal sliepen, heb ik niet uitgezocht. Ze hadden een Ate en een Sikke en een Frans en een Nanning en dan hadden ze ook nog twee dochters, een van mijn leeftijd en een oudere. Ik moest met dat meisje mee naar vragenleer bij de dominee, dat was een soort catechisatie. Daar heb ik Seth Boonstra leren kennen, daar gingen we wel mee naar huis. Daar was ik ook bevriend mee.³¹ Hij kwam elke dag *te bôle suteljen*³² op de boerderij, zo hadden we contact. Maar ik was helemaal verliefd op Sikke, dat was zo'n lieve zoon. Hij was helemaal niet ongegeneerd. Anders dan zijn broer Frans. Er was

---

³⁰ Vraag 4: Waar heeft u de bezetting in Friesland doorgebracht? Had u tijdens dat verblijf contact met vader en moeder en uw broers? Wat betekende het verblijf in Friesland voor uw schoolprestaties; ging u daar naar school? Hoe bent u na de bezetting (of eerder?) in Groningen terug gekomen? Hoe was het wederzien met uw vader? Wat heeft – terugblikkend – de oorlog voor u in uw verdere leven betekend?

³¹ Seth Boonstra (* 1929), lector en hoogleraar neurologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Ter onderscheiding van diens neef: Seth Boonstra (* 1928 - † 1997) studentenpredikant aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

³² Brood bezorgen

een donker gangetje tussen de stal en de keuken. Daar probeerde die Frans mij te grijpen. Het was moeilijk om hem altijd maar te ontvluchten, maar het is me wel gelukt. Hij heeft mij niets misdreven, behalve dan achter mij aan te zitten. Sikke kwam 's avonds bij Jelle en mij, bij ons bed. Eigenlijk waren er helemaal geen bedden meer over en zo kregen we de allermooiste kamer met stijf gesteven lakens. Want alles was bezet en dan moesten die kinderen – 'die kienders' - van Jeltje van der Veen dan in vredesnaam maar in de luxe slaapkamer slapen. Daar lagen we te huilen, tussen die lakens. Jelle had zo'n heimwee en hij pieste in zijn broek in het bed. Sikke kwam bij ons met zalf want Jelle had zijn knie bezeerd en daar kwam dan wat zalf op. Sikke was heel verzorgend voor ons. Een heel lieve jongen. Hij riep niet hard. Hij waarschuwde als er een kalfje werd geboren. Hij vertelde dat het ene kalfje weliswaar Elisabeth de 24^e heette, maar ze kreeg ook de naam Minke.

Och, die arme Joodse vrouw daar. Haar zwarte haren moesten gebleekt. Echt met bleekwater, dus die had een vies geel soort haar. Ze moest de hele dag achter het spinnewiel, ze had er een kromme voet van. Ze moest de wol die van de schapen was geschoren spinnen. En van dat spinsel moest ik de sokken stoppen. Zwarte sokken, stapels zwarte sokken met witte schapenwol stoppen! Nu ja, wit, de poep zat er soms nog aan. En die mevrouw maar spinnen en mijn moeder maar naaien. Maar het heeft daar niet zo lang geduurd. Ineens moesten we weg. Onder het motto, en dat klonk heel geloofwaardig, dat het daar te gevaarlijk was voor kinderen. Het huis van de arbeider, je zag het vanuit de boerderij liggen, was vanuit vliegtuigen platgeschoten. Er waren droppings. De beide dochters hebben beiden een trouwjurk gemaakt van een parachute gekregen. Dat was later, dat hebben wij daar niet meer meegemaakt. Wij moesten daar maar weg, want het werd te gevaarlijk in Pankoecken, waar de

Tommies regelmatig boven aan het rondvliegen waren en dan weer door anderen beschoten werden.

Ik ben een paar jaar geleden met de Seth Boonstra van hier, de neuroloog, terug naar Witmarsum geweest om de situatie daar op te nemen en de boerderij te bekijken. Die broer Sikke heb ik toen opgebeld. Hij had een zus en nog iemand, Nanning geloof ik, en die zijn daar toen allemaal gekomen en Seth en ik hebben met hen thee gedronken. Toen hebben we de verhalen gehoord hoe het toen allemaal gegaan is. Ik had in mijn middelbare schooltijd nog wel eens een fietstocht daarnaartoe ondernomen, met mijn vriendinnetje Anneke Wieringa. Niet dat we daar iets beleefd hebben, maar ik wou daar nog wel eens heen.

Naderhand, dat heb ik jullie wel verteld, heb ik die Sikke een keer aan de telefoon gehad. Hij zei: 'Je vroeg toen, waarom jullie daar weg moesten. En dat kon ik toen niet vertellen, omdat Seth erbij was. Dat *was* omdat jouw moeder flirte met mijn vader.' Daar heb ik toen zo vreselijk om moeten lachen.

Dat is natuurlijk helemaal niet ondenkbaar.

Helemaal niet! Je man opgepakt. Een leuke achterneef waar je een beetje tegen kon kletsen. Waarom mocht je daar niet een beetje mee flirten? Dat mocht niet van tante Ina. Ze was een heel strenge boze vrouw. Ze stuurde mij met een emmer koud water naar buiten om mijn haar te wassen. Haar eigen dochter Anneke mocht in de keuken met warm water haar lange haren wassen. Dat was een heel vreselijk onderscheid. Dat moest echt goed gevoeld worden, dat ik niet echt een kind des huizes was. En wij aten natuurlijk alleen maar aardappels, hè? Ik zie nog die zijde spek in de arm van de boer; en die grote kaas, daar sneden ze ook stukken van.

Daar kreeg u niet van te eten?

Nee. Wij kregen ook wel boterhammen hoor. Maar hoofdzakelijk aardappelen. In Witmarsum zelf was er een gaarkeuken en daar kon je *heerlijke* havermoutse pap krijgen. Ik moest eens op een mannenfiets, waarvan het zadel veel te hoog was daarnaartoe. Over dat glibberige dijkje want het had gesneeuwd en het had geijzeld, het was er hartstikke glad. Met een gamel ben ik naar die gaarkeuken gefietst. Op de terugweg ben ik geslipt en in de onderwal geraakt. Het deksel vloog van de gamel af. Ongeveer de helft van de pap liep eruit, op het ijs. Ik kwam thuis en ik dacht dat ik een heldendaad verricht had. Omdat ik over zo'n dijkje met een fiets waarbij ik niet bij de trappers kon en ook nog met die pap thuis was gekomen. Maar die pap bleek toen voor de *dieren* te zijn. Dat wilden ze van de gaarkeuken ook nog mee hebben, die rijke boeren. Dat is toch wat. Maar goed, ik kreeg op mijn ziel. Het was helemaal te gek wat ik had gepresteerd, ik had een wanprestatie geleverd. Vonden ze. Nu ja, dat kietelt niet; daar voel je je wel wat vervelend van. Toen ben ik later in Franeker beland op het hoekje van de Nieuwe Hof waar oom Klaas ook woonde. Daar was een klein manufacturenwinkeltje. Van Pierkje en Wiltsje Lodewyk. Ze hadden drie kinderen en hebben toen mij in huis genomen om op die kinderen te passen als zij in de winkel stonden. Zogenaamd dan, want er was nauwelijks iets om te verhandelen. Maar soms kwam er een boer met boter in ruil voor wat textiel. Toentertijd kon Jacob niet langer bij oom Kees in de bakkerij want ja, daar sliepen ze al met zijn drieën in een bed. Zo kwam Jacob bij die man van het planetarium in huis. Daar mocht hij zondagsochtends de kerkklokken luiden, van de Grote Kerk. De belangrijkste straat van Franeker liep van de Grote Kerk naar het Kaatsveld. Aan die straat lagen ook de belangrijkste winkels. Toen ik later ooit weer eens terug was in Franeker zag ik dat daaraan *drie grote* winkels Lodewyk waren gekomen! Dus wat later de winkeldynastie van Frjentsjer zou

worden, daar ben *ik* in de oorlog in huis geweest. Pierkje en Wiltsje Lodewyk; ik heb nog wel een foto waarop ze op het trapje naar het stadhuis staan op hun trouwdag.

Bent u daar toen naar school gegaan, in Franeker?

Nee. Daar had je geen tijd voor. En de school ging ook helemaal niet; de kinderen waren allemaal thuis. Er waren nog wel clubs, die bijvoorbeeld toneelstukken instudeerden. Zoals 'De tiid hâldt gjin skoft'³³ en dat stuk is toen bij de bevrijding opgevoerd. Ik heb nog nooit zo iets moois gezien. Op mijn manier was dat het mooiste dat een mens kon beleven. Dat toneelstuk 'De tiid hâldt gjin skoft'. En de liedjes die ze daar zongen; ik heb daarvan *genoten*! Echt prachtig.

En naar de kerk natuurlijk. En mijn moeder zei altijd dat ze veel aan me had, want als ik geen schone kleren aan kon krijgen – een onderjurk al voor de zoveelste week aan – dat ik dan zei: 'Nou dan kook je er maar soep van'. Ha, ha, nou die Minke toch. Zo hield ik haar op de been met mijn gekke opmerkingen. Flink zijn en vrolijk blijven. Zo moest dat. En in de kerk stiekem het Wilhelmus zingen.

Dus u heeft daar in Franeker het einde van de oorlog meegemaakt? Gold dat ook voor mijn oom Jelle?

Ja, maar Jelle zat toen op een kleine boerderij in Hitzum. Die boer en die boerin waren goddelijke mensen; die waren van goud. Ik herinner me dat ze aan het kaarten waren met Jelle als elfjarig kereltje. Hij had een spiegel tegenover zich waarmee hij de kaarten van de anderen kon afkijken.

---

³³ 'De tiid hâldt gjin skoft' (De tijd houdt geen pauze) van de vooraanstaande Friese regisseur Tetman de Vries.

En waar zat mijn grootmoeder, uw moeder, in die dagen?

Die zat nog bij oom Klaas. En ik zat bij Lodewyk, in dat kleine winkeltje. En ik sliep in een beddenzak gevuld met stro. Zo'n Hindeloper lap met stro erin. Dat kun je je nu niet meer voorstellen dat je dan lekker slaapt, maar ik heb daar heerlijk in geslapen.

Had u regelmatig contact met uw moeder en broers?

Ik ben wel eens naar Hitzum gegaan om te kijken; één keer misschien. Vanaf de Suderhaven kon je Hitsem zien liggen. Maar nee, we bleven niet op de hoogte van elkaars wel en wee. En hoe we in de tijd na de bevrijding uiteindelijk bij elkaar zijn gekomen: ik kreeg een brief van mijn vader, vermoedelijk naar oom Klaas gestuurd, waarin vader schreef 'De Heer is aan de spits getreden'.³⁴ Dat is een psalmregel waarmee hij wilde zeggen dat we nu naar Groningen terug konden komen.

Hoe is dat daarbij gegaan met uw huis aan de Parkweg in Groningen. Dat is na uw vlucht naar Friesland leeggeroofd?

Maar sommige van die meubels hebben we later teruggevonden in een venduhuis en hoe kan dat? Dat was tot onze verbazing. We kregen bericht dat je daar kon kijken. Daar stonden allemaal afgedankte meubels. De familie Flokstra is toentertijd in ons huis gekomen; misschien hebben zij die meubels van ons toen verpatst. De Flokstra's hadden vermoedelijk hun eigen meubels; dat was immers zo'n knutselwinkel. Die hadden hun eigen meubels. Maar wat eeuwig zonde is – ik zou het wel willen achterhalen – dat was onze eettafel. Daar was ik zo trots op. Hij was zo groot. Daar kon je met zijn twaalfen gemakkelijk aan. En hij had onder het tafelblad allemaal pilaartjes met

---

³⁴ Psalmen 118:4

leeuwenkoppen op de hoeken. Dat was in een H-vorm op zijn kant. Ik zat daar altijd te lezen. Die pilaartjes waren ook aan de onderkant met elkaar verbonden. En daar kon je dan onder die tafel in zo'n hoek zitten en niemand had last van je en niemand had erg in je; wanneer je ontroerd werd of zo. In ieder geval ervoer ik daar momenten dat ik – als ik daar onder die tafel zat te lezen - de bladzijde niet durfde om te slaan. Dat was mij dan te spannend. En ik heb later eigenlijk nooit meer een spannend boek gelezen. *Nooit meer.*

Wat voor boek was dat dan?

Nu ja, dat er iemand dood ging omdat zij of hij ziek was.

Uw eigen bestaan was al spannend genoeg?

Ja.

Kunt u zich herinneren hoe u na de bevrijding uit Franeker naar Groningen terug bent gekomen?

Met een vrachtwagen. Het was een vrachtwagen met een aanhanger. En tussen die truck en die trailer zat een tankje van een meter lang en een halve meter breed. Op dat tankje mochten Jelle en ik zitten. Met als gevolg dat als de auto linksom ging, ik in de benauwenis kwam. Ging hij rechtsom dan riep ik 'Kom hier maar naartoe'. Jelle had daar ook nog eens een kartonnen doos bij zich met daarin een *hennepiekje* die hij had gekregen van de boer, 'kuikentje' in het Nederlands. Dat beestje zat in een kartonnen doos waarin hij gaatjes had geprikt en die doos hield hij geklemd op zijn schoot op dat tankje. Och heden, *zo'n jonkje mei in doas mei 'n piekje in de benauwenis*. Het is doodgevaarlijk geweest.

Eenmaal in Groningen liepen wij naar de Parkweg, Jelle en ik. Wisten wij veel. In ons huis woonden toen vreemde mensen, wij woonden daar niet meer. Maar ik wist nog wel waar mijn oma woonde. Toen zijn we helemaal via de H.W. Mesdagstraat – want ik was toen op Huizinga's Zangklassen en die route kende ik goed – lopend met dat *hennepiekie* daar aangekomen.

Hoe is indertijd die familie Flokstra daar aan het huis aan de Parkweg gekomen?

Nu ja, dat rook van begin af aan niet helemaal zindelijk. Ik heb later altijd wel een vervelend gevoel gehad als ik iets kocht bij de Flokstra's. Zo van: 'Zou ik korting kunnen krijgen voor wat u mij in de oorlog heeft aangedaan?'

Kunt u zich nog herinneren hoe toen het wederzien met uw vader was?

Nee, alleen dat toen hij vrij kwam en dat we weer een gezin vormden. Dat we op een rare triplex tafel aten. Dat is misschien wel voer voor psychologen, dat ik daar verder geen voorstelling van heb gehad – dat mijn vader er weer was.

Wat hebben uw oorlogservaringen voor uw verdere leven betekend?

Het vijanddenken is totaal op zijn kop gekomen. Ik hoef niemand met een mes te doden. En als ik op televisie ook maar iets van een krimi zie of een lijk op de grond, dan is het 'Uit, *uit* dat ding'. Ik krijg dan nog kippenvel op mijn linkerbeen. Vijanden zijn er niet. Toen mijn grootje in Harlingen een jonge Duitse soldaat kreeg ingekwartierd heeft ze hem straal verwend, want hij was helemaal verdrietig dat hij zo ver van huis was. Dan riep ze met verheffing van stem: 'Wat is het ongelukkig nou, dat we elkaar niet verstaan!'

Met verheffing van stem in de hoop dat hij het dan wel zou begrijpen?

Ja. Nooit meer oorlog! Ik had niet voor niets die sticker op de deur: 'Wereldvrede is mogelijk'. Ik wil corrigeren wat ik eerder zei over mijn vijanddenken. Het is namelijk niet zozeer op zijn kop gekomen in de zin van veranderd of omgekeerd, het is geheel *weg*. Dat heeft geresulteerd in een houding dat oorlog *nooit* moet. Jullie zijn niet voor niets nooit in militaire dienst geweest. En het respect voor het leven zit er bij jullie in. Het is nu helaas heel goed waarneembaar dat er in de wereld geen enkel respect voor het leven is.

Hoe komt u daar nu bij?

Door alle honderden die doodgemaakt worden.

Maar dan toch aanmerkelijk minder dan tijdens de Wereldoorlog. En in de Europese Unie is de oorlog in de onderlinge betrekkingen zelfs afgeschaft.

Ik kan dat niet vergelijken, maar ik zie dagelijks en ik lees dagelijks dat er hele landen afgeslacht worden. Dat is dus wat ik wilde veranderen.

U ziet op dat punt dus juist achteruitgang?

In de hele wereld? Jazeker. Maar ik heb de wereld van toen anders meegemaakt. Ik was zelf door er wat er gebeurde ook overtuigd van de noodzaak mensen af te straffen en wraak te nemen en zo. Daar sta ik nu totaal anders in. Want waar het verschil van meningen ook over gaat en in welke verhoudingen mensen zich ten opzichte van elkaar ook maar stellen, het is *mijn* overtuiging dat straffen *nooit* helpt. Straffen helpt niet.

Ik ben tegen straffen. Ik kan me ook niet herinneren dat ik jullie echt gestraft heb. Ik vond bijna alles goed. En ik geloof alleen maar in het voorbeeld. Het voorbeeld dat me nu te binnen schiet is, dat ik altijd dacht: Als *ik* het niet voordoe, van wie moeten ze het dan leren?

Dat was bijvoorbeeld met de afwas zo. Als ik gekookt had. Dan ging ik na het eten als vanzelfsprekend naar de keuken toe om de afwas te doen. En dat was op een gegeven moment in elk geval tot Leo doorgedrongen; waarschijnlijk ook tot jou. Want ik heb een foto en een herinnering in mijn geheugen dat jullie samen in de keuken zingend staan af te wassen. En Leo heeft een keer quasi-snuwend gevraagd 'Wat moet je hier?' en mij de keuken uitgewerkt en op de bank gesmeten. Hij was al heel sterk toen.

Hij had de stellige overtuiging dat u niet moest afwassen?

Ja.

Maar hoe was die taakverdeling toen? Meestal kookte toch het meisje? Kookte u zelf dan ook?

Daar vraag je me wat. In een hulploze periode kennelijk.

Ik heb van die beelden van een kokende Gré en een kokende Truida en hoe al die juffrouwen heetten, want er zijn wat de revue gepasseerd.

Ria. Ria kwam binnen met een krokodil op een schaal, de eerste keer dat ze voor ons kwam koken. Ze had een krokodillenbek in een komkommer gesneden en daar lag dan wat spul omheen en dat vormde echt een krokodil. Dat kon niet meer stuk! Later hebben we met zijn vieren besloten om het zonder hulp te proberen.

Zullen we doorgaan naar de volgende vraag over uw eigen persoonlijkheidsontwikkeling?³⁵ Een moeilijke vraag altijd, want de

---

³⁵ Vraag 5: Heeft u zicht op uw eigen persoonlijkheidsontwikkeling? Natuurlijk heeft u sinds uw meisjestijd een hele ontwikkeling doorgemaakt; in hoeverre heeft uw persoonlijkheid daarbij een transformatie doorgemaakt. Bent u bij voorbeeld ijveriger, liefdevoller, zelfverzekerder, vrolijker, idealistischer of socialer geworden of wellicht juist hun tegendelen?

ondervraagde is dan zo nadrukkelijk subject en object tegelijk, waarnemer én waargenomene. Bent u veranderd? U gaf zelf zonet al aan dat u absoluut niet meer wenst te denken in termen van straffen en het aanwenden van geweld om conflicten te beslechten. Zijn er nog meer van zulke ontwikkelingen in uw persoonlijkheid geweest?

Als er kinderen riepen 'Ik heb het niet gedaan', zei ik altijd: 'Daar gaat het niet om; het moet gewoon niet gebeuren. Maar wie de schuld heeft, daar vraag ik niet naar'.

Dat heb ik dan ook van u geërfd: 'De zaak is te belangrijk om een schuldige aan te wijzen'.

Ik ben eigenlijk niet zoveel veranderd. Migraine heeft heel veel aan mijn leven veranderd. Het heeft mij nota bene geleerd om nooit te vragen waarom iets gebeurt. En dat is in mijn latere leven tot nu toe nog precies zo. Waarom, en waarom is mij dit overkomen, was nooit aan de orde. Het was de situatie zelf waar je mee verder moest. De waarom-vraag had weinig zin. Waarom Jan verongelukt is en of ik daar niet vreselijk boos op God over ben geweest, geen sprake van. Geen *sprake* van. Ik heb nooit geworsteld met de waarom-vraag. Ik vond het wel vreselijk, maar niet zo van waarom is het *mij* overkomen. Ik heb eerder een misschien wat overdreven vrome oplossing in de zin dat ik dan vaak dacht en zei: 'Ik word daar kennelijk toe in staat geacht.'

Die migraine was wel een lot. Die had zo'n akelig hoge frequentie dat als ik daaraan toe had gegeven, ik niet veel had meegemaakt. In mijn schooltijd en in de tijd dat ik voor de klas stond zelf les te geven moest ik op de fiets ernaartoe

tussen de vlekken doorkijken. Ik kon dan natuurlijk wel naar huis gaan, maar dan kon ik elke dag wel naar huis gaan. Dat ging gewoon niet.

Dus in weerwil van zo'n migraine-aanval heeft u dan doorgefunctioneerd?

Ja. In plaats van er aan toe te geven heb ik ervoor gezorgd dat ik er zo vlug mogelijk doorheen kwam. Ik heb wel voor de klas gestaan dat ik nauwelijks zag wat ik op het bord schreef; min of meer op gevoel. Ik probeerde de leerlingen, of de studenten zoals ze toen net hetten, aan te kijken, maar ik kon ze niet goed zien. Op een gegeven moment was ik zo geconcentreerd bezig, dan raakte ik zo weer in de materie en enthousiast dat ik aan mezelf kon vragen: waar is die migraine gebleven?

Dat was uw techniek om het er versneld doorheen te duwen? Dus eigenlijk negeren en zo enthousiast mogelijk met iets anders bezig zijn?

Ja. En dat was niet iedereen met mij eens. We hadden op de school waar ik les gaf een of ander magazijnkamertje waar geen raam inzat. Daar had men een soort brancard staan en kon ik wel even gaan liggen; vond men. Ik vond het vreselijk om daar gebruik van te maken. Want dan was je er zo van bewust en dan schoot het niet op. Dan gaf je eraan toe.

Migraine tekende uw leven. U noemde al het overlijden van uw man, mijn vader. U heeft een kind moeten begraven, mijn broer Renger. God hebbe hun zielen. Heeft dat leed - Ik ga u straks ook naar de vreugdevolle kant vragen - maar kunt u aangeven of dat leed doorwerking heeft gehad op uw karakterontwikkeling?

Het lijkt een beetje op inlegkunde, maar dat is niet zo. Ik ben nooit op de barricaden geweest, bij voorbeeld, met het feminisme. Ik heb alleen maar geprobeerd om de boel niet alleen maar om te keren. Maar het algemener

voor ieder mens te laten zijn, wat mijn idealen waren. Als er tot nu toe vrouwen onderdrukt werden – om het maar even kort door de bocht uit te drukken – dan moest je niet vervolgens de mannen gaan onderdrukken. Er zijn toen heel wat echtscheidingen ontstaan, daardoor. Het heeft me dus leren *relativeren*. En mens onder de mensen zijn, niet partijen maken en zo.

U heeft er een soort wijsheid uit opgedaan?

Dat mag je wel zeggen. Niet dat ik dat altijd en overal kwijt kan. Jullie hebben ook wel eens gevraagd om meer duidelijkheid. Of jij het nu was of Leo of Renger, dat weet ik niet, maar dat ging dan van ‘Zeg alsjeblieft hoe laat ik moet thuiskomen. Dan kan ik dat zeggen tegen de klasgenoten.’ En dan zei ik: ‘Nee, dat kan ik op een afstand niet bepalen wanneer het moment geschikt is. Je kunt wel in een goed gesprek zijn; daar kun je niet ineens uit weglopen.’

Ook dat heb ik wel van u meegenomen.

Ik heb verder de moederrol met verve gespeeld. Ik sleepte jullie overal mee naartoe en maakte geweldige verjaardagsfeesten. En als ik je broers en jou moet typeren: Jij was leergierig, altijd bezig met waarom en wat is dit en wat is dat? Daar heb ik toen nog een bandje van gemaakt, dat jij met een hees kinderstemmetje almaar vroeg wat is dit en wat is dat en hoe moet dat. En dat er dan een rustige mannenstem – van Jan – uitleg gaf. Dat bandje is later weggeraakt. Leo was de ondernemende. Renger was een communicatiefiguur, die was van iedereen. Als Leo als we op vakantie waren een rots zag, dan moest hij hij daar onmiddellijk bij op. Hij beantwoordde totaal niet aan het beeld dat ze toen hij een baby was in het ziekenhuis over hem hadden opgehangen. Hij zou niet kunnen lopen, laat staan dat de fijne motoriek zich goed zou ontwikkelen. Dat is dan wel veranderd en hij is geweldig ondernemend.

U heeft natuurlijk ook heel fijne dingen meegemaakt in uw leven?

Zeker. Het kon niet fijner. Als je drie kinderen had, het kon niet fijner. Ik kon jullie wel opvreten. Daar heb jij nog een angst aan overgehouden, dat je geen korte broek meer wilde dragen op een gegeven moment.

Ja, want u beet mij letterlijk in mijn benen!

Ja, een mals hapje. Maar daar ben ik vanzelf mee opgehouden toen daar allemaal haren gingen groeien.

Aha, misschien is dat dan een grap van de schepping, dat ik buitengewoon harig ben uitgevoerd.

Of ik socialer ben geworden dat weet ik niet. Ook dat is relatief. Ik ben ook een beetje schuw voor mensen. Zoals hier, fijn tussen de mensen, maar ik geloof nog fijner alleen.

Uw prestatiedrang – ik pak dat op omdat ik dat ook in mezelf herken – die eeuwige uitsloverij, het een goede indruk willen maken op de medemens – is dat met de jaren sterker geworden en waar is ze toe te herleiden?

Ik wil het graag iedereen naar de zin maken. En daar schuilt ook achter de angst dat mensen niet tevreden zijn over mij. Ik heb *buitengewoon* mijn best gedaan om het goed te doen.

We zeiden vorige keer al dat het wellicht ook van doen heeft met de verhoudingen waaronder u opgroeide, met een vader die het niet snel goed genoeg was en die met u wilde pronken.

En mijn moeder die daar ook aan meedeed, dat met mij pronken. Ze kreeg een professor op bezoek en dan moest ik ook maar komen. Want dan kon ik mooi met hem *praten*. Jij zat toen al in Amsterdam. Die professor is hier nog, die

woont hier nog, hierboven in de flat. En het zou wel aardig zijn, zei het bestuur, als ik daar eens op bezoek ging. Maar dat doen we maar niet.

Ik heb nog een groot verschil. Leo zegt naar aanleiding van de verhuizing dat ik veel en veel te veel bewaard heb. Dat maakt dat ik onderscheid maak tussen iets wegdoen en iets weggeven. Als het een goede bestemming krijgt, kan ik heel goed iets missen. Ik ben niet krenterig, ik ben best royaal. Maar *weggooien* en zo maar iets dat goede diensten heeft verleend weg doen, dat kan ik niet. Dat kan ik niet. Het moet er natuurlijk van tijd tot tijd wel van komen. Er is een groot verschil tussen de twee. Als je iemand kent die er iets mee kan, dat maakt het verschil. Wat dat betreft heeft Leo nu een schitterend baantje met die boeken.

Inderdaad, dat ligt volledig in het verlengde van wat u daar over vertelt, die weerzin om dingen zo maar weg te gooien.

Er komt ook bij – en dat zal waarschijnlijk met de godsdienst samenhangen – dat *bezit* eigenlijk niet mag, van mij.

Waarom niet?

Omdat er zoveel armoede is in de wereld. Dan denk ik dat ik in beperkte mate daar iets aan kan doen door in mijn doen en laten er niet zo mee om te gaan. Ik ben niet arm, maar ik kan ook niet smijten met het geld.

Ik weet inderdaad sommige dingen zekerder dan vroeger. Maar of dat nu *zelfverzekerder* is? Mijn zelfbeeld kan wel eens een duwtje krijgen en dan ben ik weer een etage lager.

Wat interessant dat u een verband legt tussen uw eigen rijkdom, relatieve rijkdom, en de armoede in de wereld. Die armoede die dramatisch minder is

geworden, er is in een tiental jaren een miljard chinezen aan de armoede onttrokken.

Ah zo, nee *dat* heb ik niet veroorzaakt.

Dan ben ik geneigd om het meer in een godsdienstige context of ethische context te plaatsen, zo hoort een mens niet te leven, al te zeer gehecht aan aardse bezittingen?

Ja. In ieder geval, dan spreekt mijn geweten. Ik mag wel eens wat nieuws kopen, op het gebied van kledij bij voorbeeld. Maar dan mag ik dat oude nog niet weg doen.

Mijn broer bedoelde dat ook heel concreet en fysiek, dat u te veel spullen had bewaard.

Ja.

En als we dat nu meer geestelijk en naar taal behandelen. Heeft u veel nare herinneringen bij voorbeeld? Die u in de weg zitten? Of die in de loop van uw leven via therapie een plaats moesten krijgen?

Ja, maar ik weet even niet waar ik moet beginnen. Ik begin maar bij het laatste. Ik ben in therapie geweest en die therapeute zei meer dan eens tegen me: 'Laat je moeder nou thuis'.

Want u begon de hele tijd over uw moeder?

Ja. En ze komt nog dagelijks voorbij. *Da-ge-lijks*. Soms denk ik 's ochtends dat ze heel vanzelf sprekend hier nog is. Waar ze dan wel kan zijn, dat weet ik ook niet. Nu dan kom ik maar tot de oplossing dat ze – ik weet niet of mijn vader dan mee was – dat ze dan in het Postiljon Hotel gelogeed hebben.

Ik weet niet of dat zich zo laat samenvatten, maar ik weet wel dat in mijn Italiaanse jaren de betrekkingen met uw moeder zo moeilijk waren dat u op een zeker moment ook helemaal niet meer bij haar op bezoek kon of wilde komen. Dat is een tijd van non-communicatie geweest.

Ja, dat was toen onmogelijk. Ik heb een keer geprobeerd het onder woorden te brengen voor Jacob. Dat is ook niet goed gevallen. Mijn moeder wilde dat ik anders was, dan ik ben. Ik kon nooit mij zelf laten zien. Als ik toenadering zocht, tegen haar aan ging zitten, dat hield ze me af, dan zei ze 'Fut, juh'.³⁶

Wie was die persoon in u die niet getoond mocht worden, die niet mocht zijn van haar?

Ik moet diep graven. Ik heb het zo ervaren. Wij hebben elkaar platgebombardeerd met cadeaus, maar het is nooit tot echt contact gekomen.

Uw moeder hield u op een afstand, misschien?

Ja, en ik lijk heel erg op mijn moeder. Dus ik kan het heel goed herkennen.

Wat eerlijk en wat knap ook om dat in uzelf te zien!

Nu ja, ik zal wel moeten. Je kan niet tegen iedereen zeggen 'blijf daar weg'. Dat kan niet.

Maar dat deed oma toch ook niet?

Nee, maar ze zei wel tegen mij 'Fut, juh'

Mijn grootmoeder was een heel sociaal-intelligente vrouw. Die kon iedereen om haar vinger winden. Ik heb van haar geleerd een extra-vriendelijk woord in te brengen waar men dat kwijt kan. Dan lopen de mensen ook net even dat extra

---

³⁶ Stadsfries: 'Ga weg jij'

metertje voor je, als je ze nodig hebt. Ik begrijp nog niet goed hoe u van oma niet de vrouw mocht zijn, die u wilde zijn. Kunt u dat iets concretiseren?

Ik was bezig te ontdekken wie ik was en dat werd geremd.

Dus dat werd geremd. Ging het daar heel concreet om de mensen met wie u om mocht gaan, bij voorbeeld? Of een studie die al of niet aangevangen mocht worden? Of was het jaloezie van haar kant? Kunt u dat remmen nader duiden?

Ik had een wonderlijke kijk op haar; dat ontdek ik nu ook weer. Dat komt terug in allerlei kleinigheden. Ik lag een keertje te huilen in bed omdat ik voor een examen in Den Haag nog een keer terug moest komen, want er moest een lerares uitgewerkt worden. En dat ging toen over de hoofden van mijn vriendin Hannie en van mij. Wij waren twee gymnasiasten van oorsprong. De mensen die uit het onderwijs kwamen, waren allemaal zonder meer geslaagd, maar wij moesten terug komen. En dat was net alsof je gezakt was. Wij moesten nog een keertje dat vak van mevrouw Zijderveld over doen. Omdat mevrouw Zijderveld eruit gewerkt moest worden, vond de directie van die logopedie-opleiding. Mijn moeder hoorde mij toen huilen. Ik kan me niet voorstellen, dat ik hardop gehuild heb; maar dat moet dan haast wel. Het was in Groningen, ik sliep in het balkonkamertje. Daar ging de deur open en kwam ze vragen naar wat er was. Ze dacht minstens dat ik in verwachting was of zo, heel iets ergs. En ik was gewoon gesommeerd om nog eens naar Den Haag te komen.

Ging het wellicht om een toelatingsexamen voor de logopedie-opleiding?

Ja

Ah, dan is het te plaatsen. Zij vroeg wat er was. Hoe ging het toen verder?

Nou, ze was helemaal opgelucht dat er eigenlijk niets aan de hand was.

En wat zegt dit over dat bredere kader van uw betrekkingen met uw moeder?

Dat er geen echt verdriet mogelijk was, je hoorde altijd dankbaar en blij te zijn.

In dit verband nog iets over mijn moeder. Ik was een kleuter en ik kreeg een pop, zo'n celluloid-pop met draaiend hoofd en extremiteiten. Ik was jarig en mama had de halve nacht – misschien wel de hele – poppenkleertjes zitten naaien. Maar ze gaf er ook een naam bij. Volgens haar stond in de nek van de pop 'Orpa' en zo heette ze dus. Andere poppen heetten Lotje of Beppie, die van mij had een bijbelse naam en nog wel op haar rug. De dochter van Naomi, leerde ik later, Orpa, keerde haar schoonmoeder de rug (of de nek) toe. Ik ben daar wat magisch mee omgegaan later. In ieder geval heb ik het voorval steeds meegedragen. Met die pop heb ik eigenlijk nooit gespeeld.

Nog iets over mijn moeder, iets fijns. Ik mocht mee op het kerkorgel als mijn moeder solo zong: 'O Kerstnacht, schoner dan de dagen', 't En zijn de Joden niet, heer Jezus die u kruisten'. Van bovenaf zag ik de gemeente luisteren naar mijn moeder. Mijn broertjes mochten niet mee, maar ik wel. Ik kan er wel van huilen.

Uw moeder had een heel nadrukkelijke godsdienstige inslag, maar dat geldt ook weer voor u, hè?

Jazeker, jazeker, in veel sterkere mate nog. Ik wil er alleen niet mee te koop lopen, zoals zij dat deed. Zij dacht dat dat zo hoorde, dat dat moest, altijd met iedereen evangeliseren en zo. Ik schaamde mij daarvoor.

Dus niet zozeer de intensiteit van haar godsdienstigheid, maar meer de manier waarop zij daaraan vorm gaf, ermee naar buiten kwam tegen de medemens?

Ja. Als tante Lucie en tante Bep, de dochter van tante Lucy, hier logeerden, dan moest ik ook meeëten, want dat kon ik mooi voorgaan in gebed en uit de Bijbel lezen of een gezang lezen. Want die mensen waren niet kerkelijk. Daar gruwde ik van. Dan werd ik ingezet als een product van haar opvoeding.

Hoe kwam ik op de keuze om logopedie te doen?³⁷ Dat was een noodoplossing. Ik wilde zang studeren. Ik heb daartoe de ronde gemaakt en ik zou toegelaten kunnen worden aan het conservatorium in Amsterdam. Maar, dan moest ik zelf de studie betalen. En de kamerhuur. En ik zou dan ook nog een instrument moeten betalen en leren bespelen. Het ging mij om het zingen. Mijn ouders gaven al geld genoeg uit aan de studie van Jacob en Jelle. Hoewel Jacob een beurs van militaire dienst kreeg en Jelle een van de Gereformeerde Kerken. Daar zijn ze wel zo gauw mogelijk weer uitgegaan; zodra het mogelijk was, heeft Jacob zich uitgekocht. Jelle heeft in Kampen gestudeerd en ik hoefde dus niet te studeren. Dat wil zeggen, in die zin dat ze daar geen geld aan gingen investeren.

Dat was omdat u een meisje was?

Ja. Toen dacht ik logopedie is een stuk makkelijker. En dat is dan alvast een onderdeel, dan heb je alvast een aantal vakken die bij zang ook terug komen.

Maar dat financiële aspect speelde toch ook daarbij? Een studie logopedie kostte ook geld en al helemaal als dat gepaard ging met een keuze voor Amsterdam als studiestad. Waarom was dat?

---

³⁷ Vraag 6: Hoe kwam u tot de keuze logopedie te gaan studeren? Heeft u ooit spijt van die keuze gehad? Waren er andere beroepen dan dat van logopediste die uw belangstelling hadden?

Nu, ik heb Amsterdam niet als *studiestad* gekozen. Het was de keuze van mijn vader dat ik naar Amsterdam ging en dat trof me goed omdat Jan in de Oranje-Nassau-kazerne in dienst was, onder de wapenen. Mijn vader had mij in Groningen gedacht op het kantoor van Enzico, een verzekeringsmaatschappij. En erger kon ik mij niet voorstellen, maar het vooruitzicht dat het hele kantoor naar Amsterdam werd verplaatst, maakte dat ik mij daarin wel kon vinden.

U zag Amsterdam wel zitten, met de vrijheid die daarmee gepaard zou gaan?

Ja. En zo had ik toen een baan en daarmee een inkomen en kon ik een studie betalen.

Want logopedie was een deeltijdse studie? Zo studeerde men in die tijd: een baantje op kantoor en daarnaast dan een HBO-achtige studie?

Ik werkte door de week op kantoor en in de weekeinden had ik college. De weekenden zat ik in het Wilhelmina gasthuis de lessen logopedie en akoepedie te volgen van professor Grewel, de vader van Annemarie Grewel. Een prachtige man. Het eerste college dat hij gaf vond ik daarom zo mooi omdat het helemaal in mijn straatje kwam. Kinderen, zei hij, die moest je laten kwispelen. Niet ze met de staart tussen hun poten ergens hun mond laten houden. Je moest ze laten kwispelen.

Weet u nog wanneer u naar Amsterdam bent verhuisd en met de studie bent begonnen?

Daar ben ik heel slecht in. Bij al die dingen denk ik: dat staat wel ergens. Ik heb een bul. Al die papieren zitten in het geldkistje, ook de tentamina die Jan heeft gehaald. Daar staan die jaartallen in, die kun je later wel in de tekst schrijven.

Zang was mijn eerste wens, maar van de logopedie heb ik nooit spijt gehad. Want ik heb dat opgevat als een opleiding in de logos, het woord, en dat kon ik immers met hoofdletters ook toepassen, het WOORD. Johannes 1: 'En het woord was God'. Daar was ik eigenlijk altijd al mee bezig, met de Logos met een hoofdletter. Van kindsbeen af ben ik met verdiept geloofsdelen bezig geweest. Ik heb ook altijd gedacht dat wat ik niet snapte, dat ik dat later wel zou opzoeken en uitzoeken. Ik vond dat er heel veel was, wat niet te pruimen was; dat wilde ik ook vereffenen. Ik wilde het anders lezen en ik ontdekte hoe langer hoe meer fouten en karikaturen. Zodoende vond ik die logopedie een leuke instap voor dat uitzoeken en het woord voeren en zo.

U ontdekte steeds meer fouten in bijbelvertalingen of in hoe mensen met elkaar omgingen?

En hoe we op school Bijbelse Geschiedenis kregen. En hoe het in de kinderboeken beschreven stond. Dat kon niet waar zijn. Ik ben – nu loop ik er helemaal op vooruit – hoe langer hoe kritischer geworden en ik heb het idee dat ik een heleboel zelf weet. Vanuit mijzelf kan ik verkondigend bezig zijn, op een manier die vroeger niet kon.

Dat hebben het leven en uw studies u geleerd? U bent uiteindelijk als theologe aangespoeld. Daar was indertijd geen sprake van, een theologische studie?

Sprake nog niet, maar ik ben wel altijd met Berkhof³⁸ bezig geweest en heb dat soort boeken gelezen. Voorzitter van de meisjesvereniging. Maar, zoals ik zei, het werd me niet altijd overal in dank af genomen. De eerste jaren na

---

³⁸ Hendrikus Berkhof (1914-1995) vooraanstaand Nederlands theoloog. Zijn boeken waaronder 'Christelijk geloof' en 'Christus en de zin van de geschiedenis' vonden brede verspreiding en bespreking.

Uppsala³⁹ – en dan slaan we een periode over – kreeg ik alle zes predikanten uit de redactie van de Groninger Kerkbode over me heen als ik over feminisme ging schrijven. En in Uppsala heb ik een eerste ontmoeting gemaakt met een vrouw in een rolstoel die het woord vroeg in die heel grote vergadering en zei dat het zo niet langer kon want vrouwen zus en zo. Dat heb ik waargenomen en vanaf dat moment ben ik erover gaan lezen.

Vrouwen zus en zo, u bedoelt dat de vrouw de plaats die haar toekwam werd ontzegd?

Ja.

Het feministisch protest, de emancipatiewens?

Ja, dat heeft zij daar klip en klaar onder woorden gebracht. Ik krijg er nou nog kippenvel van.

Kunt u zich haar naam herinneren?

Nee, dat staat wel ergens [vrolijkheid] *Ik wist dat dat zou komen!*

Dan de vroege herinneringen aan mijn vader.⁴⁰ Hoe heeft u Jan Renger Harryvan leren kennen?

Op de lagere school, dat weet je. En hij kwam bij ons - ons is in dit verband Jelle en ik en ons buurjongetje Joop Kruger – in het opleidingsklasje voor de middelbare school. Want dat was toen niet gewoon dat je naar de middelbare school ging. En als iemand ergens heen ging, ging hij naar de MULO. Daar kwam

---

³⁹ Moeder woonde de vierde Assemblée van de Wereldraad van Kerken bij in de Zweedse stad Uppsala, 4-20 juli 1968. Een ervaring die haar ook naar eigen zeggen diepgaand zou beïnvloeden. A.G.H.

⁴⁰ Vraag 7: Heeft u vroege herinneringen aan mijn vader? Hoe heeft u hem leren kennen? Kunt u vertellen hoe uw relatie met hem zich ontwikkeld heeft?

Jan Harryvan toen bij. Vanaf dat jaar kwam hij dagelijks bij ons spelen, omdat het bij ons veel gezelliger was dan bij hem. Hij was enig kind en hij woonde in een bovenhuis, dus wat viel daar nou te spelen. Bij ons kon je in en uit lopen voor en achter. En mijn ouders zaten toch samen op kantoor. Dus als je niet te gekke dingen deed, dan had je vrij spel.

En mevrouw Harryvan, uw latere schoonmoeder, vond dat ook wel in orde?

Nou, dat weet ik eigenlijk niet. Bij het ouder worden en toen Jan en ik verkering kregen – ik kan het beginpunt er niet van aangeven – als we door het Stadspark fietsten in een vrij uur - Ik heb sterk de indruk dat ik dit al verteld heb - dat hij zijn hand in mijn hand op het stuur legde. Toen zag zij dat aankomen en zij had het niet zo hoog van een dochter van een makelaar. Een makelaar, dat kon niet. Zij had bedacht dat ik in de Wierumermeer in een groot boerenbedrijf als hulp in de huishouding zou komen. Om daar het vak van huismoeder goed te leren.

Als u dan toch met haar zoon verder ging, dan moest daar nader geschoold worden.

Ja, daar kwam het op neer. En toen ging Jan ook nog rechten studeren met notariaat als bijvak. Toen heeft zij gedacht dat hij notaris zou worden. En haar overleden man werkte op een notariskantoor, in Slochteren en is toen ziek geworden. Daarop zijn ze verhuisd naar Alphen aan de Rijn – en daar is hij overleden.

Ach, ik dacht dat hij een schoolmeester was?

Nee, de hele familie is schoolmeester, van de Dijkstra's-kant. Maar niet van de Harryvan-kant. Hij was klerk op een notariskantoor.

En die studie, rechtsgeleerdheid met notariaat als bijvak, die had wel haar steun?

Ja zeker, dat was voor haar een stap omhoog in de samenleving.

Terugkomend op de verkering, wat vond u nou leuk in die jongen, in Jan Harryvan?

Oh dat was – daar komt het kippenvel weer – een *enige* kerel. Hij zag er altijd perfect uit en hij kon zo lekker *doorslaan*. Alsof hij al jaren student was. Gekheid maken met mijn broers. En ook op school. Maar hij was *heel* serieus met het huiswerk en met de studie. Mens nog eens aan toe. Als er proefwerken in het vooruitzicht waren dan gingen we niet fietsen, zal ik maar zeggen.

Een open enthousiaste geestige jongeman?

Ja. Bij het begin in Amsterdam was hij bij het dispuut Diogenes beland. Omdat hij in de kazerne Oranje Nassau al aan de studie was gegaan en daar al twee tentamens had gehaald, was hij ook een beetje ouder dan de studenten die aankwamen bij Diogenes, de eerstejaars. Die zagen hem meteen als een zorgend persoon. Hij moest achter de bar, zorgen dat de jonkies niet teveel dronken. Het zal wel gepaard zijn gegaan met gekkigheid. En dat heb ik na zijn overlijden het *meeste* gemist, dat we plezier maakten. Dat heeft ook wel gemaakt dat ik vrij serieus van inslag ben, maar ik heb altijd behoefte aan lol maken en zo en lachen.

Wat fijn dat mijn vader een man was die vrolijk in het leven stond en toch serieus kon werken.

Ja, en hoe heeft die relatie zich ontwikkeld? Je weet van de affaire met mijn opa, opa van der Veen, of weet je daar niets van? Ik heb het toentertijd altijd verzwegen, ook tegenover Jan.

Dat uw opa handtastelijk werd?

Ja. En dat heeft gemaakt dat ik een soort blijf-van-mijn-lijf-houding had. Iedereen moest van mij afblijven.

Ook die Friese boerenzoons die in dat gangetje een kusje probeerden te stelen.

En die broeder die in het ziekenhuis in de nacht mijn been onder de deken wilde brengen, die heb ik van me af *geschopt* werkelijk. Die man bedoelde het heel goed en ik slaap vaak met een of twee benen buitenboord. Dat was nog in het heel oude RKZ aan de Hereweg.⁴¹ En je vader, dat kun je wel uitrekenen – ik heb drie kinderen gebaard, die zijn niet vanzelf ontstaan – die heeft dat heel zorgvuldig, *heel* zorgvuldig losgeweekt zodat ik weer in lichamelijk contact ging geloven en dat ik daar liefde in kon vinden. Dat het niet alleen maar was, wat mijn opa bedoelde.

Ik denk dat ik wel begrijp wat u bedoelt. Hij heeft die angst gedemonteerd. U had het fijn met mijn vader? Als man en vrouw? En ook de fysieke kant?

Heel fijn, heel fijn. Ik zit even te bedenken wat het fijnste was. We waren *heel* erg op elkaar ingespeeld. Voelden elkaar aan. Maar het was maar kort, hè. Het was maar kort, vijf jaar. Hij was ook trots op jullie. En ik had wel twaalf kinderen willen hebben. Daar lachte hij altijd om. ‘My old rabbit’, zei hij dan.

---

⁴¹ Het Rooms-Katholieke Ziekenhuis (RKZ) aan de Hereweg in Groningen.

Hij noemde u een konijntje! Ja dat was wel fijn geweest, meer broers en zussen. Heeft u er wel eens over nagedacht hoe uw huwelijk met mijn vader zich zou hebben ontwikkeld als hij niet dat auto-ongeluk had gehad?

Ja, dat kwam heel vaak in mijn gedachten. Dan kon ik dat dempen door om me heen te kijken, bij voorbeeld naar mijnheer Pluijter⁴², en dan dacht ik: nou, wie weet hoe hij door de omstandigheden ook ouderwets was geworden. Misschien was hij wel vrijgemaakt⁴³ geworden. Ik weet het niet. Daar ben ik van vrijgebleven!

Precies, want daar is wat op elkaar gebotst in die huwelijken van uw generatie. Daar is massaal echtgescheiden.

En dan heb je tegenwoordig ook nog het onderscheid echtscheiding en vechtscheiding. Daar heb ik allemaal niet mee van doen gehad.

Ik heb hier nog een aantekening in mijn handschrift staan die ik nu niet meer kan plaats, bij de vraag 'Wat zijn uw hartstochten en passies?'⁴⁴ Daar heb ik achter staan met een pijltje 'Naar Spanje' En dat is *helemaal* geen passie van mij. [vrolijkheid]. Ik weet echt niet waar het op slaat.

Is het misschien iets met Sinterklaas geweest?

Ja, dat zal wel moeten. Dat opa zei: 'Dat fietsje van jou, dat komt uit Madrid'. Dat fietsje dat altijd onder de kapstok stond, jouw fietsje. Maar dat was niet mijn passie. Waarom daar Spanje staat, dat weet ik niet meer. Ik heb mijn

---

⁴² Van de familie Pluijter uit de Mozartstraat in Groningen.

⁴³ Lid van de vrijgemaakt gereformeerde kerken, een kerkgenootschap voortgekomen uit een afscheiding van de synodaal gereformeerden in 1944 met een roep van (nog meer) dogmatische rechtzinnigheid.

⁴⁴ Vraag 8: Wat zijn uw hartstochten en passies in het leven geweest? In hoeverre heeft u ze kunnen realiseren?

passies niet volledig kunnen realiseren. Ik heb al in ander bewoordingen gezegd dat ik hartstochtelijk veel van de kinderen hield. En mijn passie is het lezen en zingen.

Het gedrukte woord. U bent altijd een enorme lezer geweest.

Er kwam een man aan de deur die de woonkamer binnenkwam en zei: 'Oh, heeft mevrouw er een lectuur bij?' Die dacht dat ik boeken of tijdschriften uitleende.

Wat heeft u niet kunnen realiseren? Dat droomhuis aan zee? Het koetshuis van Huize Gelria?

Ja, dat huis in Friesland. Aan het IJsselmeer. Of bedoelde je dat niet? Nee, dat is niet doorgegaan. Maar er zijn zoveel dingen niet doorgegaan. Wat achteraf bekeken ook niet zo erg was, dat het niet doorging. Want ik had wel meer bevestigingen.

Kunt u nog eens een voorbeeld noemen?

Ik weet nu niet meer of ik dat al verteld heb, dat van die dokter in Amsterdam. Die mij een dik boek meegaf met allerlei beroepen erin.

Ja, dat heeft u verteld.

Ik wilde van alles worden. Schrijfster wilde ik ook worden; en laat ik nou een boek geschreven hebben. En ik heb ik weet niet hoeveel artikelen geschreven. Mappen vol. Eerst was dat alleen op vrouwengebied, maar dat verschoof echt langzaam maar heel zeker naar godsdienst.

Ze hebben me nooit gevraagd om ouderling of zo te worden. Terwijl er wel vacatures waren. Er werd ook gebeden of die vacatures toch maar met vrucht vervuld mochten worden. Maar niemand kwam naar Bachkade 6 om mij eens

te vragen. Ik had het wel graag gewild. Ik heb het overwogen, om mij aan te bieden. Maar ik dacht, ze willen mij niet, want ze vinden mij te moeilijk. Met mijn taal in de Kerkbode sprong ik wel eens te vlug over iets heen. Tja, associëren, ik dacht dat ieder mens dat kon. Maar dat is niet zo. Een keer heb ik op het podium gestaan, ter nagedachtenis – beseft ik nu – aan Jan, want Jan zat in de bouwcommissie van de Ark⁴⁵ en hij kende de binnenkant van de Ark al voordat die er echt stond. Toen de kerk er echt stond zou ik een keer uitleggen, wat het allemaal betekende. Ik vertelde: die zuilen, dat zijn de tien geboden, waartussen wij ons leven proberen te leven. En die tros met lampen is de wolken- en lichtkolom op onze woestijntocht. En dit is het doopvont ten teken van de doop in de Jordaan. Enzovoort, enzovoort, ik kon niet ophouden. Want ik wist het. Die wand, weet je dat die wand bestaat uit bijna gewone stenen van het type waar een huis van wordt gebouwd. Met aldoor één een eindje naar voren. En dan de volgende een eindje naar voren. Ik legde uit dat dat betekende dat we allemaal in principe gelijk waren voor God, maar dat je wel het licht ook aan anderen moest gunnen en dat het nu eens op die scheen en dan weer op een ander. Vervolgens op die generatie, enzovoort. Ik had er niet de minste moeite mee om daar verband in te leggen. Toen ging er opeens een heel grote vrouw staan die door de kerk heen riep: ‘Wilt u alstublieft ophouden met deze onzin?’ [vrolijkheid]

Die kon u niet volgen in uw associaties en interpretaties?

Nee, ik heb haar verbaasd aangekeken en ik heb het afgerond. De rest was het niet met haar eens, want ik kreeg wel degelijk applaus.

---

⁴⁵ Kerkgebouw van de toenmalige Gereformeerde Kerk Groningen – Helpman, ontworpen in 1962. De daadwerkelijk bouw op de hoek van de Helperbrink en de Haydnlaan te Helpman vond plaats in 1963. Voordien kerkten de gereformeerden in Helpman in een gebouw op een binnenterrein aan de Coendersweg.

Maar de symbolische betekenis, de symbolische bedoeling van iets uitleggen, dat is toch wel iets anders dan vrij associëren. Men kon u niet volgen in de associatie, zei u.

Nee, maar als ik het uitlegde, dan kon je toch wel denken van ‘hé, ja’?

Laten we doorgaan naar de volgende vraag.⁴⁶ U heeft haar voor een gedeelte al beantwoord. Afkeer en hekel. U heeft gesproken over uw afkeer van gewelddadige geschillenbeslechting. U heeft gesproken over uw weerzin jegens dat afschuwelijke opdringerige gedrag van uw grootvader.

Maar ik had ook de pest – en nog – aan formulieren [vrolijkheid] daar krijg ik buikpijn van. Vreselijk vind ik dat, al die gekke papieren. Ik had nu weer een tevredenheidsonderzoek van de GGD in Groningen. Ik heb het vanochtend bij de vuilnis gedaan, het is alweer opgehaald. Daar doe ik niet meer aan mee. Er worden daar zulke mensonterende vragen gesteld. Zo stom, die kun je niet aan iedereen stellen. Dus daar heb ik de pest aan. Maar waar ik nog meer een hekel aan heb, is aan geldzaken. Daar zit een angst onder dat ik bang ben verkeerd met geld om te gaan. Ik hoor Bonnie⁴⁷ daar de laatste tijd niet meer zo over, maar een paar jaar geleden nog wel, dat ik teveel weggeef. Nu klinkt dat mijzelf niet afkeurenswaardig in de oren, maar het kon wel zo zijn dat je er veel *slimmer* mee om kon gaan. En dat deed ik niet.

Dat heeft u nooit geïnteresseerd. De beste beleggingen en dergelijke

Nee, en nu valt me weer wat te binnen. Dat Leo eens met het voorstel is gekomen: zullen we samen een cursus gaan volgen over geldzaken. Daar is

---

⁴⁶ Vraag 9: Waaraan had en/of heeft u een zo grondige hekel of afkeer dat u het verre van u heeft gehouden of pogen te houden? Is dat verre houden altijd gelukt?

⁴⁷ Dr. Bonnie Zijlstra, vriendin van moeder. Meedenker over de financiën.

nooit van gekomen, maar het was *zijn* voorstel. Dus hij heeft ook gevoeld dat ik er niet goed mee omging. Of niet goed mee durfde omgaan. Maar dat hij er ook zelf niet zo veel sjoege van had.

U sleepte wel altijd alles – over formulieren en geldzaken gesproken – overal mee naar toe. U had enorme handtassen en daarin resideerde dan, u noemde dat, ‘mijn geweten’. Dat was een heel grote portefeuille waarin zich dan, bij voorbeeld, de groene kaarten van een auto van jaren geleden nog bevonden.

En een keer heb ik het verzoek gekregen van iemand die later beroemd is geworden in Amsterdam, de naam weet ik niet meer, die vroeg mij om de materialen die ik had verzameld over kinderavondmaal. Dat was inderdaad ook een heel grote tas vol. Met niet alleen de ter zake doende stukken maar ook de kladjes met wat mijn belevingen erbij waren en alles en alles daarbij. Heb jij die tas toen niet mee naar Amsterdam genomen?

Om aan die betrokkene te geven? Dat kan goed het geval zijn geweest.

En nu voel ik dan wat schaamte dat ik dat niet wat beter heb kunnen ordenen. Maar ja, ik verdronk daarin, in die papieren. Papieren in algemene zin, dus ook in deze.

Ja, dat ben ik wel met u eens; dat is u wat boven het hoofd gegroeid.

[vrolijkheid] Maar goed, die sanering heeft plaatsgevonden. U zit hier nu piekfijn. Dat verzoek kwam omdat u zitting had genomen in een commissie van de Gereformeerde Kerk ter bestudering van de mogelijkheden tot het kinderavondmaal?

Nee! Het wonder was gebeurd, ik was uitgenodigd voor een generaal deputaatschap. Dus van de *landelijke* kerken. Over het punt van

kinderavondmaal. Daar ben ik toen over aan de studie geweest en heb ik over geschreven. En zo had ik er allerlei paperassen over verzameld.

En dat heeft geresulteerd in een rapport, of een aanbeveling?

Inderdaad. Maar met 'Het wonder was geschied' bedoelde ik, dat ik gevraagd werd. Voor dat deputaatschap. Een deputaatschap is een kerkelijke commissie, als je daar zitting in hebt, ben je gedeputeerd door de synode.

Misschien kunnen we doorgaan naar een heel grote vraag waarop eveneens het antwoord al gedeeltelijk heeft geklonken. De vraag naar de rol van godsdienst in uw leven.⁴⁸ Van heel jongs af aan.

Het heeft een allesbepalende rol gespeeld, een allesbepalende rol.

Kunt u dat nog wat toelichten?

Ik kan geen dingen buitensluiten. Het hoort er allemaal bij.

Het hoort bij alles. Godsdienst hoort bij alles en alles hoort bij Godsdienst?

Ja. En alles staat met elkaar in verband.

Is dat wat u bedoelt met de 'heelheid van de schepping'?

Ja. Ja, dat ontdek ik nou ook weer, nu ik met Jona bezig ben. Ik ben al vijftig jaar met dat Bijbelboek Jona bezig. Niet altijd even hevig, maar nu komt het ineens naar voren. Jona wordt gezien als een domme luie ongehoorzame profeet, terwijl hij juist geweldig goed bezig is geweest. Heel goed; hij overlegt het met God. Hij legt het bij God voor op de tafel neer. Hij loopt er niet voor weg, hij duikt erin. Hij levert de voorgeschiedenis van het lijden van Jezus – drie dagen

---

⁴⁸ Vraag 10: Wat voor rol heeft Godsdienst in uw leven gespeeld?

in de duisternis – en hij is ook uitgespuugd, enzovoort. Dat heb ik al gezegd: dat is nu aan de orde. Als ik vroeger wat vond, dacht ik: dat zoek ik later wel eens uit. Als ik groot ben. En dat ben ik nu aan het uitzoeken.

Het godsdienstige van uw moeder, van mijn grootmoeder, heeft u – vooral aan het eind van haar leven – als excessief ervaren. Als al te gelovig.

Nee, ik heb geleerd het woord gelovig goed te gebruiken. Dat wordt allerwegen verkeerd gebruikt. Geloof is niet een pakketje. ‘Geloof jij?’, als ik zulk soort vragen krijg, denk ik: hou op.

‘Ja, daar geloof ik wel in’, zeg ik dan, dat van u geleerd hebbende. ‘Daar heb ik wel fiducia in.’ Nee, dat zaad is zeker niet op de rotsen gevallen, maar bent u nu nooit beducht geweest dat diezelfde excessieve – nu laat ik het dan zo zeggen: godsdienstigheid – dat u daar zelf slachtoffer van zou worden, dat u daar zelf aan zou gaan laboreren?

Zo nu en dan kom ik het in de boeken tegen en ook in de tijdschriften van nu. Dat we het wel weer op de markt zouden kunnen brengen, een beetje. Langzamerhand eens wat duidelijker, er voor uit komen. Daar lees je nu weer over. Ik was een keer op een studiedag op de universiteit. We zaten er na afloop aan de maaltijd, waarvoor we zelf het brood hadden moeten meenemen. Toen is het mijn voorstel geweest om te bidden, aan het begin. Dat wil zeggen met de Joodse *beracha*. ‘Nou gaat uw gang’, zei men. Dus dat heb ik toen gedaan, daar. Het Jodendom, daar ben ik indertijd aan begonnen en dat heeft zich zo onvoorstelbaar uitgebreid. Een hele plank in de boekenkasten gaat over het Jodendom.

Het Joodse geloof in het bijzonder?

Ja

Daar heeft u zich intensief mee bezig gehouden, hè?

Ik had dus een terecht ongeloof toen ik jong was over wat mij gepresenteerd werd. Ik heb de karikaturen herkend. Dat klinkt eigenwijs, maar het is *waar*.

Dat heeft u ook kunnen rechtzetten met behulp van uw latere studies?

Ja. En ook wat nu dan aan de orde is, die profetenrol uitzuiveren. Dat het er niet alleen om gaat, dat je de toekomst voorspelt. Helemaal niet, in de eerste plaats. Misschien komt er wel eens een keertje per ongeluk bij. Het gaat erom – toen tenminste - dat je met je eigen woorden en daden het volk op een hoger plan brengt en ze vertrouwen weet te geven. Nu ja, eigenlijk moeten we allemaal profeten zijn.

En van die grote dilemma's⁴⁹, dan hebben we bij voorbeeld over het intrekken hier en het verlaten van de Bachkade. Het *was* een ei, dat ik moest leggen. Ik heb het onder een zekere gelatenheid beredeneerd, dat het waarschijnlijk het verstandigste zou zijn. Maar ik heb er geen spijt van. Dit is een soort paleis.

Maar was er dan een alternatief? Bij een dilemma moet men een keuze maken. Er hoort dan een keuze-element te zijn.

Nou we zijn er druk mee bezig geweest, of we de Bachkade zouden verbouwen. En dat zou heel duur geweest zijn. Dat was het enige aan die kant van het dilemma. En we hebben ook wel in Friesland gekeken. En ik ben met Bonnie op sjouw geweest in de stad, huizen bekijken. Maar dan ging het toch allemaal om het verlaten van de situatie op Bachkade 6. Dat is gewoon een gevleugeld woord geworden: Bachkade 6.

---

⁴⁹ Vraag 11: Heeft u in uw leven voor grote dilemma's gestaan? Heeft u adequate oplossingen ervoor gevonden?

Uw voordeur daar is met de glas-in-lood-panelen behouden door de nieuwe bewoners. Akkoord moeder, dank u wel voor al deze ervaringen die u met mij heeft willen delen.

Groningen en Amsterdam, februari – juli 2014, versie A.G.H, 8 juli 2014

Bijlage: vragen Harryvan aan zijn moeder Minke Harryvan – van Loon, februari 2014

Dag moeder,

Lange jaren geleden vertelde u een jeugdherinnering die speelde tijdens de oorlog. U moest in uw schooltas een zetsel voor een pamflet van de illegaliteit ergens in de stad naar toe brengen. Omdat het loden geval best zwaar was, kostte het u inspanning om onschuldig met uw schooltas zwaaiend uw doel te bereiken. Toen al dacht ik: ik zou best graag eens met moeder over haar jeugd en oorlogsherinneringen spreken.

Vandaar, een eerste set vragen betreft uw vroege herinneringen. Als er punten zijn die u zich niet herinnert of waar u niet op in wenst te gaan, begrijp ik dat volledig.

1. Kunt u wat vertellen over de verhoudingen vroeger in het gezin en de opvoeding die u genoot? Waarden en taboes die bijgebracht werden? Gezagsverhoudingen? Was u een gelukkig kind? Herinnert u zich de verhuizing van Harlingen naar Haren en Groningen? Wat waren de aanleidingen tot deze verhuizingen?
2. Hoe was uw verstandhouding met uw oudere broer Jacob en uw jongere broer Jelle? Kon u goed met elkaar overweg of was er juist veel rivaliteit? Hoe waren de schoolprestaties en was het evident dat u alle drie naar het gymnasium zou gaan?
3. U was, als ik het wel heb, negen jaar oud toen de oorlog uitbrak. Heeft u een herinnering aan die Meidagen van 1940? Had het begrip 'oorlog' inhoud voor u destijds? Vertelt u mij wat u weet over de

verzetsactiviteiten van uw vader, mijn opa. Weet u de juiste toedracht van het oprollen van de verzetsgroep (er zou verraad in het spel zijn geweest)? U bent door de Duitsers ondervraagd in het Scholtenhuis aan de Grote Markt. Vanwaar (vervolgens) de vlucht naar Friesland, of was het geen vlucht?

4. Waar heeft u de bezetting in Friesland doorgebracht? Had u tijdens dat verblijf contact met vader en moeder en uw broers? Wat betekende het verblijf in Friesland voor uw schoolprestaties; ging u daar naar school? Hoe bent u na de bezetting (of eerder?) in Groningen terug gekomen? Hoe was het wederzien met uw vader? Wat heeft – terugblikkend - de oorlog voor u in uw verdere leven betekend?

Daarnaast leven er wat algemene vragen over wat het leven u gebracht en geleerd heeft. Vanuit een algemene biografische interesse in mensenlevens in het algemeen, en dat van u in het bijzonder. Uiteraard zwijgt u ook bij deze vragen als u een onderwerp minder geschikt acht.

5. Heeft u zicht op uw eigen persoonlijkheidsontwikkeling? Natuurlijk heeft u sinds uw meisjestijd een hele ontwikkeling doorgemaakt; in hoeverre heeft uw persoonlijkheid daarbij een transformatie doorgemaakt. Bent u bij voorbeeld ijveriger, liefdevoller, zelfverzekerder, vrolijker, idealistischer of socialer geworden of wellicht juist hun tegendelen?
6. Hoe kwam u tot de keuze logopedie te gaan studeren? Heeft u ooit spijt van die keuze gehad? Waren er andere beroepen dan dat van logopediste die uw belangstelling hadden?

7. Heeft u vroege herinneringen aan mijn vader? Hoe heeft u hem leren kennen? Kunt u vertellen hoe uw relatie met hem zich ontwikkeld heeft?
8. Wat zijn uw hartstochten en passies in het leven geweest? In hoeverre heeft u ze kunnen realiseren?
9. Waaraan had en/of heeft u een zo grondige hekel of afkeer dat u het verre van u heeft gehouden of pogen te houden? Is dat verre houden altijd gelukt?
10. Wat voor rol heeft godsdienst in uw leven gespeeld?
11. Heeft u in uw leven voor grote dilemma's gestaan? Heeft u adequate oplossingen ervoor gevonden?

Tot zover. Het is een hele bestelling, daar ben ik me van bewust. We zien wel hoever we er mee komen. Bovendien zijn er wellicht ook uwerzijds gespreksonderwerpen in te brengen?

Uitziend naar ons gesprek, met beste groet,

Uw zoon Anjo

Het gezin van Loon in 1947, v.l.n.r.: Lieuwe, Jacob, Minke, Jelle, Jeltje

Janna van Loon - Bolt

Over haar jeugdherinneringen,
familiegeschiedenis,
persoonlijke en professionele
ontwikkeling
en wat het leven haar geleerd heeft.

Bevraagd door haar neef

Anjo G. Harryvan

Groningen, 9 februari 2015

Groningen, 9 februari 2015. Een vraaggesprek met mijn tante Janna over haar levensherinneringen en familieherinneringen.⁵⁰ Tante, we kwamen zonet tijdens het voorgesprek te spreken over het begrip leedcultivering en haar tegendeel, het gegeven dat wij Noordelingen kennelijk te weinig geneigd zijn om te praten over wat ons aan psychisch ontregelende aangelegenheden overkomt. Die angstige ervaringen stoppen we weg en daar maken we een grap of een grol over. En dan worden we er vervolgens 's nachts door bezocht in onze angstdromen. Toen zei u: 'Dat heeft alles te maken met je jeugd en je verleden en je opvoeding.'

Inderdaad. De wereld waarin wij nu leven is zo totaal anders dan die van mijn jeugdjaren. In die tijd was het niet de gewoonte iets te vertellen over wat je voelde. Dat moest je gewoon voor je houden. Wat de oorlog met mensen heeft gedaan, ook dat is heel lang in de doofpot gestopt. Daar praatte je niet over. Dat had, zei men, niets te maken met het nu. Terwijl dat toch allemaal doorstroomt, niet alleen in mij maar ook nog in onze kinderen en misschien wel in onze kleinkinderen.

Was dat een algemeen taboe op het spreken over gevoelens, of alleen over negatieve ervaringen?

Vooraf negatieve ervaringen. Ik denk dat het heel erg te maken had met de rol van religie. In mijn herinnering was de rol van de religie zodanig dat ze een vaststaand gegeven was. Wat in de Bijbel stond, daar mocht je niet aan tornen. Daar mocht je ook geen vragen over stellen. Dat gold helemaal tijdens de oorlog. Ik herinner mij nog heel goed dat toen gedacht werd: Gereformeerden komen na hun sterven zeker in de hemel. Of Katholieken en Hervormden het zouden redden, was zeer de vraag.

---

⁵⁰ De vragenlijst bij dit gesprek vindt u achter deze transcriptie.

Toen ik 8 jaar was, heb ik het volgende verhaal opgevangen over de kerkscheuring binnen de Gereformeerde Kerken gedurende de oorlog. Een verhaal dat altijd in mijn herinnering is gebleven: Op een zondag hebben een aantal kerkgangers, die overgestapt waren naar de Gereformeerde Kerk artikel 31⁵¹, de kerkdienst verstoord door met een revolver de preekstoel op te gaan om de dienstdoende voorganger te verwijderen. Of dit echt gebeurd is weet ik niet.

Niets is ons kennelijk vreemd. Ook fanatisme niet.

Waar kwam dat fanatisme vandaan? Heeft u daar een idee over?

Onze ouders hebben onder andere ook de oorlog van 1914-1918 meegemaakt. Daarna ontstond er een diepe crisis, die zeker zijn sporen heeft getrokken in de cultuur. Misschien hebben angst en de zwijgcultuur onderhuids naar zekerheid gezocht.

Kunt u in het algemeen iets zeggen over het gezin waaruit u voortkwam? De waarden en normen die daar heersten? U noemde al de onaantastbare status van de godsdienst.

Zeker, het geloof was een gegeven. Je ging twee keer per zondag naar de kerk, of je nu zin had of niet. Ik kon daar in de namiddag onderuit komen door de tafel te dekken voor ons allen.

En het woord van vader en moeder was wet? Of had u ook wel recht op een eigen mening?

---

⁵¹ Een kerkscheuring in de Gereformeerde Kerken in Nederland leidde in 1994 tot de oprichting van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt. De afsplitsing vond plaats met een beroep op artikel 31 van de Dordtse kerkorde, als gevolg waarvan de nieuwe vrijgemaakte gereformeerden ook wel als 'artikel 31-ers' aangeduid worden.

In ons gezin was heel duidelijk het woord van vader en moeder leidend. Wij kinderen moesten ook altijd zwijgen tijdens het eten.

Bent u opgegroeid met een zeker standsbesef?

Er was inderdaad wel een verschil in stand. Mijn moeder kwam uit een redersfamilie. Dat was een heel chique familie. Mijn vader was vertegenwoordiger, hij kwam uit een schippersfamilie. Zijn ouders woonden in Zoutkamp. Zijn vader was visser. Als ik bij mijn oma in Zoutkamp logeerde, kwam er 's middags een zeiltje over de tafel om met elkaar garnalen te pellen. Dat kon ik als kind heel goed, ze daarna zelf opeten ging mij nog beter af.

Heeft dat standsverschil doorwerking gehad op de gezinsverhoudingen?

Ik denk het wel. De zussen van mijn moeder waren allemaal echte koninginnen. Als die kwamen werd het hele huis gepoetst.

En de bejegening van de familie van uw vader was dan soberder?

Dat waren vooral lieve en eenvoudige mensen.

Bent u opgegroeid hier in de stad Groningen?

Ik ben in Leeuwarden geboren. Voor mijn vierde jaar zijn wij naar Groningen verhuisd.

U heeft dan waarschijnlijk weinig herinneringen aan die Leeuwardse tijd?

Integendeel, daar heb ik nog wel een aantal herinneringen aan! Wat ik weet is dat we in een groot huis woonden. Mijn grootmoeder woonde daar ook. Zij was de moeder van mijn moeder en droeg een gouden oorijzer. Ze was ook altijd in speciale kledij, in een chique dracht gehuld. Ze woonde in een heel

groot huis op de eerste verdieping en wij beneden. Boven op de zolder waren nog drie slaapkamers en een grote zolder. Daar sliepen wij.

En oma – of Beppe – woonde daar dus tussenin. Nu we het daar toch over hebben, wat was de taal van uw jeugd? Was dat Nederlands of stadsfries of een combinatie?

Dat werd vooral Nederlands omdat ik hier in Groningen ben opgevoed.

U bent ook aan de Parkweg in Groningen opgegroeid?

Op nummer 33. Jelle's ouders woonden toen op nummer 111.

En daar heeft de oude heer van Loon, mijn grootvader, toen voor gezorgd?

Jazeker. We zijn daar in het voorjaar van 1940 komen wonen. Ik was toen net vier jaar. Mijn moeder was toen zwanger van mijn jongste zus Gerda. Zij is tijdens de eerste dag van de oorlog geboren, 11 mei 1940. Jelle's vader heeft toen gezorgd dat de dokter werd gewaarschuwd. Hoe weet ik niet.

Op een familiebijeenkomst onlangs van de van Loons moest ik wel lachen om de verhalen van je oom Jacob. Want hij vertelde over Jelle's vader en mijn moeder, dat die vroeger met elkaar hebben gescharreld. Het hoe en wat ervan weet ik niet, ik weet niet hoe het is gegaan. Maar Jeltje van der Veen is er uiteindelijk met die jongen van Loon mee vandoor gegaan. En zo is er altijd een haat-liefde-verhouding geweest tussen die twee, tussen mijn moeder en Jeltje van Loon. Dat ging dan met name over Lieuwe van Loon. En op de een of andere manier, toen ik verkering kreeg met Jelle, was mijn moeder daar helemaal niet blij mee. [vrolijkheid]

Wat een mooi verhaal, tante. Klaske Bolt was er niet blij mee, met uw verkering. En het waarom kunt u ons zestig jaar na dato in alle onschuld vertellen!

Ja, ik heb dan ook helemaal geen verwijt naar niemand toe. Maar ik wist niet wat ik hoorde toen ik Jacob het hoorde vertellen op die familiereünie. Jacobs moeder zei hem, vertelde hij: 'Voor die Klaske Bolt moet je oppassen. Die heeft het achter de ellebogen.' Ik dacht toen, hetzelfde heb ik meegekregen over jouw moeder. Mijn moeder zei precies hetzelfde als zij, maar dan over Jeltje.
[hilariteit]

En heeft dat verhaal ermee van doen dat u uit Leeuwarden naar Groningen verhuisde?

Nou, in zoverre dat Jelle's vader er voor heeft gezorgd dat wij in Groningen aan de Parkweg kwamen te wonen.

Was u gelukkig als kind?

Ik ben nu 79 jaar. Eerlijk gezegd weet ik me dat niet zo goed meer te herinneren. Vergeet niet dat de oorlog heel veel spanning veroorzaakte. Tijdens die periode ben ik vaak ziek geweest. Ik heb difterie, roodvonk, kinkhoest en geelzucht gehad. Daarmee redde ik toen wel mijn vader van het 'putje scheppen', zo noemden we dat in de oorlog. Putje scheppen hield in dat de mannen loopgraven moesten graven. De Duitsers waren namelijk erg bang voor besmettelijke ziektes. Wij moesten toen een groot papier op de voordeur plakken met daarop de naam van de besmettelijke ziekte.

Ik herinner mij dat ik in het begin van de oorlog vaak met een joods buurjongetje speelde. Op een nacht terwijl het heel donker was, alle elektriciteit was afgesloten, hoorde ik dat er auto's in de straat reden. De

volgende ochtend vertelden mijn ouders mij dat de Duitsers het joodse gezin hadden opgepakt. Daar werd later niet meer over gesproken. Natuurlijk had ik verdriet en miste ik mijn lieve vriendje dat zomaar uit mijn leven was verdwenen.

In de loop van de oorlog vorderden de Duitsers onze lagere school. Vanaf die tijd moesten wij als kinderen naar de Kraneweg lopen om naar school te kunnen gaan. Meestal ging ik samen met een vriendinnetje. Wij liepen dan langs het 'zwarte weggetje', een jaagpad langs het Hoornsediep. Dat was niet zonder gevaar, omdat dat een open vlakte was. We renden dan snel tot de het huisje van de spoorwegovergang die er toen was, waar je kon schuilen. Dan snel naar de sluisovergang en de Westerhaven, die toen nog vol boten lag. We gingen alleen 's morgens naar school, omdat er 's middags andere leerlingen kwamen.

U was een klein meisje tijdens de oorlog. Heeft u desondanks...

Ik heb juist veel herinneringen aan de oorlog. Het was een heel spannende tijd. De cultuur waarin we toen leefden, had vooral te maken met het feit dat je niet over angsten sprak. Je mocht eigenlijk niet bang zijn. Want de Here God die zorgde voor je.

Maar daar had u toch geen knopje voor? Liet angst zich zo wegbevelen?

Welnee, natuurlijk was ik bang! En mijn angst was dan 'Nou, het loopt niet goed af met mij, want nu is God ook nog boos op mij'.

Tsjongejonge, daar kun je als kind een trauma van oplopen.

Daar kun je inderdaad een trauma van oplopen. Maar ook van het volgende: Engelse bommenwerpers die naar Duitsland vlogen, gingen via het noorden

van het land. Je hoorde dan een lange tijd een zwaar gezoem. Soms vergisten zij zich weleens, door Groningen al voor Duitsland aan te zien. Dan doken de vliegtuigen in een keer omlaag en begonnen te schieten. Dan ketsten soms de kogels vlak naast ons neer terwijl wij buiten speelden. Door snel te schuilen onder het trappenhuis waren we weer even veilig. Dat waren meestal heel angstige momenten. Als dan het luchtalarm ook nog afging was het huilen compleet.

Bij het begin van de oorlog was u vier. Daar zult u wel geen herinneringen aan hebben?

Toch wel. Kort voor de oorlog, tijdens de mobilisatie, ging ik samen met mijn zussen naar het Stadspark. Daar plukte ik een handvol madeliefjes. Op weg naar huis werden de bloemen slap. Mijn zussen zeiden tegen mij dat ik ze maar in een put moest gooien. Zij tilden de deksel van de put op en juist toen ik de bloemen er in wilde gooien, lieten ze per ongeluk de deksel vallen. De wijsvinger van mijn linkerhand kwam er tussen. Ik mis nog altijd een stukje van deze vinger.

Ach tante. Nu, dat was wel een heel persoonlijk begin van de oorlog!

Ja, inderdaad. De put waarin ik mijn bloemen gooide, lag precies voor het huis van jouw oma. Zij heeft mij toen opgevangen. Later ben ik samen met mijn moeder naar de dokter gegaan. Ik moest een tijd met mijn hand in een mitella lopen. Nederlandse soldaten die we toen tegen kwamen vroegen me wat er was gebeurd. Ze dachten dat ik het eerste slachtoffer was van de vijandelijkheden.

[hilariteit] Het eerste oorlogsslachtoffer! Wat een mooie duidelijke herinnering. Dat uw zusters een putdeksel van gietijzer optilden, dat moeten kranige tantes geweest zijn.

Ja en ook weer niet, want ze konden de deksel niet houden. Wil je nog meer herinneringen horen?

Graag!

In de oorlog was alles op de bon. Hoe mijn ouders dat allemaal gered hebben is een raadsel voor me. Ook daar werd niet over gesproken.

Op een gegeven moment kwam mijn moeder op het idee om een hout gestookt fornuis aan te schaffen. Ons huis had beneden een voor- en achterkamer en een keuken. Boven waren drie slaapkamers, twee grote en één kleine. Mijn ouders gingen beneden in de achterkamer slapen, zodat we de achterste slaapkamer boven konden gebruiken als woon- en eetkamer. In deze slaapkamer stond ook het fornuis en een fiets op een stang waar we om beurten op moesten fietsen om wat licht te hebben bij het eten.

Een staande fiets om elektriciteit mee op te wekken?

Ja een fiets op een stang, weet je wel?

Ik sliep samen met mijn zussen op de voorste slaapkamer. Naast onze bedden stonden rugzakjes die mijn moeder had gemaakt van handdoeken. Op elk van de rugzakjes stond een naam. Zo stond alles klaar om te kunnen vluchten met schone kleren en ondergoed. In onze slaapkamer stond een lange smalle tafel. Als we naar bed gingen moesten we onze kleren in het donker heel netjes neerleggen op deze tafel. Zo konden we bij luchtalarm snel onze kleren in het donker vinden. Eerst onze sokken en ondergoed en dan de bovenkleren. In de

laatste oorlogsjaren werd het station vaak beschoten. Wij woonden er dichtbij. Op het station stonden veel munitiewagens dus het gevaar was groot. Twee keer hebben we op het punt gestaan dat we moesten vluchten. Dat waren angstige momenten. Ik was toen ongeveer acht jaar.

Ten tijde van de bevrijding woonde mijn grootmoeder uit Leeuwarden ook bij ons. Groningen werd straat voor straat bevrijd. Terwijl je het kanongebulder om de stad heen hoorde, was mijn vader niet thuis. Gelukkig kwam hij toch om een uur of vijf terug. We wisten dat de Canadezen eraan kwamen. Ik herinner mij goed dat er die avond Duitse soldaten door de brandgang achter ons huis liepen. Wij woonden naast die brandgang en om onze achtertuin stond een schutting. Wat ik heel angstig vond, was dat je boven de schutting alleen hun helmen zag en hun Panzerfausten, dat waren een soort wegwerpkanonnen die ze op hun schouders droegen. Later slopen ze door onze tuin. We hadden nog een olielampje aan, het was al donker. Ze riepen toen door de brievenbus 'Licht aus'. 's Nachts hebben we veel gierende mortiergranaten gehoord. De lucht om ons heen was helemaal rood van alle branden. Er werd ontzettend veel gebombardeerd en geschoten. Dat was het begin van de bevrijding, de strijd om de Paterswoldseweg. De volgende ochtend vroeg, het zal een uur of zeven, half acht, geweest zijn, denk ik, toen kwamen de eerste Canadezen. Die liepen in onze straat met de BS-ers⁵², de mensen van de ondergrondse, naar de huizen in de straat waar NSB-ers woonden. Die werden uit hun huizen gehaald. Dat ging door tot aan de Rabenhauptstraat. Daar hield het op. Tot zover waren ze gekomen. En toen mijn moeder de gordijnen open deed, stonden er Canadese militairen met mitrailleurs voor het raam. Dat was beangstigend. Zij werden later ingekwartierd in alle huizen aan de Parkweg. Bij ons twee stuks, met

---

⁵² BS-ers: leden van de Binnenlandse Strijdkrachten, de sinds het najaar van 1944 opgezette bundeling van de verzetsgroepen tegen de Duitse bezetting.

mitrailleurs. En boven en naast ons ook. Ik schulde in de paraplubak, dat kon toen nog: het was een langwerpige paraplubak in de gang achter een muurtje, daar kon ik net in, met mijn knieën omhoog. Voor mij zaten die twee soldaten in de vestibule met de voordeur open. Mijn andere familieleden schulden in de wc of op de trap en een gedeelte in de kelder. Ik zat op ongeveer drie meter afstand en kon de twee Canadezen horen praten.

U had verder geen contact met ze; het was niet zo dat uw moeder die jongens koffie bracht?

Welnee, koffie, dat hadden we al jaren niet meer. Op dat moment ging het er vooral om dat je een veilige plek had. Omdat er aldoor en overal werd geschoten. 's Middags om een uur of drie werd het stil. Er werd niet meer geschoten. Naast ons woonde iemand die deel uitmaakte van de ondergrondse. Die persoon sprak goed Engels en hij wist via de brandgang bij ons in huis te komen om vervolgens via de buitentrapp naar boven te gaan, naar de commandant van de Canadezen. De voorhoede van de Canadezen had namelijk het plan om zich terug te trekken, want de reguliere troepen, hun bijstand, die kwamen maar niet. Buurman van het verzet heeft toen de commandant weten te overtuigen om te blijven wachten. Om vijf uur kwamen plotseling de babytanks van de Canadezen. Die kwamen tot aan de Rabenhauptstraat, verder konden ze toen niet komen.

Ik heb nog iets vergeten dat ik wel heel belangrijk vind om te vertellen. Toen 's ochtends die voorhoede kwam, gingen de mensen ook allemaal naar buiten. Men dacht: O, we zijn bevrijd. Maar dat was niet zo. Want we hebben toen van 's morgens tot 's middags vijf uur in de vuurlinie gezeten. Dus zij die naar de overkant waren gegaan, konden niet meer thuiskomen. Die moesten bij andere mensen schuilen. Om een uur of negen reed er onverwacht een Rode Kruis-

auto langs. Die reed onze straat in en kwam vervolgens weer terug rijden. Die ambulance bleek van de Duitsers te zijn. De Duitse soldaat naast de chauffeur werd ter plekke voor onze ogen doodgeschoten.

In die Rode Kruis-auto?

Ja. Later bleek dat in het gebouw dat tot voor kort het Grafisch Museum was, een voormalige school op het hoekje van de Rabenhauptstraat, een aantal Duitsers zaten. De twee Canadese militairen die bij ons in de portiek zaten, zijn tijdens het vuurgevecht, al sluipend naar die school gegaan. Daar hebben ze met hun mitrailleurs die Duitsers doodgeschoten. Toen ze weer terug waren in ons huis – dat heb ik nooit vergeten – lachten ze. Dat lachen klonk vreemd. Als kind kon ik hun lachen niet begrijpen.

Dat was een demonisch lachen? Een angstig lachen?

Angstig. Ja. Dat lachen had echt met de dood te maken.

Dat was ook wel een angstig avontuur voor een meisje van negen, tante.

Ja, dat was zeker angstig.

Dat geeft misschien een bruggetje naar een meer algemene vraag. Als ik u vraag wat die oorlogservaringen voor uw verdere leven en denken en voelen hebben betekend?

De ervaring van de oorlog is nooit helemaal weggegaan.

Is het iets waar u dagelijks aan denkt? Of is het iets wat u bepaalde overtuigingen heeft meegegeven? Ik noem maar een voorbeeld: Mijn moeder heeft het jarenlang niet kunnen velen als ze iemand in uniform zag.

Ja, dat soort gevoelens heb ik ook wel gehad. Ik weet nog dat ik een keer logeerde in Julianadorp. De Duitsers hadden daar later – mensen die helemaal niets met de oorlog te maken hadden – de mooiste zomerhuisjes van allemaal, met namen als ‘Ogentroost’ en zo. En ik weet dat ik daar heel kwaad over was dat die Duitse toeristen daar die mooie huisjes hadden met zulke namen. Dat vond ik absurd.

Zoals ik al eerder vertelde, speelde religie in de oorlog een grote rol. Als er luchtalarm afging, kwamen de bovenburen bij ons schuilen. Mijn vader zei dan : ‘Denk erom, we mogen niet bang zijn. Nu de heidenen bij ons komen schuilen - omdat zij niet kerkelijk waren - moeten wij laten zien dat we op God vertrouwen’. Dat klinkt in deze tijd heel vreemd, maar tijdens de oorlog van 1940-1945 sprak en dacht men zo, ook binnen de kerken. Dat zegt veel over de traditie waarin mijn ouders toen leefden. Soms vraag ik me af: Hoe lang speelt zoiets door?

Van geslacht tot geslacht, als ik u zo hoor?

Misschien.

Leidt zo een benadering niet tot slachtoffergedrag? Anderzijds, wat u vertelt is wel herkenbaar. Mijn moeder noemt dat wel het ‘mooi weer spelen’. Zo van: wij christenen hebben al die angsten en sores niet. We hebben ze niet nodig, want wij hebben ons geloof.

Ja, precies.

En het is dan toch zo dat we ‘kracht naar kruis’ krijgen. Maar een kind het recht ontzeggen om bang te zijn, dat gaat wel heel ver.

Dat gaat dus heel ver, ja.

Als ik u zo vraag wat de doorwerking van de oorlog op uw latere bestaan is geweest, dan zijn het die herinneringen en daar heeft u zich misschien ook wel tegen afgezet? Bij voorbeeld in de manier waarop u uw eigen kinderen heeft opgevoed?

Ik heb mijn best gedaan om dat niet door te geven. Als kind heb ik tijdens de oorlog naast de ervaring van gevaar, ook geleerd gevaren te zien op onverhoedse momenten. Mijn dochters hebben mij regelmatig geconfronteerd dat ik soms teveel bezorgd was in de opvoeding.

Het zal voor u in de jaren zestig ook wel een merkwaardige vergelijking zijn geweest: de vrede en de welvaart waarin mijn generatie mocht opgroeien contrasteerden wel heel erg met die angstige jaren van uw jeugd.

Dat was inderdaad een groot verschil

Was u bang dat uw dochters verwend zouden raken door die voorspoed?

Welnee. Totaal niet.

Heeft u herinneringen aan de oorlog waar we het nog niet over gehad hebben en die wel belangrijk zijn?

Na de bevrijding is mijn moeder beschoten door Duitse soldaten die zich nog schuil hielden in een kledingfabriek achter ons huis. Dat gebeurde toen ze op het balkon de was op hing. Het was een schampschot, tegen haar slaap. Daar zijn we toen allemaal erg van geschrokken. Op de hoek van de Parkweg en de Rabenhauptstraat was een smederij. De Canadezen hadden daar hun tanks neergezet. Als kinderen liepen we daar vaak naar toe. We stonden dan voor het hek naar hen te kijken. Ik herinner me hoe groot wij de broden vonden die zij toen aten. Ze trokken toen wij daar voor het hek stonden een blik abrikozen op

sap open. Zo iets hadden wij nog nooit gezien en we keken ernaar met grote ogen. Ik mocht onverwacht binnen het hek komen. Terwijl ik bij een van de soldaten op de knie mocht zitten, hebben ze mij de helft van de inhoud gegeven. Dat was toen zo iets als de hemel op aarde.

Hoe was verder de voedselsituatie? Had u voldoende te eten tijdens de oorlogsjaren? Of was dat toch ...?

Het was krap aan. Mijn vader verdiende niet veel meer. Hij kon als vertegenwoordiger niet meer op reis. Dat was te gevaarlijk. Hoe mijn ouders dat toen allemaal geregeld hebben, weet ik niet. Daar werd niet over gesproken. Om aan hout te komen voor de houtkachel, ging mijn moeder bijna elke dag met een van mijn zussen naar het Stadspark om illegaal hout te kappen. Omdat de parkbrug de laatste jaren van de oorlog constant omhoog stond, moesten zij via het zwarte weggetje en de Paterswoldseweg lopen om in het stadspark te kunnen komen. In die periode was het vaak heel koud omdat er toen nog strenge winters waren. Op een slee sleepten ze dan het hout naar huis.

Na de bevrijding werden vrouwen opgepakt die zogenaamd met de Duitsers hadden geheuld. Ze werden kaalgeschoren en kregen grote hakenkruisen van pek op hun hoofd. Daarna moesten ze met fluit- en trommelmuziek in een optocht door de straten lopen. Als de muziek stopte moesten zij zich langzaam omdraaien, dan werd er geklapt en gejoeld. Ik herinner mij dat ik als klein meisje van 9 jaar dat alles niet kon begrijpen en mij verstopte achter de ligusterhaag. Ik durfde niet te kijken en huilde.

Dan toonde u tenminste gevoel. Dat mensen dat zo aan stonden te kijken; de haat moet groot zijn geweest.

Ja, oorlog kan ook dat oproepen.

Dank! U schetst een heel duidelijk beeld hoe een meisje tussen de vier en de negen jaar de oorlog heeft ervaren.

[Tante laat mij een foto zien van het centrum van Groningen ten tijde van de bevrijding] Kijk Anjo, zo zag de stad eruit.

Och, wat een kaalslag zeg. De ravage op de Grote Markt en bij de Stoeldraaiersstraat. Daar is toch aan het eind van de oorlog zwaar gevochten.

En hoe lang dat ondergronds kan doorwerken. In 1990 ging ik voor een jaar een studie volgen in Boston. Helaas heb ik die studie halverwege moeten afbreken . Op de dag van mijn verjaardag 16 januari ging ik met een van de studenten uit eten in een restaurant. Tijdens het eten kwam een ober vragen om stilte, omdat hij een belangrijke mededeling had. Hij vertelde toen dat de Desert Storm oorlog⁵³ was begonnen. Alle aanwezigen begonnen te klappen en luid te lachen. Het was het lachen dat mij brak en mij terugbracht naar het lachen van de Canadese soldaten tijdens de bevrijding van onze straat. Die avond heb ik gehuild alsof al mijn tranen de lange stilte moesten zuiveren. Dat niet alleen, ik beleefde alle angsten van de oorlog opnieuw. Omdat mijn klachten aanhielden, moest ik toen van de arts mijn studie afbreken. Met tegenzin ging ik terug naar huis. Anjo, jouw schoonzus uit Ierland Aideen zat toen ook bij mij in de groep. Jouw Margaret me dat later heeft verteld. Maar dat wist ik toen niet. Was jij toen al getrouwd? Dit was in 1990.

---

⁵³ De aanval van de Verenigde Staten van Amerika volgend op de bezetting van Koeweit door Irak in 1991. De aanvang van de tweede Golfoorlog van 1991-1992.

Nee, Margaret en ik zijn getrouwd op 27 mei 1994, nu twintig jaar geleden. U was in Boston vóórdat ik trouwde. En ik weet nog goed hoe op ons bruiloftsfeest in het Noord-Zuidhollands Koffiehuis in ons Amsterdam uw echtgenoot, mijn oom Jelle, in een prachtig nieuw velours jasje kwam aanzetten. Misschien kunnen we het tweede blok vragen adresseren, hoe u uw Jelle, uw latere echtgenoot heeft leren kennen?

Onze families kwamen bij elkaar, ook in de oorlog.

Had dat te maken met dat gemeenschappelijke Friese verleden?

Ja. Mijn moeder komt ook uit Harlingen. Ze was destijds bevriend met een zus van jouw oma. Een zus die overleden is aan TBC.

Dus uw moeder Klaske Tigchelaar....

Was bevriend met een zus van jouw Oma Jeltje.

En zo is het ook gebeurd dat mijn grootvader, de vader van Jelle, gezorgd heeft voor het huis aan de Parkweg? Vanwege die gemeenschappelijke banden uit Friesland?

Ja, ze kenden elkaar uit Harlingen. Ik heb jouw oom Jelle van kindsbeen af aan meegemaakt. Ik kan me nog zo voor de geest halen hoe ze als gezin naar de kerk liepen. Jelle's moeder had dan vaak een bontjas aan. Jelle was een heel sprieterig jongetje. Ik heb nog een foto uit die tijd. [Zoekt en toont een foto van de drie kinderen Van Loon].

*Die herken ik. Die heeft mijn moeder ook in haar slaapkamer hangen. Zij met haar twee broers en vader en moeder.*⁵⁴

En allemaal met de mondjes dicht. Zie je wel?

Aha! Maar was dat opvallend, dat Jelle's moeder een bontjas droeg naar de kerk?

Niet echt, ze was gewoon heel handig met naaien. Ze maakte veel van heel weinig. Bijvoorbeeld van die moffen waarin je je handen kon warmen. Dat zijn beelden van vroeger, die draag je dan mee. Haar handen in zo'n mof.

Waren de Van Loons anders dan de mensen in uw ouderlijk milieu?

Iedereen is anders, maar ik had toen geen termen om het te benoemen. Het waren verschillen die we accepteerden. Maar goed, ik kende ze al vanaf dat we heel jong waren en eigenlijk ben ik Jelle zo op die manier tegengekomen.

U speelde wellicht met en bij de kinderen Van Loon?

Nee, dat niet. Ik speelde daar niet als klein meisje; dat werd wel enigszins gescheiden gehouden.

Ik was net 17 jaar en Jelle 21 jaar toen we verliefd op elkaar werden. Dat zal in 1953 geweest zijn. Jelle werkte toen bij zijn vader op het kantoor en in die tijd heeft hij besloten het Avondlyceum te volgen. Na zijn diploma ging hij theologie studeren.

Jelle en ik hebben twee jaar verking gehad en zijn vijf jaar verloofd geweest. Dat ging zo in die tijd. Niet echt een aanrader! We gingen steeds meer van elkaar houden en trouwden in 1960.

---

⁵⁴ Zie het familieportret bij de aanvang van dit hoofdstuk

Waar is oom Jelle toen theologie gaan studeren?

In Kampen en niet in Groningen. Wellicht omdat de opleiding in Kampen goed bekend stond en toch niet ver weg was. In Kampen was een gereformeerde opleiding, dat heeft beslist ook een rol gespeeld. Terwijl theologie in Groningen wel heel nadrukkelijk hervormd georiënteerd was.

Kunt u zich nog de verhoudingen in het gezin van Loon herinneren, hoe men daar met elkaar omging?

Gedeeltelijk. Minke was toen al in Amsterdam. Jacob studeerde medicijnen in Groningen. Hij was een belangrijke figuur in de familie.

Waarom? Wat maakte Jacob belangrijk?

Ik denk dat hij altijd heel goed gevoeld heeft dat hij de oudste zoon was. Dat gaf bepaalde privileges. Ik denk ook dat het komt omdat hij langer een beschermde jeugd gehad heeft. In verhouding dan, hè? Ik bedoel, Jelle was ook nog jong toen de oorlog begon. Die was toen acht, negen jaar, toen de oorlog begon. En daarmee in een heel andere periode in je leven. Jacob was wat zorgelozer; hij had al vormende jaren achter zich. Ik denk dat dat een groot verschil heeft gemaakt. Niet omdat Jacob voorgetrokken werd of zo; het heeft juist met die leeftijd te maken, leeftijd die ontzettend belangrijk is gebleken.

Had mijn oom Jelle een goede verstandhouding met zijn vader en moeder?

Op zich wel, maar het was denk ik ook wel een gesloten verhouding. Ik denk dat Jelle in stilte last heeft gehad van wat er in de oorlog is gebeurd en daarna. Iedereen van het gezin is hier op haar of zijn eigen wijze mee omgegaan. Oma van Loon heeft altijd achter haar man gestaan.

Maar als ze zo achter haar man stond dan zou ze toch juist, zou men verwachten, het ook in woord en geschrift voor haar man opgenomen hebben? Of zweeg ze dan alleen?

Het enige wat ik daarover kan zeggen is dat ik het gevoel had dat zij zwijgend positie had gekozen. Ze stond achter haar man, maar zwijgend.

Heeft u herinneringen aan de inval bij de van Loons tijdens de oorlog?

Je moet niet vergeten wat ik daarvan weet is wat Jelle mij daarover heeft verteld. Hij wilde het ook op schrift stellen, maar daar is hij jammer genoeg niet meer aan toegekomen. Maar wat ik van Jelle gehoord heb, is – en Minke vertelt een ander verhaal – dat bij die inval Jelle een aantal uren in zijn slaapkamertje onder schot van een SS-er of een Duitse soldaat geweest is. Dat er beneden geschreeuwd en gemarteld werd en dat er iemand buiten doodgeschoten is.

Volgens mijn moeder werd in het zijkamertje gemarteld. Daar hebben ze toen na afloop het bloed van de muur moeten wassen. Dat iemand doodgeschoten zou zijn, daar heeft ze geen positieve herinnering aan. Wel dat het hele gezin op de vloer moest zitten van het raam af en daarbij onder schot gehouden werd. En dat ze toen tot afgrijzen van haar familieleden wijzend op het pistool van de gijzelnemer vroeg: 'Is dat een echte, mijnheer?'. Zo van: Mineke van Loon moest weer eens bijdehand zijn. Maar die ervaringen van uw man en van mijn moeder kunnen naast elkaar bestaan hebben.

Beide ervaringen mogen naast elkaar bestaan. Jelle moet zich daar waarschijnlijk heel alleen hebben gevoeld.

Maar was Jelle, breder bekeken en los van dit incident een eenzaam kind? Hij was natuurlijk wel de jongste.

Hij was de jongste en ik denk dat die oorlogsjaren veel indruk op hem hebben gemaakt. Ook miste hij zijn vader.

Zoals hij ook heel bang en verdrietig was tijdens en na de vlucht naar Friesland. Dat heeft hem toen zeer aangegrepen?

Jazeker, zijn vader was opgepakt. Dat moet wel een heel angstige periode voor hem zijn geweest. Het is heel jammer dat hij niet in de gelegenheid is geweest om zijn ervaringen van de oorlog op te schrijven. Hij heeft er wel aantekeningen van gemaakt, maar die zijn niet te lezen. Je moet ook niet vergeten, Anjo, dat je nu vragen stelt in deze tijd en hoeveel er sedertdien veranderd is.

Maar tante, daarom stel ik die vragen juist!

Zeker, maar ik bedoel in allerlei opzichten. We hadden geen televisie. Geen telefoon. Van mobiele telefoon was al helemaal geen sprake. In de laatste jaren van zijn leven had Jelle een computer, maar hij had geen internet, dat was er toen nog niet. Het is onvoorstelbaar hoe de verhoudingen sedertdien gewijzigd zijn.

Misschien was het toen wel rustiger. De mens weet niet waarvoor zij of hij kiest. Dat is ook zo een vraag van mijn lijst: U koos voor het huwelijk met een aankomend predikant. En dat heeft voor uw eigen leven en carrière enorme consequenties gehad, stel ik mij zo voor. Klopt dat? Had u daar benul van, wat

dat betekende dat u domineesvrouw werd? Had u daar zicht op? Een mens is zich niet altijd bewust van de draagwijdte van hetgeen waarvoor men kiest.

Ik kan daar maar één antwoord op geven: nee! [hilariteit] Ik dacht dat ik een vermoeden had, van zo zal het ongeveer zijn, maar daar blijkt dan in de praktijk toch niets van te kloppen.

Ik vraag het ook terugblikkend, met een bijna feministische blik: was het een verrijking of heeft het heel veel van u gevraagd zonder dat u daar - ik stel de vraag niet goed: er werden toch allerlei activiteiten van u verwacht. U moest er maar staan als de onbezoldigde partner van de dominee? Klopt dat?

Dat 'onbezoldigde partner van' klopt. Onze eerste standplaats van IJlst en daar werd van me verwacht dat je de vrouwenvereniging ging leiden. Ik heb van begin af aan gezegd dat ik dat niet deed.

Kijk eens aan. Een schot in de roos! Hoe ging dat en hoe werd dat opgenomen?

Er waren maar een paar mevrouwen toen in IJlst. Ik was vrouw dominee. Dan was er vrouw dokter. En dan was er nog een vrouw dominee, dat was de vrouw van de hervormde predikant. Maar er waren nog een paar mevrouwen, dat waren de Nooitgedagten⁵⁵, de directeursvrouwen. Een van hen leidde de vrouwenvereniging en dat deed ze subliem. Daar kon ik niet aan tippen.

En dat werd ook wel geaccepteerd?

Ja, dat werd geaccepteerd. Maar wat niet geaccepteerd werd was het volgende: We woonden de eerste negen maanden in een oude pastorie, dat was een huis dat later een zeilcentrum is geworden. Dus je kunt je voorstellen

---

⁵⁵ Schaatsenfabriek Nooitgedagt (sinds 1865) was decennia lang de grootste schaatsenmaker van IJlst en vermoedelijk van Nederland. De onderneming was van grote betekenis voor de economie en werkgelegenheid van IJlst.

hoe groot dat was. Later kregen we een ander huis. Tegenover de nieuwe pastorie woonde een wilde baakster. Een baakster is een vroedvrouw; een wilde baakster is iemand die daar geen opleiding voor heeft gehad, maar dat gewoon doet. Zij had in alle gereformeerde predikantgezinnen gebakerd. Wij woonden na de geboorte van Karin tegenover haar. Omdat de datum van de verhuizing misschien zou samenvallen met de geboorte van Karin, ben ik in een kraamkliniek in Sneek bevallen. Toen ik in verwachting raakte van Gelda, was het de vraag wat we nu moesten doen. Regel was dat je deze baakster moest bespreken als je twee weken overtijd was. We legden ons probleem voor aan de huisarts die al jarenlang in IJlst zijn praktijk had. Jelle zei: ik wil deze vrouw hier niet binnen hebben. Hoe doen we dat? Maar de dokter zei alleen: 'Ik zeg niets.' Zijn antwoord maakte duidelijk hoe de kaarten geschud waren. Tijdens de geboorte van Gelda hadden we een andere kraamhulp. Dat betekende dat zij daar erg boos over was. Ze kwam niet in de kerk en bezocht ook de vrouwenvereniging niet meer. Dat zette de verhoudingen wel op scherp. Ik moest aan alles wennen in zo'n dorp. IJlst was wel een stadje, maar het was toch een dorp. We moesten er bijvoorbeeld iedereen groeten. Als je dat niet deed, dan was het niet goed. Dus dat deden wij heel ijverig. En als we dan eens terug waren in Groningen gingen we daar ook iedereen groeten. Dat leidde dan wel tot hilariteit!

Jelle kreeg in IJlst veertig gulden boekengeld per jaar. Op een gemeentevergadering werd navraag gedaan of die 40 gulden wel aan boeken werden besteed. Want het was niet de bedoeling dat dit geld in de huishoudpot terecht zou komen. [hilariteit] Ik noem het maar om aan te geven hoe de verhoudingen daar toen waren.

In IJlst. Weet u nog hoe u daar terecht bent gekomen?

Jelle kreeg toen zo'n zeven beroepen. We konden kiezen. We zijn in 1960 getrouwd. Jelle was 27 of 28 toen we naar IJlst gingen.

Tjonge. Zeven beroepen. Zoveel? Was er een groot predikantentekort?

Daar kunnen we het op houden. Maar belangrijker nog: hij was natuurlijk een heel sympathieke man. [hilariteit]. Ik geloof echt dat hij een stuk of zeven beroepen had, maar ik weet het niet meer precies. Hoe dat ging? Na alle tentamens deed je nog een kerkelijk examen en dan was je beroepbaar.

Over de jaren zestig en later. Ik heb hier vragen genoteerd met een heel brede portee, waarvan ik niet weet of u er iets over wil vertellen. Bijvoorbeeld over uw politieke opvattingen in die tijd, In hoeverre die zich toen ontwikkeld hebben?

Die hebben zich enorm ontwikkeld. Dat gebeurde vooral in Delft toen Jelle daar studentenpredikant werd; dat was in 1969. Toen hadden we de mogelijkheid veel breder te kijken en volgde ik met Jelle allerlei colleges bij Naastepad⁵⁶ en andere docenten waardoor de hele theologie voor ons naar mijn gevoel op de kop gezet werd.

Was dat fijn?

Dat was fijn, maar het was ook schokkend. Beide tegelijk. Ik ben in die periode ook in beweging gekomen rondom de feministische theologie. Toen wij naar Delft verhuisden speelde de bezetting van het Maagdenhuis. Omdat wij vier dochters hadden werd ons huis door de studenten ook het Maagdenhuis genoemd.

---

⁵⁶ Tom Naastepad (1921-1996), theoloog en RK priester in de Bisdommen Haarlem en Rotterdam, met opvattingen die dicht bij het Nederlandse protestantisme stonden.

Stond Joop Rinzema toen ook niet in Leeuwarden?

Ja, die stond in Leeuwarden. We hadden veel contact met elkaar. Als collega's kwamen we veel bij elkaar.

Maar het was in Delft dat al die zogenaamde vastigheid die wij van huis uit hadden meegekregen, op de schop ging. Dat loslaten was heel ingrijpend.

En was dat een reis die u samen met mijn oom Jelle gemaakt heeft? Of had u daar nog verschillende oriëntaties in?

We hadden daar wel verschillen in, maar we konden elkaar daar goed over bevragen. Bij voorbeeld bij mijn bewegingen rond de feministische theologie. Ik had in die tijd contact met Maria de Groot⁵⁷, die toen in de Kloosterkerk⁵⁸ stond. Die beweging heeft mij ook wel een heel bepaalde richting opgeduwd.

Welke richting was dat? Kunt u die richting typeren?

Dat ik allerlei kritische vragen ging stellen. In hoeverre de theologie vrouwonvriendelijk was. En niet alleen vrouwonvriendelijk, maar ook vrouwontkennend.

Sprak u daar wel eens over met mijn moeder? Zij heeft ook zo'n ontwikkeling doorgemaakt?

Zij heeft ook zo'n ontwikkeling doorgemaakt. We hebben ook wel een tijdje samengewerkt in de Martinikapel. Maar misschien waren we allebei te eigenwijs om dat vruchtbaar te laten zijn.

---

⁵⁷ Maria de Groot (1937), feministisch theologe, neerlandica en dichteres.

⁵⁸ Monumentale kerk aan het Lange Voorhout in Den Haag, daterend rond 1400.

Laat ik daar maar mijn mond houden [hilariteit]. U bent daar ook vandaag de dag mee bezig, met de kritische theologie?

Ja, ik ben daar nog steeds mee bezig. In zoverre, dat ik het heel erg boeiend vind – en dat is iets wat na Jelles overlijden op gang gekomen is – om vanuit de grondwoorden van de Bijbel het verhaal opnieuw te spellen. Dat is iets wat me heel erg raakt en ook heel erg blij maakt. Ik heb het gevoel dat ik door dit te doen een deur heb ontdekt naar een geheime tuin waar heel oude planten zijn, die voor mij opnieuw tot bloei komen.

Na Delft ging u naar Paterswolde. Wat zijn uw herinneringen daaraan?

Paterswolde was een moeilijke tijd voor ons. Er waren verschillende redenen waarom wij daar toen naartoe zijn gegaan. Er werd in Delft bezuinigd op studentenpredikanten. Een van onze dochters had heel veel last van astmatische bronchitis. De kinderarts had al gesuggereerd dat we eigenlijk uit de randstad weg moesten naar een meer bebost gebied. Dat alles overwegend hebben wij toen die beslissing genomen. Ook omdat Paterswolde-Eelde aanvankelijk te kennen gaf een heel vooruitstrevende gereformeerde gemeente te zijn. Dat bleek achteraf helemaal niet zo te zijn.

Je had in die tijd ook de kernraketdiscussie met binnen de kerken de IKV- en de ICTO-beweging⁵⁹. Die twee vormden toen een grote splijtzwam binnen de kerk en in de gemeente. Dat ging heel ver. Dat was oorlog in de kerk. Achteraf

---

⁵⁹ Het Interkerkelijk Vredesberaad (1966, IKV) speelde als interkerkelijk lichaam van de Nederlandse katholieke en protestantse kerken een vooraanstaande rol in de campagne voor nucleaire ontwapening gedurende de jaren tachtig van de twintigste eeuw. Het Interkerkelijk Comité voor Tweezijdige Ontwapening (1980-2001, ICTO) daarentegen was een vereniging van bovenal gereformeerde Christenen die voorstanders waren van de plaatsing van nieuwe kernwapens.

denk ik nu, dat het Jelle – ik vul het nu in hè? – ook vanwege zijn oorlogservaringen veel dieper geraakt heeft dan ik toen heb vermoed.

Hij zag het als een principiële zaak?

Nu, dat weet ik niet, maar je moet niet onderschatten wat daar gebeurd is. Het was echt oorlog. Mensen liepen de kerk uit; Jelle kreeg rare brieven en kaarten met doodswensen. Dat ging heel ver.

Zelf was ik actief betrokken bij een Vrouwen voor Vrede groep in Eelde-Paterswolde. Elke week liepen we in stilte door het dorp naar een grote kei op een kruispunt. Daar hielden we een stille wake. Als we dan door het dorp liepen, hadden we stokken in onze handen met daarop witte duiven van papier. Ook ging deze groep vrouwen regelmatig naar Den Haag als er een demonstratie was voor de Dwaze Moeders uit Argentinië. We droegen dan witte hoofddoekjes met daarop de namen van de verdwenen mensen. Mijn keuze om hier aan deel te nemen, werd zeker niet door iedereen gerespecteerd. Zelfs op onze dochters was kritiek. Bijvoorbeeld omdat ze in een spijkerbroek naar de kerk gingen. Nu ja, al dat soort verwijten. Het hele gezin werd aangevallen, dat was niet niks.

Het lijkt me moeilijk om die onverdraagzaamheid in de jaren tachtig weer helder onder ogen te krijgen. Maar zo streng was het, hè?

Zo streng was het. Ik weet nog dat wij met een groot aantal mensen uit het dorp in een grote bus naar een demonstratie in Den Haag gingen. De ICTO groep stond op de stoep aan de andere kant van de straat te fotograferen om vast te leggen wie daar allemaal in die bus gingen. Preken over Jezus die zijn discipelen bezoekt die er niet in slaagden vis te vangen, waarbij hij zegt: je moet aan de andere kant van de boot je net uitwerpen, werden helemaal

verkeerd opgevat. Zo van: je moest van de ICTO naar de IKV-kant gaan. Je kon geen woord meer zeggen of het werd verkeerd opgevat.

Ik heb dat zelf toen als student wel meegemaakt, maar niet met een dergelijke betrokkenheid. Dat was toen wel de gereformeerde tendens om maatschappelijke vraagstukken als zeer principiële kwesties te beschouwen.

Ja, wat denk je. Dat is niet voor te stellen op dit moment.

Toch, vanuit het Katholicisme kun je vanuit een vergelijkbare geloofsovertuiging tot heel verschillende opvattingen komen als het gaat om de inrichting van de samenleving of politieke vraagstukken. Daar is dan misschien toch wat meer zelfrelativering ingebakken.

Nou tante, dank voor al deze inzichten. Er zijn nog vragen als: Heeft u in uw leven voor grote dilemma's gestaan? Bent u wel eens in de verleiding gekomen om te zeggen: Ik houd een laag profiel aan. Al die ruzie is het me niet waard.

Op een gegeven moment in het kernwapendebat. Ik weet nog dat ik op een gemeentevergadering was geweest waar zulke rare dingen werden gezegd dat dat ik daar letterlijk ziek van ben geworden. Jelle ook, trouwens.

Hoe is dat afgelopen? Dit is echt nieuw voor mij! Is dat gaan betijen of heeft u zichzelf gedistantieerd van dit oorlogsgeweld?

Van de kerk?

Van dat soort discussies in de kerk.

Ja. Op een gegeven moment heb ik mij daarvan teruggetrokken.

En oom Jelle?

Tijdens die hele beweging kreeg Jelle een beroep naar het westen van het land. Daar had hij toen wel oren naar, want hij wilde eigenlijk wel weg uit Paterswolde. Maar toen hebben Marjanne en Anneke en ik voor het eerst gezegd dat we dan niet mee zouden gaan. Wij wilden wel weg uit Paterswolde, maar niet weer naar het westen van het land. Bovendien zat Marjanne in de eindexamenklas van het Atheneum.

Zodat hij dan daar op kamers had moeten wonen. En toen heeft hij van dat beroep afgezien?

Inderdaad. Daar heeft hij toen van afgezien. Kort daarna kreeg hij een beroep naar Beijum.⁶⁰ Dat moet zo in 1987 of 1988 geweest zijn, dat we daar naartoe verhuisd zijn.

En toen werd in 1989 het INF-akkoord gesloten tussen de Sovjet-Unie en Amerika en werden die raketten verwijderd en onschadelijk gemaakt. U heeft zo uw doel met die middellange afstands raketten uiteindelijk toch bereikt. Maar goed, die strijd heeft dus heel wat teweeg gebracht. Beroepsmatig, maar ook in het maatschappelijke leven?

Ja, zeker.

U gaf aan hoe uw leerervaringen vanaf Delft, maar ook die later in Paterswolde over het vraagstuk van de kernbewapening uw opvattingen en ook wel uw persoonlijkheidsontwikkeling mede gevormd hebben. Heeft u bij uw man, bij mijn oom Jelle, een karakterontwikkeling bespeurd? Zoiets gaat natuurlijk van dag op dag en daarom zit er een element van gewenning in. Maar als u nu eens dat schriële jongetje vergelijkt met mijn oom in de jaren voor zijn ziek worden

---

⁶⁰ Beijum is een wijk in het noorden van de stad Groningen, gebouwd gedurende de jaren zeventig en tachtig van de 20e eeuw.

en overlijden. Zit daar een hele transformatie in? Of is hij eigenlijk altijd dezelfde man gebleven? Of beide?

Ik weet niet goed wat ik daarop zal zeggen. In zoverre dat iedereen groeit en verandert. Het leven is gelukkig een groot veranderingsproces. Al verloopt dat voor iedereen anders. Wat ik aan Jelle heb gemerkt, is dat hij tot in zijn vingertoppen een pastor was.

Van het schriële jongetje ontwikkelde Jelle zich tot een man met een krachtige identiteit, die gevoed werd door een diep verlangen naar rechtvaardigheid. Jelle had een groot meedogend hart en kon heel geduldig zijn met mensen die het moeilijk hadden. Hij heeft intens geleefd en volgde daarin, soms zwijgend, zijn eigen weg.

In Beijum zette Jelle zich actief in voor vluchtelingen. De Rooms Katholieke kerk was daar een lange tijd een toevluchtsoord. Veel kerkleden hebben daar toen wakend de wacht gehouden. Ook richtte Jelle samen met vele anderen de stichting Inlia⁶¹ op. De eerste mannengespreksgroepen ontstonden in Beijum onder zijn leiding.

Na zijn emeritaat was Jelle in gesprek met diverse mensen in Groningen om een hospice op te richten. Dat heeft hij helaas niet af kunnen maken, omdat hij toen zelf ernstig ziek werd.

Kunt u iets vertellen over zijn verstandhouding met zijn broer, met Jacob?

Die verstandhouding was wat oppervlakkig. Ik weet nog dat gedurende Jelle's laatste levensmaanden Jacob ook wel eens een of twee dagen kwam. En dat ze

---

⁶¹ Inlia: 'internationaal netwerk lokale initiatieven asielzoekers'.

toen een aantal gesprekken hebben gevoerd waarvan Jelle later zei: 'Ik heb het gevoel dat ik nu pas mijn broer heb ontmoet.'

Want Jelle en Jacob zijn – nu, dat is mijn indruk – wel heel verschillende wegen gegaan.

Heel verschillend. Jacob genoot van het goede leven en kon – en dat heeft ook veel met hun jeugd te maken, voor mijn gevoel – ontzettend genieten van heel veel dingen en zo praatte hij ook. Maar bij Jelle moest het allemaal heel erg eenvoudig zijn. Eenvoudig bij voorbeeld als het ging om vakantie. We gingen dan op de fiets en in kleine tentjes. Alles klein. Zelfs een klein autootje.

In soberheid?

Soberheid, ja.

Dat is dan wel vanuit de familie meegegeven. Ik lijd daar nóg wel onder [hilariteit] Ach, de bewust doorleefde en voorgeleefde soberheid. Rotan meubeltjes. Vooral niet de richard uithangen. Deux chevautjes – lelijke eendjes - als de bovengrens in auto's. Heel herkenbaar.

Kleine autootjes, ja. En zich tegelijk heel verantwoordelijk weten voor de verhoudingen. Ik zeg niet dat Jacob daarmee heel verschillend is, maar – en misschien trek ik de lijn te ver door – ik heb het gevoel dat het verschil wat zorgeloosheid betreft toch met de jeugdijaren te maken heeft. Dat gaat dan onder die omstandigheden ook in de karakters zitten natuurlijk. Jelle heeft die soberheid altijd heel erg gehouden, in alles.

Soberheid en verantwoordelijkheidsbesef, dat zijn kennelijk waarden waar zowel mijn moeder als mijn ooms Jelle en Jacob mee zijn opgevoed.

De oorlog heeft ook daarop een grote invloed gehad. Moeder, jouw oma, heeft toen ook moeten roeien met de riemen die ze had en dat was na de oorlog niet eenvoudig. Gelukkig was ze buitengewoon creatief. Ze had de mogelijkheid om van een lapje stof prachtige dingen te maken. Toen ik Jelle leerde kennen, naaide ze nog altijd zijn kleren. Ze was een krachtige en creatieve vrouw. Dat moest ze ook zijn want Jelle's vader was geen gemakkelijke man. Als hij dronken was kon hij ontzettend driftig zijn. Dan sloeg hij de jongens de deur uit. Hij sloeg ze dan de voordeur uit en dan kwamen ze stiekem via de achterdeur weer naar binnen. En daar zorgde Jelle's moeder dan voor. Als je Jacob over die toestanden hoort, dan spreekt hij daar altijd met een zekere achteloosheid over. Als een grap van Pa. Maar dat deed Jelle niet. Ook daar zie je dat het leeftijdsverschil een belangrijke rol lijkt te hebben gespeeld.

Moeder, jouw oma, was iemand die heel sober en flink was. Ik weet nog dat je moeder met haar had afgesproken om een gezamenlijke wandeling te maken op Ameland. Voordat ze naar Ameland ging is ze toen met haar hoge hakken van de trap gevallen en daarbij had ze haar enkel verstuikt. Maar het idee een gemaakte afspraak af te zeggen, kwam niet in haar op. Dus heeft ze toen andere schoenen aangedaan en is met die verstuikte enkel in die andere schoenen naar Ameland gegaan. En Minke had op het programma staan om het gehele eiland rond te lopen. En dat heeft je grootmoeder toen gedaan. Met als gevolg dat toen ze thuis kwam haar enkel en haar voet onder het bloed zaten. Maar niks hè. Dat was dan in haar ogen de aandacht nauwelijks waard.

Tante, ik weet niet of ik het mag vragen. Kunt en wilt u me vertellen hoe mijn oom Jelle is omgegaan met zijn laatste jaren? Met zijn ziekte en overlijden?

Je vraag roept in mij een lichte aarzeling op, want ik kan niet namens Jelle spreken. Wat ik wel kan delen is wat ikzelf heb ervaren. Het was nog maar kort na zijn emeritaat toen Jelle te horen kreeg dat hij melanoom-kanker had. In januari 1994 is hij daaraan geopereerd. Volgens de chirurg moesten we ons daarover niet teveel zorgen maken. Het zou allemaal goed komen. Medio september van dat jaar kwam de kanker terug en werd hij opnieuw geopereerd. November 1994 kregen we bericht dat de kanker zich had uitgezaaid en dat hij nog maar een korte tijd van leven had.

De oncologische internist vertelde van de mogelijkheid om nog een chemokuur te volgen, die eventueel zijn leven zou kunnen verlengen. Hij vroeg Jelle daarover na te denken en hem na een week te berichten wat zijn antwoord was. Verder zei hij: 'Deze kuur heeft maar een paar procent kans op een goede werking. U moet in uw overweging meenemen dat het ziekenhuis dan de laatste weken van uw leven uw agenda zal bepalen.'

Een andere internist die wij spraken gaf Jelle een heel ander advies. Hij zei: 'Je moet nu alles uit de kast halen wat nog mogelijk is.' Zo gingen we die bewuste week in. Hoe betrokken ik ook was en hoeveel wij ook samen erover gesproken hebben, we wisten beiden dat alleen Jelle kon beslissen wat zijn keuze zou zijn.

Er kwam een morgen waarin hij met mij deelde wat zijn beslissing was. Zijn antwoord werd hem duidelijk in de stilte van die nacht. Natuurlijk hebben we er daarna samen over gesproken, ook al was dat moeilijk. Want zijn keuze tegen de chemokuur, was tegelijk een 'ja' tegen zijn levenseinde. Wonderlijk was het om te voelen hoe zijn 'ja' hem rustig maakte. Hij vroeg mij te beloven dat als hij erg ziek zou worden hem niet in een ziekenhuis te laten opnemen. Hij wilde thuis sterven.

Oudejaarsdag voelde hij zich niet goed. Daarom bleef hij die dag in zijn bed. Omdat Marjanne en Hans bij ons die dag logeerden, wilde hij toch in de avond een poosje beneden bij ons zijn. Die avond werd hij onverwacht ernstig ziek. Bevriende relaties - die verpleegkundigen waren - kwamen ons te hulp. Later in de avond hebben ze een bed in de woonkamer voor Jelle neergezet, omdat hij niet in staat was om naar boven te lopen. Ze zijn de hele nacht gebleven om bij hem te waken. Ons werd gevraagd toch maar wat te slapen. Er was toen alle reden voor een ziekenhuisopname. Dankzij hun hulp en aanwezigheid kon hij toen thuisblijven.

Vanaf die dag moest Jelle worden verpleegd. Hij is sindsdien nooit meer op zijn geliefde studeerkamer geweest. Dat alles moest hij toen in een keer loslaten.

Er kwamen zeker nog pijnlijke momenten van verdriet en verzet - in hem en in ons.

En toch, in zijn laatste levensdagen heb ik Jelle's overgave aan zijn levenseinde ervaren als een ontroerend en teder gebaar van liefde aan ons gezin, omdat wij in onze eigen weerloosheid dicht bij zijn weerloosheid mochten zijn.

Nu bijna 20 jaar later, voel ik een stroom van diepe dankbaarheid in mij voor het geleefde leven samen met Jelle. Daarmee streep ik mijn moeite en de pijn om zijn sterven niet weg. Gaande op mijn weg heb ik in deze jaren mogen ervaren dat Liefde mij heeft geheeld, waardoor dankbaarheid en pijn samen konden vloeien *tot één geheel*.

Dank u voor dit gesprek.

Bijlage: vragen aan tante Janna

Groningen, 25 december 2014

Beste tante Janna,

In de hoop dat u in goede gezondheid verkeert en dat het u ook anderszins goed gaat, stuur ik u mijn vragen en aandachtspunten voor ons beoogde gesprek over uw levenservaringen. Mijn excuses dat het me zo lang genomen heeft om deze te formuleren. Wellicht is het u elders uit de familie ter ore gekomen dat de afgelopen maanden medisch en beroepsmatig nogal veeleisend voor me zijn geweest? In elk geval is het me een vreugde dat ik nu in relatieve gemoedsrust verder kan gaan met mijn project: het spreken met mijn familieleden (moeder, ooms en tantes, tijdgenoten, broer, nichten en neven) over hun jeugd- en oorlogsherinneringen en hun persoonlijke ontwikkeling – of hoe zij die ervaren hebben – tot op heden.

Ik stel me voor u een dezer dagen op te bellen opdat we een afspraak kunnen beleggen voor een gesprek, zo mogelijk ergens in januari of februari 2015.

Voor de goede orde: Van ons meest recente telefoongesprek heb ik heel goed onthouden dat ik u op generlei wijze als spreekbuis van uw betreurde echtgenoot ds. Jelle van Loon, mijn lieve oom Jelle, mag aanspreken. Met die gedachte was en ben ik het geheel eens. Het gaat me om **uw** herinneringen, met inbegrip van uw herinnering van de verhalen die de moeite waard zijn verteld te worden van hen, die ze niet meer zelf kunnen vertellen. In die geest spraken we er, naar ik meen, ook over in ons telefoongesprek.

Vandaar dat een eerste set vragen uw vroege herinneringen betreft. Als er punten zijn die u zich niet herinnert of waar u niet op in wenst te gaan, begrijp ik dat volledig.

1. Kunt u wat vertellen over de verhoudingen in het gezin Bolt en de opvoeding die u genoot? Waarden en taboes die bijgebracht werden? De rol van religie? Gezagsverhoudingen? Mogelijk standsbesef? Was u een gelukkig kind? Waren uw ouders gelukkig?
2. Hoe was uw verstandhouding met de andere kinderen in uw gezin. Kon u goed met elkaar overweg of was er juist veel rivaliteit?
3. U was jong toen de oorlog uitbrak. Heeft u herinneringen aan de bezettingsjaren die volgden op de meidagen van 1940? Wat voor inhoud kreeg het begrip 'oorlog' voor u destijds (1940-1945)?
4. Wat heeft terugblikkend de oorlog voor u in uw verdere leven betekend?

Vervolgens wil ik u graag over uw verdere ervaringen en ontwikkeling bevragen, over dat deel van uw leven waarin uw echtgenoot, mijn oom Jelle, een betekenisvolle rol heeft gespeeld.

5. Wanneer en hoe heeft u uw latere echtgenoot Jelle van Loon, mijn oom Jelle, leren kennen? Kunt u vertellen waarom u voor elkaar als echtgenoten heeft gekozen?
6. Hoe heeft u in die tijd de verhoudingen binnen het gezin van Loon ervaren? De verhoudingen in het gezin? De verhouding van uw Jelle met zijn ouders? Jelle's verhoudingen met zijn broer en zus? Wat waren de van Loons eigenlijk voor mensen? Hoe voelde u zich als aankomend familielid bejegend door de van Loons? Heeft u herinneringen uit die tijd aan mijn moeder Minke en aan mijn vader Jan Harryvan?

7. Kunt u mij vertellen waarom Jelle van Loon koos voor de studie theologie en het predikantschap? In welke termen bespraken u beiden uw toekomst gezamenlijk in termen van verwachtingen, plannen, dromen en perspectieven?
8. In hoeverre was u zich bewust van de gevolgen die uw beslissing om met Jelle van Loon te trouwen voor uw latere leven zou hebben?
9. Heeft u ooit spijt gehad van de keuze die u met uw huwelijk met mijn oom Jelle voor een bestaan als domineesvrouw heeft genomen? Was u zich indertijd ervan bewust zulk een keuze te maken. Heeft u alternatieven beproefd? Hebben u en oom Jelle een gelukkig huwelijk gekend?

Tenslotte leven er bij mij vragen over wat het leven u en oom Jelle in bredere zin gebracht en geleerd heeft. Uiteraard doet u er ook bij deze vragen er het zwijgen toe als u een onderwerp ongeschikt acht.

10. Heeft u zicht op uw eigen persoonlijkheidsontwikkeling? Natuurlijk heeft u sinds uw meisjestijd een hele ontwikkeling doorgemaakt. Bent u bij voorbeeld ijveriger, liefdevoller, zelfverzekerder, vrolijker, idealistischer of socialer geworden of wellicht juist hun tegendelen (Sceptischer? Cynischer? Verdrietiger? Met minder illusies? etc).
11. In hoeverre heeft uw echtgenoot, mijn oom Jelle, in de ontwikkeling van uw denken en voelen een belangrijke rol gespeeld? En omgekeerd? Heeft u van uw kant in de loop van uw huwelijk een significante karakterontwikkeling bij en in mijn oom Jelle ervaren? Indien positief, hoe zou u deze omschrijven?

12. Wat zijn uw doelen, hartstochten en passies in het leven geweest? In hoeverre heeft u ze kunnen realiseren?
13. Kunt u iets over de ontwikkeling van uw maatschappelijke en politieke opvattingen vertellen? In hoeverre bent u politiek actief geweest?. Kunt u wellicht deze vragen ook voor mijn oom Jelle beantwoorden?
14. Wat voor rol heeft godsdienst in uw persoonlijk leven gespeeld?
15. Heeft u in uw leven voor grote dilemma's gestaan? Heeft u adequate oplossingen ervoor gevonden? Heeft naar uw beleving mijn oom Jelle voor grote dilemma's gestaan?

Tot zover. Het is een hele bestelling, daar ben ik me van bewust. We zien wel hoever we er mee komen. Als ik interview, maak ik aantekeningen; ook laat ik vaak, voor de zekerheid, een bandje meelopen. Als u tegen het een of het ander bezwaar heeft, laten we dat achterwege.

Tot zover, alvast mijn dank. Moest u mij over deze vragen wensen te spreken dan ben ik meestentijds wel te bereiken op een van de volgende drie telefoonnummers: 050-3636033, 050-5255308 en 020-6641388.

Uitziend naar ons gesprek, met beste groet,

Uw neef Anjo G. Harryvan

Mw. M. Harryvan – O’Connell en de bezorger van deze bundel

Foto: M.J.R.M. Harryvan

Gertie Dijkema - Walda

Over haar herinneringen aan en haar verhalen over Harryvans en van Loons, en wat het leven haar geleerd heeft.

Bevraagd door Anjo G. Harryvan

Groningen, 8 april 2014

Het is acht april 2014, gesprek met mevrouw Dijkema – Walda over mijn grootmoeder, Hermanna Harryvan – Dijkstra, geboren in Noordbroek in 1901 en overleden in april 1969 in Groningen. Wat aardig dat u uw herinneringen aan haar aan mij wilt vertellen, mevrouw Dijkema! Kunt u mij vertellen hoe u indertijd met mijn grootmoeder in contact bent gekomen?

Ja, wij hadden vrienden en dat was de familie Ferwerda. Ze hadden een zaak aan de Vismarkt. En zij en wij gingen iedere zondagochtend naar de Zuiderkerk in, was dat niet, de Zuiderstraat?

Het Zuiderpark misschien?

Nee, dat was de Parklaankerk. Door de oorlog is de ene helft van de gemeente naar de Parklaankerk gegaan en de andere helft naar de Zuiderkerk. En in de Zuiderkerk trof ik dus de familie Ferwerda. Ze waren eerst kennissen van kennissen; zo krijg je dat, met verjaardagen, je leert dan mensen kennen. Mevrouw Ferwerda kreeg vaak pijn in haar hoofd en ik zei daarvan: 'Wat is *dat* vervelend; ik heb ook wel eens hoofdpijn'. 'Ja,' zei ze toen, 'maar ik heb iemand die me helpt daarmee. Dat is een mevrouw Harryvan. Ze woont aan de Paterswoldseweg. Die is zo rustig dat als ik daar geweest ben dan kan ik weer enkele dagen verder.' Toen kreeg ik erg veel problemen met mijn buik. Ik had TB gehad en voelde me niet helemaal sterk. Ik was net getrouwd. Ik wilde graag kindertjes hebben en ik dacht: als dit zo doorgaat, dan lukt dat niet. Toen zei mevrouw Ferwerda: 'Je moet eens naar mevrouw Harryvan gaan. Ze woont aan de Paterswoldseweg. Ik wil jou wel eerst introduceren; dat ze weet van het hoe en wat.'

Weet u nog wanneer dat is geweest? Welk jaar ongeveer?

Dan moet ik even heel diep nadenken. Dat was 1960-1961. En nu hoor ik net van u, is mevrouw Harryvan in 1969 overleden?

Jawel, april 1969. Ze met dus zestig jaar oud zijn geweest toen u haar voor het eerst ontmoette.

Ja, ze kwam toen heel rustig en sympathiek over en stelde me eerst op mijn gemak. Ik zei haar 'Mijn ouders zijn erg streng-gereformeerd. Ze vinden het niet zo prettig dat ik meer vertrouwen heb in u, dan in Onze Lieve Heer'. Zo had mijn moeder dat gezegd. Nu ja, van Onze Lieve Heer moest ik alles maar geloven en mevrouw Harryvan die zag ik. Dus dat geeft dan wel meer vertrouwen, vindt u ook niet? Dus ben ik daar een paar keer geweest alleen om te praten. Toen zei zij: 'Ik weet ook al wat er bij u is. U heeft een verstopping in de baarmoeder.' Dus toen ben ik enkele weken er geweest, bij haar en ik dacht ook wel eens: wat duurt dat allemaal lang, maar ook dat ik het eerst maar eens allemaal op me moest laten inwerken. Ik had inmiddels mijn ouders verteld wat ik gedaan had. En nou, het was een grote zonde die ik in hun ogen begaan had. Op een gegeven ogenblik ben ik weer naar mevrouw Harryvan gegaan en toen zei ze: 'Wij moeten toch eerst nog maar eens wat praten, dan leer ik u ook beter kennen. En als ik iemand beter ken en ze niet meer nerveus is – ik was toen wel nogal nerveus – dan heb ik toch meer kracht.' Als ze mij een hand gaf, dan voelde ik die kracht van haar. En ook voelde ik dat als ze mijn hoofd beroerde. Het gekke was, dat als ze aan mijn buik kwam, dan kreeg ik pijn.

Ach, hoe kunnen we dat verklaren?

Dat hoorde erbij, bij het genezingsproces. En toen ben ik er nog enkele keren weer geweest. Ik had grote bewondering voor haar. Ze was nu niet wat je zegt een rijke vrouw, maar iemand die geen geld had, die hielp ze ook. Dat vond ik heel mooi. Er is eens een mevrouw geweest die ernstig ziek geweest was. Ze

heeft haar veertien dagen in haar huis opgenomen, verzorgd en eten gegeven. Dat was na de oorlog, toen het allemaal wat moeilijk was. Ze zei tegen mij: 'Die mevrouw heeft geen geld, maar ik heb het ook niet zomaar gekregen. Ik heb het gekregen om er anderen blij mee te maken.' Dat heb ik steeds onthouden want ik vond dat heel mooi.

Kunt u mij iets nader vertellen over de behandelmethode die mijn grootmoeder hanteerde? Ze werkte met haar handen?

Ze werkte alleen met haar handen. Ze wreef haar handen tot ze warm waren en dan kwam ze aan me. Als ze zo deed dan was het warm, en als ze zo deed dat vond ik niet prettig. Dan zei zij: 'Dat is een heel goed teken.' Ik hoorde op een gegeven moment heel veel meer positieve verhalen over mevrouw Harryvan.

Mag ik nog even terugkomen op die behandelmethode? Dus ze streek, ze masseerde?

Ja, maar ze kwam niet stijf, het ging heel voorzichtig. Met een heel lichte aanraking.

Juist, maar ik heb toch ook een herinnering – maar corrigeert u me maar als ik dat verkeerd heb onthouden – dat als men daar de behandelkamer binnenkwam dat er meteen rechts een kast vol met naar ik denk homeopatische medicijnen stond.

Dat kan zijn, maar die heb ik niet gehad. Ik heb met haar van doen gehad als magnetiseuse. Mevrouw Ferwerda zei daarover: 'Als ik mevrouw Harryvan niet had, dan kon ik niet verder leven.' Want ze had echt veel problemen, ook met de zaak en met familie enzo. Dus die was er helemaal verrukt van. Zij ging haast iedere zondag naar mevrouw Harryvan. Soms maar een half uurtje en

dan ging ze daarna naar de kerk. Toen dacht ik, als mevrouw Ferwerda dat kan, dan kan ik het ook. U grootmoeder heeft me heel veel kracht gegeven.

En u heeft er ook baat bij gehad? U heeft toen ook kinderen gekregen?

Binnen een jaar! Binnen een jaar kwam mijn eerste baby. Nou, dat is toch geweldig. En u is een man en daarom vind ik het wat moeilijk daarover te vertellen, maar voordat het zover was heb ik enorm veel bloeding gehad. Ik moet daar toch over vertellen, want anders weet u de helft nog maar. Ik zou het niet graag aan een ander zo vertellen.

Spreekt u vrijuit, ik ben wel wat gewend.

Het was wel eens dat ik 's avonds op bed ging, dat ik dacht: bah, ik heb echt pijn. Vréselijke bloedingen en dan belde ik de volgende ochtend mevrouw Harryvan. Dan zei ze: 'Ja, dit moet. Dit is de verstopping. Er komt nog veel meer.' Nou dacht ik dan, [ironisch] dat is prettig. Maar het was ook zo.

Heeft mijn grootmoeder ooit gesproken over hoe ze die gave gekregen heeft? Is dat al als kind geweest of later? En hoe ze dat ontdekt heeft? Heeft ze ooit een opleiding ertoe gevolgd?

Dat weet ik niet. Die opleiding, dat geloof ik niet. Ze zei altijd: 'Het is een geschenk van God.' Ze geloofde toch wel in God. En het was ook niet zo dat ze er trots op was, zo van 'Dit kan ik doen'. Nee, ik vond haar juist nederig van aard. Dan liep er ook nog een mevrouw rond, ik geloof dat dat een zuster was of een vriendin, en die verzorgde haar.

Dat was mijn tante Giene, een nichtje van mijn grootmoeder. Ze was een schipperskind. Haar ouders zijn toen overleden bij een brand aan boord van een schip – als ik het mij goed herinner – en ze is toen als jong meisje bij oma

Harryvan in huis gekomen en heeft mijn grootmoeder inderdaad haar leven lang verzorgd en haar terzijde gestaan.

Och, ja het was echt een twee-eenheid. Ik weet nog wel dat ik eens onverwacht kwam en toen zei dat nichtje van uw grootmoeder: 'U moet maar wat later komen, want mevrouw Harryvan moet eerst nog een biefstukje eten.' Dat vond ik toch zo schattig, zoals ze dan werd verwend.

Niets menselijks was mijn grootmoeder vreemd. Ze was ook een van eersten die een televisietoestel in huis had. Dat was een enorme kast van wel twee meter breed en tweeëneenhalve meter hoog. Vanwege al die buizen die daar toen nog voor nodig waren. En kunt u nog iets meer over haar persoonlijkheid vertellen? Wat voor soort vrouw was zij; u vertelde al: nederig. En hoe was ze verder: was ze enthousiast, was ze vrolijk of juist erg ingetogen?

Ik vond haar soms wel moeilijk. Mag ik het zeggen? Ze vond het helemaal niet erg als er op zondag iemand kwam. Maar als het mevrouw Harryvan dan niet zo goed uitkwam, dan had ze niet de moed om te zeggen 'nee'. Maar zei ze na afloop wel: 'Ik vond het zo vervelend, die familie Ferwerda kwam er weer aan.' Ik kan het me overigens wel voorstellen dat ze dan geen nee wilde zeggen.

Ze had dus moeite om 'nee' te verkopen, als ik u zo hoor?

Ja. En zij was ook wel eens moe. Dat mag, hè? Ze hadden zo'n ligstoel. Daar lag je op; zitten ging niet. En daarop behandelde ze je. En dan praatte ze weer even met je. En dan ging ze weer even weg, even een beetje bijkomen. Ik vond het een heel prettig iemand. Ik had zo een net nodig. En toen ik dan ik verwachting was, zei ik tegen haar, ik heb u iets te vertellen, ik heb een bloemetje meegenomen want ik ben in verwachting. En zei: 'Dat wist ik toch wel, dat heb

ik toch gezegd? ‘ Ja, dat had ze ook gezegd, maar ik wist niet of dat echt wel waar kon zijn.

Ze was wel wat stellig zo nu en dan, als ik u zo hoor.

Ja. Echt Gronings. Echt Gronings.

Want dat ging dan ook in de Groningse taal?

Ja, meestal wel. Ik weet niet hoe ze het met de familie Ferwerda deed, maar het kwam bij mij wel altijd heel genoeglijk over. En wat heel veel indruk op mij gemaakt heeft, is dat ze toch een wildvreemde patiënt voor veertien dagen in huis haalde. Waar die Giene dan ’s middags mee ging wandelen in het Stadspark; en dan kreeg ze weer eten. En dan moest ze weer rusten. Ze heeft haar echt verzorgd.

Dat heeft u zelf meegemaakt?

Ja, dat heb ik zelf meegemaakt. Dat moet in de jaren zestig zijn geweest. Ik geloof dat die mevrouw ergens in Bedum woonde – zeker weten doe ik het niet. Ze sloeg zich daarbij echt niet op de borst, zo van: dit doe ik. Nee, ik heb eigenlijk heel veel te danken aan haar.

Die behandelingen, hadden die een vast tarief, of varieerde dat ook wat met de persoon? Dat is vermoedelijk moeilijk te beantwoorden?

Ja, dat weet ik niet meer.

Heeft u het zelf indertijd als prijzig ervaren?

Nee, het was niet prijzig. Tenminste niet bij mij. Maar ik zou niet meer kunnen zeggen wat ik moest betalen. Dat weet ik niet. Maar het was geen probleem van me, nee. En ik weet nog wel dat ik toen met Sint Nicolaas een pakje heb

laten sturen. Toen zei ze: 'Dat had u niet hoeven doen, want ik word zo verwend en er komt mij niets tekort.' Ze was ook heel dankbaar. Ik denk ook dat mensen die een paar keer bij haar geweest waren, dat die het heel erg waardeerden dat er nog zo'n dame was. Want wij van de Gereformeerde Kerk werden daar toch wat vandaan gehouden.

Heeft u er ooit met uw huisarts over gesproken?

Nee. Want dat was dokter Wessels en die was ook erg gereformeerd. Ik heb het eigenlijk ook geheim gehouden. Niet aan mijn vriendinnen. En ook niet aan mijn moeder, naderhand. Die zei toen: 'Ach zonder die mevrouw Harryvan was dat ook wel gekomen.' Nou, volgens mij niet. Het geloof is niet altijd zo gemakkelijk, hoor.

Ik weet het. Mevrouw Harryvan – Dijkstra was overigens zelf ook gereformeerd, maar misschien van de meer flexibele soort. Want ze had die gave en daar moest ze wat mee, want wat het zwaarst was moest het zwaarst wegen?

Ik geloof dat zij er gelukkig mee was. Dat ze dat kon doen. Dat ze andere mensen blij kon maken. En die mevrouw Ferwerda die zei dat zonder mevrouw Harryvan 'uw zondaar' niet had kunnen leven, want dan had ze zo'n verschrikkelijke pijn. Dan ben je toch doodgelukkig met zo iemand?

U bent ook zeker niet de enige. Ik was enkele jaren geleden nog bij een mevrouw Visser in Stavoren. Die ook in jubelzang losbarstte zodra ze de naam Harryvan hoorde. Ook een mevrouw die naar eigen zeggen heel veel baat heeft gehad bij de praktijk van mijn grootmoeder.

En het was allemaal heel eenvoudig – en dat sprak mij toen zo aan, want ik heb maar een heel eenvoudige jeugd en opvoeding gehad – je kwam niet in zo'n wachtkamer vol met apparaten. Je kwam in een huiskamer. Dat geeft al rust. Je

mocht eerst even rustig gaan zitten. Soms kreeg je een kopje thee. Soms zaten er al wat mensen te wachten, of er kwamen nog mensen. Toen ben ik naderhand naar Veendam verhuist. En als je dan gezond bent – dat is oneerlijk natuurlijk – dan vergeet je zo iemand. Ja toch?

Dat is menselijk. Dat zal zij ook wel begrepen hebben.

Ja toch?

En u heeft dus contact met haar gehad in 1961-1962?

Ja. En het is een beetje een pijnlijk vraag. Wij woonden hier toen aan de Händellaan. Mijn man en ik gingen dan zondagsmorgens naar de kerk. Die kerk daar....

De Ark aan de Haydnlaan?

Nee, die oude kerk nog.

De oude kerk nog aan de Coendersweg?

Ja, die aan de Coendersweg. En toen werd er gezegd dat er iets heel droevigs gebeurd was met Harryvan. Die had de avond tevoren een auto-ongeluk gehad. Dat was heel verdrietig. Hij was een heel beminde man. En toen vond ik het zo prettig te kunnen denken: ik heb zijn moeder gekend. Dat is nu mijn vraag: Ze was toch inderdaad zijn moeder?

Zeker. U heeft mijn vader dan ook gekend?

Ja, alleen maar van de kerk. We zagen hem 's ochtends in de kerk met Mineke. Die heb ik heel goed gekend. Want mijn ouders woonden in de Rijnstraat en Mineke en haar ouders – van Loon – die woonden aan de Parkweg. Zo was dat toen; je *kende* elkaar. Tegenwoordig vind ik dat je zo los leeft van elkaar.

Tja, de gereformeerde kerk was toen toch ook een sociale gemeenschap? Je deed alles onderling. Je ging naar de gereformeerde slager en naar de gereformeerde bakker.

Ja en dat duurde tot de afscheiding van de artikel 31-gereformeerden. Dat was toch triest, dat zoiets in een oorlog moest gebeuren. Dat is toch verschrikkelijk?

U kwam uit een artikel 31-nest?

Nee hoor. Maar mijn schoonfamilie wel. En als ik dat dan zo zie, dan heeft dat niets meer met geloof te maken. Ik herinner me nog – dat is heel wat anders hoor – dat mijn schoonmoeder overleden was. Ik zeg tegen mijn schoonzus: ‘zeg Gé - mijn schoonmoeder woonde in een bejaardenhuis in Assen - zullen we even bloemen halen voor Moe’? ‘Bloemen? Nee, dat doen wij niet met ons geloof.’

Wel heel streng. Waar blijft dan de levensvreugde?

Ja, dat is toch juist om iemand blij te maken?

Ik heb ten aanzien van mijn grootmoeder – als ik daar even naar terug mag keren – een vraag die ik niet moest vergeten. Oh ja: kent u nog andere dames of heren die indertijd gebruik hebben gemaakt van de gave van mijn grootmoeder?

Nee, alleen eigenlijk maar de familie Ferwerda. Die had een zaak op de Vismarkt in damesmode, linnengoed – ik heb mijn linnenuitzet daar gekocht – en verpleegkleding voor verpleegsters.

Weet u zich nog de voornaam van mevrouw Ferwerda te herinneren?

Nee. Ze hadden een zoon Menno en diens vrouw heette Greetje. Het was daar een beetje een pijnlijke geschiedenis. Want een van hun andere zonen had een

vriend. En daardoor lag de hele familie uit elkaar. Die zoon mocht niet meer thuiskomen. Dat heeft men de familie Ferwerda kwalijk genomen. Hun eigen zoon, omdat hij dus een vriend had, mocht niet meer thuiskomen.

Dan ging het om zijn geaardheid? Dat was wel streng.

Heel streng. Maar weet u, ze waren heel erg bevriend met de familie Scharzenberg. Ook aan de Vismarkt. En die mevrouw kwam ook bij mevrouw Harryvan.

Kijk dat schiet op. Dan kan ik proberen of een mevrouw Ferwerda en een mevrouw Schwarzenberg nog in leven zijn en mij te woord willen staan. Is daar nog kans op, denkt u?

Dat weet ik niet, want die dames waren wel heel wat ouder dan ik ben. En die mevrouw Scharzenberg is later getrouwd met een tandarts uit de Herensingel. Tja, ik ben toen uit de stad weggegaan. Toen ik getrouwd ben, ben ik in Veendam gaan wonen.

Ik begrijp het.

Kijk, de familie Ferwerda, qua stand stonden die wel boven mij. En dat *stoorde* mevrouw Harryvan.

Ze dacht niet in termen van standen?

Nou, de familie Ferwerda wel hoor. De een was een tandarts.....

Ik bedoelde mijn grootmoeder, mevrouw Harryvan.

Nee, die niet hoor. Voor haar waren de mensen gelijk. Ze heeft het de familie Ferwerda ook kwalijk genomen. Dat ze verschil maakten bij vragen als: Wat ben je? Wat heb je gepresteerd in het leven? Want dat kwam toch ook uit de

situatie voort. Mijn vader heeft in het kamp gezeten; dus die heb ik drie jaar niet gezien.

Ja, dat verandert mensen wel, ten positieve of ten negatieve.

Ik weet misschien wel erg weinig, hè?

Nee, alle beetjes helpen. Ik had dit al veel eerder moeten doen. U moet begrijpen dat mijn moeder altijd grote moeite heeft gehad met de praktijk van mijn grootmoeder.

En pardon dat ik u in de rede val, mevrouw Harryvan had moeite met Minke. Ze waren zo verschillend van aard.

Het boterde niet goed tussen die twee?

Nee. En dan ging het mevrouw Harryvan toch wel echt om haar zoon. Haar zoon die met Mineke getrouwd was. Voor hem, voor die zoon, daar had ze een standbeeld voor over. Ja, dat was wel heel wat voor Mineke – ik zeg altijd nog maar Mineke, want het was zo'n leuk meisje – die zal het ook wel moeilijk gehad hebben om het mevrouw Harryvan naar de zin te maken.

Het was zeer de vraag of er voor mijn grootmoeder op de hele aarde een vrouw rondliep die goed genoeg geweest was voor haar zoon.

Ja, dat moest wel heel iets bijzonders zijn. En dan vond ze die *meneer* van Loon ook nog *helemaal* niets. Ach, dat zijn allemaal dingen die ik helemaal niet moet zeggen.

Nee, graag! Juist! Dat vind ik enig.

‘Oh, die man’, zei ze dan, ‘dat vind ik zo een verschrikkelijke man. En dat is dan de schoonvader van mijn zoon.’ Dat vond ze echt vreselijk. Ja, dat is jammer.
[vrolijkheid]

Mijn moeder heeft me wel eens verteld dat ze het maar niets vond dat haar zoon na zijn succesvolle rechtenstudie makelaar werd. Dat vond ze dan toch beneden zijn mogelijkheden.

Nou beneden zijn kennis, vond ze, ‘Hij kan meer’.

Ze had vermoedelijk liever gezien dat hij notaris was geworden.

Ja, dat was het. Dat was het.

Dus enig standsbesef moet ze zelf ook wel gekoesterd hebben?

Nou, ik denk dat het meer ging om het karakter van de familie van Loon – ik wil er *niets* verkeerd van zeggen – én het karakter van mevrouw Harryvan. Het karakter en de natuur van mevrouw Harryvan schat ik hoger.

U heeft de familie van Loon ook gekend?

Ik heb de familie van Loon gekend. Oppervlakkig, alleen maar van de kerk. En als je een vergadering had van de meisjesvereniging. Maar anders niet zo.

En waar zat dat ‘hogere’ voor u in? Dat wat u zonet vertelde: de rust die ze uitstraalde?

Ja, dat had mevrouw Harryvan. En de familie van Loon daarbij – dat hoor ik niet te zeggen – dat waren heel andere types. Dat waren mensen die zo de kerk binnenkwamen, als ‘Ik ben van Loon’. Ik hoop niet dat u het vervelend vindt. Maar dan kan *ik* me voorstellen dat mevrouw Harryvan daar toch problemen mee had. Ze was een heel oprecht mens.

Maakten de van Loons een hoogmoedige indruk?

Ja.

Dan begrijp ik wat u bedoelt. Terwijl mijn grootmoeder van vaderszijde juist poogde een soort nederigheid uit te stralen?

En dat blijft mij van haar dan zo bij. Dan kan je zoveel doen en dan heb je zoveel kracht. En dan blijf je toch gewoon!

Ik hoor dat u haar bewonderd heeft, dat is heel duidelijk.

Ja. En haar uitspraken erover waren heel duidelijk: Ze kon niet opschieten met de familie van Loon. En waar twee mensen ruzie hebben, hebben twee mensen schuld. Het was geen ruzie, natuurlijk. Maar zij beschouwde en ervoer de houding van de van Loons als een belediging, want ze vond het zelf een geschenk van God. Ze vond het niet prettig. Ze werd daar doodgezwegen.

Ja, het was zeker iets waar mijn moeder zich voor geneerde.

Terwijl ze zoveel mensen blij maakte. En niet alleen om geld. Dat vond ik ook zo belangrijk: die mevrouw die daar veertien dagen opgevangen en verzorgd werd. Dat is toch geweldig! En toen verhuisde ik naar Veendam. En toen was ik die contacten kwijt. Ik heb het toen naderhand in het Kerkblad gelezen, dat mevrouw Harryvan overleden was.

April 1969.

Misschien geen mooie vraag. Ze heeft toch niet geleden, hè? Daar hoeft u geen antwoord op te geven, hoor.

Mijn moeder heeft me daar vandaan gehouden. Ik ben ook niet mee geweest naar de begrafenis. Ik heb moeder er later naar gevraagd en toen zei ze: 'Oma

moest naar het ziekenhuis. Ze zou geopereerd worden. Ze hebben haar opengesneden, meteen weer dichtgenaaid en naar huis gestuurd om te overlijden'. En dat is Godlof toen vrij snel gebeurd.

En toen dacht ik heel vaak: dan heb je zoveel andere mensen geholpen. Niemand kon me daar antwoord op geven: Heeft mevrouw Harryvan veel geleden? Want dat vind ik dan oneerlijk; iemand die zoveel mensen geholpen heeft dat die dan aan zo een akelige ziekte overlijdt. Vindt u het vervelend dat ik dat zeg?

Nee, maar bedenkt u kanker is in mijn familie heel nadrukkelijk aanwezig. Het is een waarschijnlijk genetisch doorgegeven kwaal. Het is een ziekte die bij ons zeer frequent voorkomt.

En weet u: Ik ben een piekeraar hoor. Maar wat denkt u: als je zoveel mensen geholpen hebt, zou je dan die kwalen naar je toetrekken? Dat vind ik een heel akelig gevoel.

Dan wordt het wel een groot offer.

Dat dacht ik. Ik heb er geen antwoord op.

Ik evenmin. Ik ben geen medicus. Ik heb geen verstand van hoe zulke bovennatuurlijke krachten werken.

Ze zijn er wel.

Ze zijn er –kennelijk- wel. Wat denkt u: Heeft mijn grootmoeder tientallen mensen geholpen, of honderden mensen?

Ik denk wel honderden. Dat geloof ik wel. Men wist het: mevrouw Harryvan.....

En dat ging ook buiten de gereformeerde kring?

Ja hoor, er werd over gesproken. Ze ontving allerlei mensen. Goed, de een geloofde het; de andere geloofde het niet. Maar als je het zelf ontdekt hebt, zoals mij gebeurde, dan geloof je het natuurlijk wel. Dat is heel logisch.

En u voelde bij die behandelingen letterlijk fysiek de warmte van haar handen op u afstralen?

Ja, dat duurde dan een paar dagen en dan zakte het weer af. Nu, dan belde ik weer op: Mag ik nog even langskomen? Ja, natuurlijk mocht dat, ik mocht altijd komen. Dan maakte ik zo telefonisch een afspraak of ik nog even mocht komen. Met uw tante Giene. En die zei dan bij voorbeeld: Ze is op het ogenblik moe. Kunt u ook morgen komen? Ze was wel iemand die haar beschermdde. Mevrouw Harryvan kon zelf, denk ik, niet zo gemakkelijk nee zeggen.

Ach, het is aardig dat u dat zo vertelt. Tante Giene is uiteindelijk op hoge leeftijd – ik meen eind jaren tachtig – overleden. Ze heeft nog heel lang daar aan de Paterswoldseweg gewoond.

Wat frappant hè, dat ik door uw vrouw Margaret weer terug kwam bij de naam Harryvan. Zo van 'Ik heb vroeger een mevrouw Harryvan gekend...' Zo zijn wij aan de praat gekomen.

Als mensen mijn familienaam horen beginnen ze – of begonnen ze - vaak over mijn moeder de lerares, theologe en publiciste óf over mijn grootmoeder de magnetiseuse en wonderdoener. Of over de timmerfabriek Harryvan in Schildwolde. Dus daar zijn we aan gewend. Het aantal mensen dat mijn vader echt gekend heeft is inmiddels zeer gering.

Hij was nog jong, hè?

Hij was zeer jong.

En dan heb ik problemen met het geloof. Dan denk ik hoe kan dat toch dat God die alles kan zo'n jonge man met drie kinderen.....

Ja, dat was een hard lot voor mijn moeder. Maar ze heeft zich daar geweldig doorheen geslagen. En het heeft haar ook wel gemaakt tot de vrouw die ze nu is. Ik weet nog goed dat ik zo helemaal trots op haar was, op mijn moeder. Mijn moeder was een uitzonderlijk zelfstandige vrouw, een weduwe die toch maar mooi docente was aan de universiteit. Bovendien een vrouw en moeder die in 1966 rondliep met een Black & Decker boormachine.

Wat prachtig, is dat zo?!

Dat alles vond ze heel gewoon, zei ze, terwijl ik wel wist dat ik een heel bijzondere moeder had. Ze was de meest zelfredzame persoon die ik ooit gekend heb. Ik was zo trots op haar. Dat ben ik eigenlijk nog steeds. Maar terug naar uw herinneringen aan mijn grootmoeder.

Dat alles herinner ik me nog heel goed. Ik zie me nog die trap oplopen en voor het eerst kennis maken met mevrouw Harryvan. Ik was een beetje nerveus, maar toen kreeg ik een hand van haar en was ik meteen rustig. Ik ben 87 jaar. Ik ben in 1926 geboren, ik moet toen midden-dertig geweest zijn.

Of klopt er iets niet? Ik zie u aarzelen.

Er klopt iets niet. Ik zal u zeggen, ik zat zonet al te denken: er klopt iets niet. Ik heb wat door elkaar gehaald. Want ik had al een zoon voor ik bij mevrouw Harryvan kwam en jaar na jaar wilden mijn man en ik zo graag een tweede kind. Zo zit het! Want we hadden er echt verdriet van. Want één kind; wat is nou één kind? En ik was vriendin met Lisa Winds, die heeft hier aan de Quintuslaan gewoond. Dat was een vriendin ook van uw moeder Mineke. Zij had acht kinderen en dat vond ik maar heel scheef verdeeld.

Dat was het ook. Daar had u het grootste gelijk van de Vismarkt. Hoe oud was uw zoon toen het tweede kind geboren werd?

Dertien jaar.

Aha. Dan bent u – als ik het wel heb – begin jaren vijftig getrouwd?

Jawel, in 1952. Tsjonge, daar had ik toch bijna het verkeerde verhaal verteld!

Maar het is recht gezet. Dank u wel; u zet mijn grootmoeder met uw woorden wel in beeld en in perspectief. Daar ben ik u dankbaar voor.

Weet u, ik heb altijd bewondering voor mensen die hun kracht gebruiken. En dan denk ik aan de medici van nu. Zouden er echt nog mensen zijn die zo diep met patiënten bezig zijn? Zij leefde mee met de patiënten. En dat vind je niet zoveel meer. Ik hoop niet dat u arts is?

Nee, dat zit wel goed. Mag ik vragen: die gesprekken die ze met u voerde, waren dat gesprekken over uw klachten? Of over hoe thuis ging?

Over het geloof. Over het geloof, ja. Die breuk die er toen geweest is, tussen synodaal gereformeerd en artikel 31, dat vond ze zo verschrikkelijk. Was mevrouw Harryvan artikel 31?

Nee, gewoon synodaal gereformeerd.

Ja, en de familie van Loon ook.

De van Loons waren zeer toegewijde kerkgangers. Ze gingen twee keer per zondag naar de kerk; zonder fout.

Zeker, wij ook. Dat was heel gewoon in die tijd. Maar mijn moeder vond het verschrikkelijk dat de familie van Loon toen een auto had en dat ze dan met die

auto naar de kerk gingen. [vrolijkheid]. Dat doe je niet op zondag, vond ze. En dat vond mevrouw Harryvan ook verschrikkelijk. [nieuwe vrolijkheid].

Patserig?

Nu ja, ik zal het woord zelf niet gebruiken, maar zo kwam het dan *wel* over.

Het past goed bij wat anderen me vertelden over mijn grootvader. Hij was een luidruchtige man van twaalf ambachten, dertien ongelukken. Die wel heel nadrukkelijk aanwezig was en dat bleef ook toen hij maatschappelijk wel succesvol werd.

Als u ziet – Mag ik het voordoen? – hoe hij de kerk uitkwam. [*Mevrouw gaat staan, met de borst vooruit steekt ze een denkbeeldige sigaar of pijp aan*]. En dan met veel lawaai naar die auto. Daar spraken de mensen dan over: ‘Moet je hem weer eens zien’. Maar daar speelde soms ook wel jaloezie in mee. ‘Hij met zijn dure auto’. Ik vraag me wel eens af: Als mijn vader nu ook zo’n grote auto gehad had, was ik misschien ook wel graag met de auto naar de kerk gegaan. We oordelen zo gauw.

Ziet u, mijn grootvader is maatschappelijk zeer succesvol geweest, maar dat was na de oorlog. Voor de oorlog heeft de arme man gesappeld om het geld voor zijn gezin op de plank te krijgen. Hij heeft dus ook moeilijke jaren gekend. Ik denk dat hij daarom later ook zo enorm kon genieten, van auto’s bij voorbeeld.

En als hij dat toen verdiende, mogen wij er eigenlijk niets over zeggen. Maar het ging niet zozeer om die auto. Wij mochten vroeger ’s zondags niet eens *fietsen*.

Zo! Maar hoe kwam u dan bij de kerk. Lopend? Ook in de stromende regen?

O ja hoor, daar werd niet aan gedacht. En dan gingen we rond kwart voor twaalf weer naar huis. Een kopje koffie drinken, waarna mijn moeder even ging rusten. En na de thee gingen we dan 's zomers naar het Stadspark en 's winters weer richting kerk. En als u nou denkt dat dat alles was, helemaal niet! Want 's avonds moest ik ook nog naar meisjesvereniging 'Van knop tot bloem'; ik was toen nog knop. En zo was ik de hele dag bezig. Ik was 's maandags bekaaf van het zingen. [vrolijkheid] 's Morgens naar de kerk, 's middags naar de kerk, 's avonds naar meisjesvereniging. Ik heb toen wel tegen mijn moeder gezegd 'Moeder, als ik kinderen krijg voed ik ze natuurlijk op met het geloof en we gaan uit de Bijbel lezen. Maar ik ga ze niet zo'n zondag opduwen.' Ik vond het verschrikkelijk; dat zijn toch geen zondagen meer. Breien mocht ik ook niet.

Wij gingen toen ik een kleine jongen was ook twee keer per zondag naar de kerk en opzichtig gedrag zoals luidruchtig op straat spelen stelde mijn moeder niet op prijs. Maar dat wij niet mochten fietsen, dat kan ik mij niet herinneren.

Er zit dan ook een generatie tussen. Ik weet niet of er nu nog zo zijn. Maar toen, het was erg. Echt erg. En ik heb zo'n idee dat de lege kerken nu daar ook wel iets mee te maken hebben. Het was geen blij geloof.

Helemaal niet de strengere variant, waar u zonet over sprak.

Dat was een dominee van Dijk. Die sprak alleen maar over de duivel en over de hel. Vindt u mij een raar mens?

Welnee, ik probeer hard me die verhoudingen voor te stellen.

Want daar mag ik u blij om zijn; dat u *dat* niet meegemaakt heeft.

Dat ben ik ook. Ik begrijp ook niet waarom dat van God zou moeten, zo'n volstrekt gebrek aan blijmoedigheid, aan levensvreugde. Die zijn ons niet voor niets gegeven.

Ik heb het wel eens in de Bijbel proberen op te zoeken, maar het staat er helemaal niet in dat je niet mag fietsen op zondag. [vrolijkheid]. Nee, toch? Het staat echt nergens, hoor. En op dat punt - ik ga niet klagen - maar op dat punt heb ik geen gemakkelijke jeugd gehad.

En de Van Loons stonden daarentegen bekend om hun overmatig uiterlijk vertoon, mag ik het zo samenvatten?

Ja, ja! [vrolijkheid]

U heeft dan ook mijn grootmoeder van moederszijde gekend? Jeltje van Loon – van der Veen?

Nee, niet dat ik haar me zo kan herinneren. Ik weet nog wel dat de familie van Loon in de Parklaankerk naar boven ging. Naar de eerste rij. Daar zat dan de familie van Loon. Vijf koppen op de eerste rij. En dat meisje was zo mooi; dat was een heel mooi meisje.

Dat meisje was mijn moeder.

Ooh! Ze had ook altijd van die mooie jurkjes aan. En ze was vriendin met ook weer een dochter van een familie aan de Parkweg, van Mooning. Ik kan me nu nog herinneren als ik mijn ogen dichtdoe dat die meisjes hetzelfde jurkje aanhadden. Vraag het maar eens aan uw moeder.

Het kan heel goed, want mijn grootmoeder – de vrouw van van Loon – was naaister en coupeuse. In die magere jaren een heel nuttig beroep. Ze maakte van een gordijn en wat losse lapjes een heuse feestjurk. Dat was ook een gave.

Aha! Dat verklaart al heel wat. Dat was zeker een gave. Ik heb toen heel in het begin aan de Kamerling Onnesstraat gewoond en daar woonde vanaf het balkon gezien aan de overkant, ik denk een broer van uw moeder.

Kan dat de jongste van de drie kinderen geweest zijn, mijn oom Jelle?

Dat kan best zijn. Ze waren getrouwd. Hij kwam vrijdagsavonds thuis want hij was toen in militaire dienst. En dat vond ik altijd zo schattig, dat zij hem dan altijd al stond op te wachten op het balkon. Die balkons lagen tegenover elkaar. Zij daar en ik hier. En daar kwam de familie van Loon dan weer aan.

Is het misschien dan toch mijn oom Jacob geweest die legerarts is geworden?

Hij was getrouwd met zijn Nini. Nini Groeneveld.

Ja, dat kan heel goed, maar dat weet ik niet meer. Ik ben er niet dichterbij gekomen en toen zijn we verhuisd naar Veendam. Het moet een van de twee jongens van Van Loon geweest zijn. Iedereen kende ze. Vanochtend was mijn zoon er en ik vroeg hem 'Kun jij je nog de familie Van Loon herinneren?' Maar hij zei 'Nou wel Harryvan, mamma. Je hebt me wel eens verteld van mevrouw Harryvan.' Ik zei: dat ga ik vanmiddag weer doen. En toen hij: 'Wat ga je dan vertellen'. En ik weer 'Ja, dat weet ik eigenlijk zelf ook niet'. [vrolijkheid]. Het valt een beetje tegen, hè?

Welnee, U heeft me echt geweldig geholpen me een beeld van mijn grootmoeder en van onze familie te vormen. En hoe mijn grootmoeder aan haar klanten kwam.

Dat was mond op mondreclame. Sommige gingen naar haar toe in groot vertrouwen en anderen met zoiets van God zegene de greep. Maar ik had er toch wel groot vertrouwen in. Ook al weer door de verhalen van de familie Ferwerda. En de familie Schwartzenberg; maar daar had ik verder geen contact

mee. Dat was toch vroeger in de kerk zo; zij waren een klasse hoger. Mijn ouders waren eenvoudige mensen en zij waren toch een klasse hoger. Daar ging je niet zomaar uit de kerk mee koffie drinken. En dat vroeg mevrouw Harryvan mij wel: 'Kom eens een keer een kopje koffie drinken.' Ja, dat vond ik prettig.

Zou u haar als charmant willen omschrijven? Of meer als hoekig?

Ze was een moederfiguur. Ik vond een moeder in haar. Dat was mijn moeder niet. Mijn moeder was een heel flinke vrouw, pittig. Dit mocht niet en dat mocht niet. Maar niet lief. En *zij* was wel echt lief. Ik vond mevrouw Harryvan wel lief. Tja, ik wil u niet beledigen, maar mevrouw van Loon vond ik niet dat lieve type. De moeder van Mineke, bedoel ik.

Ach, u heeft dus wel een herinnering aan haar?

Ja, jawel, jawel! Zij was ook zo'n mooie vrouw. Ze waren allemaal zo mooi! [vrolijkheid] Echt hoor, voor mij was dat geweldig. En ik heb toen een jaar gekuurd, in de oorlog was dat. En ik wilde zo graag in de verpleging. En toen werd ik gekeurd en ik had al een baan in kindertehuis Elim op Schiermonnikoog. Is u dat nog bekend?

Zeker. Elim voor de bleekneusjes uit de steden. Dat bestond nog wel toen ik scholier was.

Bij die keuring bleek dat ik TB had. Ik heb toen anderhalf jaar met mijn ogen in verband gelegen. Die hele cursus had toen geen waarde meer en ik ben uiteindelijk niet in de verpleging terecht gekomen. Ik ben uiteindelijk vrijwilliger geworden. Ik ging er niet heen, maar ik voelde in die tijd wel wat voor het Leger des Heils. Iets voor andere mensen betekenen. IK heb me toen opgegeven voor Avondlicht. Daar ging ik iedere week een paar dagen heen om die oudere

mensen te bezoeken. En het is nu net afgelopen, maar ik heb bijna twintig jaar voor het Rode Kruis gewerkt. Een of twee keer in de week als vrijwilliger naar Avondlicht. En ik bezoek ook wel mensen in de Vondelflat. Mensen van mijn eigen leeftijd, maar de een is een beetje blind en de andere doof. Nu, ik ben ook doof. En ik weet toch wel wat het betekent om eenzaam te zijn. Dat is heel erg.

Eenzaamheid onder ouderen is een van de grootste problemen van onze samenleving. Dit hele dorp Helpman zit vol met dames van gevorderde leeftijd in hun eentje in veel te grote kasten van huizen.

Ook dat nog!

Materieel zijn ze goed af, maar omdat ze niet meer onder de mensen komen, leven ze in grote eenzaamheid.

Daar probeer ik me tegen te bewaren. Ik ga nu woensdags op voorspraak van mijn arts dokter Ter Borg een dag in de week naar Maartenshof. Daar verkeer ik dan met nog twaalf dames, allemaal eenzame mensen. En dat is aardig. In het begin voelde ik me er niet thuis. Want ze doen er zoveel voor ons. Ze koken en maken thee en koffie en we gaan een spelletje samen spelen en we mogen een receptje meenemen en toch zijn er altijd mensen die zeuren. Dan krijgen ze frambozenvla en vragen of ze chocoladevla mogen, want dat hebben ze liever. En als we gebakken aardappeltjes krijgen luidt het commentaar 'Wat zijn die dingen hard'. Er is geen dankbaarheid meer.

Tenslotte, ben u ooit iemand tegengekomen die in de oude mevrouw Harryvan beschaamd geraakt is?

Nee, integendeel. Na mij ging ook mevrouw Bronsema naar uw grootmoeder, omdat ook zij en haar man graag nog een baby wilden hebben. En ook zij

raakte in verwachting. Daarna zijn ze naar Rotterdam verhuisd. Inmiddels zijn ze alle twee overleden. Tegenwoordig hoor je niet veel meer over mensen die de kracht hebben.

Een paar jaar geleden was er een mevrouw Jomanda in Tiel die dat wel pretendeerde

Nu noemt u ook iemand. De manier waarop die zichzelf verheerlijkte! Ik vond juist het je thuis voelen bij zo'n vrouwelijke dame, een beetje een moederfiguur, bij wie je kon zeggen wat je denkt, wat je voelt, zo belangrijk.

En mijn grootmoeder was geen gebedsgenezeres. Het ging puur met de handen zegt u?

Ja hoor. Alleen. En dan sprak ze ook niet. Wat ik wel voelde was dat ze vaak moe was. Dan kreeg ze druppeltjes en dan moest ze even weg. Maar natuurlijk, het zal toch kracht van haar genomen hebben? En dan ben ik toch wel zo gelovig dat ik denk, die kracht heeft ze van God gekregen.

Het moet ergens vandaan komen.

Dat bedoel ik. Het komt niet uit de lucht vallen. Vast niet. Ik had wel begrip voor mevrouw Harryvan dat ze er moeite mee had dat haar zoon zo'n een ander type vrouw kreeg, of een andere familie; zoiets. Het was zo'n verschil.

Een ander type vrouw? Wat bedoelt u?

Mevrouw Harryvan was niet te vergelijken met mevrouw Van Loon.

Waar zat hem dat in?

Mevrouw van Loon was trots. Daar zou ik niet zo maar mee kunnen spreken. Mevrouw Harryvan was gemoedelijk en dat was wat ik toen echt nodig had.

U dacht dat de vrouw van mijn vader, Mineke, ook een vergelijkbare trots zou hebben? En een gebrek aan gemoedelijkheid?

Er blijft altijd wat van hangen. Uw vader was een heel sympathieke man. Hij zat ook in de kerkenraad, als ik me niet vergis.

Jazeker, hij is ouderling en ook diaken geweest. Wel, ik stel voor dat we daarmee dit gesprek afsluiten, onder mijn hartelijke dankzegging.

Ik vond het heel prettig.

Illustraties:

voorzijde: Die kienders, jaren dertig, v.l.n.r. Jacob, Minke, Jelle

p. 140: Het gezin van Loon in maart 1947, v.l.n.r.: Lieuwe, Jacob, Minke, Jelle, Jeltje

p. 180 Mw. M. Harryvan – O'Connell en de bezorger van deze bundel

achterzijde: Jan Harryvan en Minke van Loon, rond 1950

Met dank aan J.L. van Loon, Maassluis en M.J.R.M. Harryvan, Groningen.

